

DANMARKS FORHOLD TIL LIFLAND

FRA

SALGET AF ESTLAND
TIL ORDENSSTATENS OPLØSNING.

(1346—1561.)

Af

Arthur William Julius

W. MOLLERUP.

Nov. 52, 193

— 200 —

BIBLIOTH.
ACADEM.
DORPAT.

KJØBENHAVN.

JACOB ERSLEVS FORLAG.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

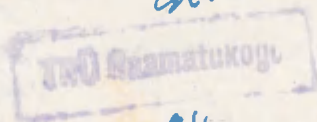
1880.

Det filosofiske Fakultet har kjendt denne Afhandling værdig til
at forsvares for den filosofiske Doktorgrad.

19. Januar 1880.

E. Holm,
Decanus.

Est.

840

Indhold.

	Side.
I. Indledning. Danske Kongers Fordring paa Højhedsret over Estland i det 15de og 16de Aarhundrede	1— 48.
II. Forhandlinger mellem Danmark og Lifland angaaende Beskyttelse mod Russerne 1558—1559	49—100.
III. Forhandlinger mellem Danmark og Biskop Johan af Øsel angaaende Overdragelsen af Stiftet til Hertug Magnus 1558—1560.....	101—120.
IV. Hertug Magnus i Lifland og Danmarks Forhold til Begivenhederne sammesteds indtil Ordensstatens Opløsning 1561.....	121—163.
Tillæg.....	165—171.

I.

Da de liflandske Ordensstænder i Juni Maaned 1558 vare samlede i Dorpat, for at raadslaa om Midler til at hindre en Gjentakelse af Russernes ødelæggende Angreb, besluttede alle enstemmig at søge den danske Konges Beskyttelse, og enkelte Stænder vare endog beredte til, for at opnaa Hjælp, at give sig under Danmarks Herredømme. Det var her et Aarhundreder gammelt historisk Minde, som udøvede sin Magt over Sindene og som bevirkede, at man i Nødens Time søgte Tilflugt hos en Stat, der hverken ved Stammeslægtskabets Baand eller ved stærke fælleds Interesser var nær knyttet til Ordensstaten. Under Paaberaabelse af at de danske Konger altid havde været Ordenens Beskyttere og at Kristendommen ved dem først var bleven indført i Estland, samlede Gesandter fra saagodtsom alle Liflands Stænder ved det danske Hof, og de fandt her ikke blot et endnu friskt og levende Minde om Estlands hundredaarige Forening med Riget, men tillige en fuldt udviklet og gennem flere Slægtled nedarvet Overlevering, som hævdede, at Danmarks Konger endnu besad og ingensinde havde givet Afkald paa Høj-

hedsretten over Estland. Forinden vi skride til Fremstillingen af Danmarks Deltagelse i den liflandske Ordensstats Opløsning, skulle vi søge at paapege, hvorofte og under hvilke Forhold denne Opfattelse er bleven gjort gjældende fra dansk Side.

1.

Ved Salgs- og Gavebrevet af 29de August 1346 solgte og bortskjænkede Valdemar Atterdag Hertugdømmet Estland for 19,000 Mark Sølv til den tydske Orden i Preussen, som atter senere overlod det til Ordenen i Lifland med Forbehold af Ret til igjen at kunne tilbagekøbe Landet. Højmasteren i Preussen forblev af Navn Estlands Overhoved, medens Ordensmesteren i Virkeligheden udøvede Herskerrettighederne. I det Dokument, som Kong Valdemar udstædte angaaende Salget, hedder det udtrykkelig, at han har afstaaet hele Hertugdømmet Estland »uden at forbeholde os, vore Arvinger eller Efterkommere nogen Overhøjhed (dominium), Ret eller Jurisdiction i ovennævnte Hertugdømme og Lande«. ¹⁾ Ikke destomindre have de danske Konger saavel i det 15de som i det 16de Aarhundrede ikke alene gjort Fordring paa Højheds- og Beskyttelsesret over Estland og andre

¹⁾ «nihil nobis, heredibus aut successoribus nostris, domini, iuris aut iurisdictionis in praedictis ducatu et terris penitus et reservantes». Bunge, Liv.- Esth.- u. Curländische Usrkundenb. II, 407—409. Om Salget se Bunge, Das Herzogthum Estland unter den Königen von Danemark S. 76—82 og Høhlbaum i Hansische Geschichtsblätter, Jahrg. 1878, S. 73—102.

Dele af Lifland, men endog hævdede en formentlig Ret til atter at sætte sig i Besiddelse af det gamle, til Danmark fordem hørende, Hertugdømme Estland. Om de Grunde, paa hvilke man støttede denne Ret, oplyses vi ved en mærkelig Udtalelse fra det 16de Aarhundrede, som findes foran den i Langebeks Diplomatarium i Geheimearkivet indførte Afskrift af Salgsbrevet. Heri hedder det: Herved er at mærke, at man i de kongelige Arkiver og Kancelier ikke har nogen Underretning om en saadan Forskrivning, som sandsynligvis er opdigtet af Ordenspersonerne. Iøvrigt er af følgende Grunde Forskrivningen mistænkelig: den strider imod Kong Kristoffers Forpligtelse for sig og sine Efterkommere, den er foretaget uden Rigsraadets Indvilligelse, og endelig have Kong Valdemars Efterfølgere stadig stadfæstet disse Landes Privilegier.¹⁾ Hos Hvitfeldt, som dog ikke opkaster nogen Tvivl om Brevets Ægthed, ledsages Oversættelsen deraf med følgende Ord: «Den Tid solgte han til Ordensbrødrene det

¹⁾ «Koning Woldemars brieff, dardurch das Herzogthumb Estonien von der Cronen zu Dennemarcken an den Orden in Liefflandt gekommen sein soll etc. Und ist aber hierbey zu mercken, das men in den koningl. Archiven und Canzleyen von solcher Handlung und Verschreibung keine Nachrichtung hatt, sondern ist diese Verschreibung in Liefflandt von den Ordens Personen gesprengt und also die Copei erlangt worden. Und derwegen, sowol Koning Christophori zuvor vor sich und seine Nachkommen gethanen Vorpfflichtung halber, als das der Reichs Rhete consent und verwilligung nicht darzu kommen und auch dio nach Woldemar erfolgte Koninginne und Koninge die Privilegien der Orther confirmirt, nicht wenig verdechtig zu achten.» H. Hildebrand, Die Arbeiten für das liv.,- est.- und kurland. Urkundenb. im Jahre 1875/76. Riga 1877. S. 72. Kristoffer II.s Forpligtelsesbrev af 24. Septbr. 1329. Bunge, II, 243. Om Aaret se Bunge, Das Herzogth. Estland S. 59. Ann. 216.

Fyrstendømme Estland for 18000 (o: 19,000) Mark lødig imod den Forskrivning, hans Herre Fader før havde gjort, at fornævnte Fyrstendømme aldrig skulde afhændes fra Riget og imod den Ed, som Adelen i Estland havde gjort, aldrig at skilles fra Danmarks Krone; ingen heller hans Raad haver forsegleet dette Brev uden Hr. Sti Andersen. Af dette Brev tilkom os først en Kopi af de polske Sendebud til Stettin 1570. ¹⁾ Endelig vil man i de fleste danske Stats- og historiske Skrifter fra det 16de Aarhundrede, hvori Estland omtales, finde anført, at ihvorvel Kong Valdemar havde afstaaet Landet til den tydske Orden, saa havde han dog forbeholdt sig og Riget Højhedsretten derover med Ret til at gjøre denne gjældende, naar det skulde være, og man henviste til, at Valdemars Efterfølgere stadig havde «derpaa klaget og altid protesteret sig denne Frihed at reservere, der paa at tale, naar dem lysted.» ²⁾

¹⁾ Hvitfoldt, Danmarks Riges Krønike Folioudg. S. 494—95 smlg. S. 220, og Fortalen til den norske Hirdskraa, 1594. Det er urigtigt, at man først 1570 fik en Kopi af Salgsbrevet: allerede 1555 havde Ordensmesteren, som det senere vil ses, sendt Afskrifter til Danmark. Smlgn. ogsaa Gram, Forbedringer til Valdemar Christophersøns Hist. i Vidensk. Selskabs Afhandlinger IV, 31 f.

²⁾ Saaledes i Svanings Retractat hos Rørdam, Monumenta Hist. Dan. II, 140. Axel Gyldonstjerne, Den nordiske Syvaarskrigs Hist. ibid. II, 237—38. Cornelius Hamsforts Chronologia secunda i Script. rer. Danicar. I, 306, hvori det siges, at Estland solgtes «ea tamen lege, ut beneficiarii clientelam harum provinciarum a regibus Danis accipiant.» I en sandsynligvis fra det kongelige Kancelli stammende Notis, som har Overskriften: «Der kön. Maytt. habende Gerechtigkeytt an Liefflandt», hedder det, at Kong Valdemar solgte Estland, «doch mitt ansehnlicher furbehaltung des Reichs Hocheit vnd Gerechtigkeitt, welche des Reichs Gerechtigkeitt jeder Zeitt im Gebrauch vnd Obseruantz

Denne Opfattelse af Estlands Forhold til Danmark beroede paa en mangelfuld historisk Kundskab og paa en Forvexling af det 14de og 16de Aarhundredes Statsrets-begreber. Mindet om Valdemar Sejrs berømmelige Kors-tog 1219 og om de Rettigheder, som udsprang af Ero-bringen af Estland, havde fuldstændig stillet den Begi-venhed i Skygge, som gjorde Ende paa de danske Kon-gers Herredømme i hine Egne. Man fandt ingen Efter-retninger om Salget i Arkiverne eller i gamle Krøniker og Annaler ¹⁾ og sluttede deraf, at Ordenen paa en uret-mæssig Maade var kommen i Besiddelse af Estland. Endnu 1554 gjorde Kristian den Tredie gjældende, at Narva kun var overladt Ordenen som Pant af Kong Valdemar for den Pengesum. Ordenen havde anvendt til at undertrykke Esternes Oprør 1343 ²⁾. Efterat Ordens-mesteren det følgende Aar havde fremlagt en Kopi af Salgsbrevet, kunde Salget ikke længere omtvistes, men man hævdede dog vedvarende de danske Kongers Souve-rainitetsrettighed, og angreb, som ovenfor anført, Brevets Gyldighed ved at henvise til, at Valdemar Atterdag maatte

gehaltenn». Langebeks Diplomatar. Hermed kan sammenhol-des følgende Yttring af den franske Gesandt i Kjøbenhavn, Charles Danzay: *Le roi de Dannemark en tient aussi une part et proposa au traité de paix à Stettin, que ses predecesseurs en avaient donné la possession aux chevaliers, mais qu'ils s'en s'étaient retenus la souveraineté, et que ce droit leur avait été confirmé par l'empereur Charles V.* Corresp. de Danzay. *Handl. rør. Skand. Hist.* XI, 57, 62.

¹⁾ Salget omtales kun i *Annales danici ab anno 1316 ad annum 1389.* *Script. rer. Danicar.* VI, 532.

²⁾ Forhandlingerne 1554 i April og Mai mellem Kong Kristian og Ordenens Gesandter i Geh. Ark. Lifland 21. Pantebrevet paa Narva er af 24. Januar 1345. *Bunge*, II, 377 f. III, 143 f.

have været bundet ved den af Faderen udstædte Forpligtelse til ikke at skille Estland fra Riget, og tillige ved at gjøre opmærksom paa, at Rigets Raad ikke havde givet sit Samtykke til Afstaaelsen. Den første af disse Indvendinger kunde ikke have nogen Betydning efter saa lang Tids Forløb, saameget mere som Forpligtelsen var indgaaet ligeoverfor Vasallerne i Estland og det altsaa maatte blive disse, som havde at klage. Den anden Indvending beroede paa en Overførelse af det 16de Aarhundredes Begreber om Rigsraadets Betydning og Rettigheder paa det 14de Aarhundredes. Ansete Forskere have imidlertid vist, at der endnu ikke paa den Tid havde dannet sig et Rigsraad med bestemt tilsikrede Rettigheder, som krævede dets Billigelse af enhver offentlig Statshandling.¹⁾ Medens disse Grunde saaledes ikke havde stort at sige, kunde man imidlertid med Rette gjøre gjældende, at ogsaa danske Konger efter Valdemar Atterdag havde gjort Fordring paa Højhedsrettigheder i Estland og Lifland og endog gjort Forsøg paa at gjenerhverve det gamle danske Hertugdømme.

Hverken Valdemar Atterdag eller Dronning Margrethe synes at have opstillet saadanne Fordringer, som kunde stride imod Overenskomsten af 29de August 1346. Der er derimod Antydning til, at Vasallerne i Estland have været misfornøjede med Salget; thi i Maj 1348 have de havt Gesandter hos Kong Magnus af Sverige, som forlangte og fik af ham en Transsumpt af Kristoffer II.s Forpligtelsesbrev af 21de Septbr. 1329, hvori denne lovede,

¹⁾ t. Ex. Larsen, Om Rigsdage, Landsting og Rigsraad i Danmark. Hist. Tidsskrift I. 266—75.

at Estland aldrig skulde blive skilt fra Danmark. ¹⁾ Dette Skridt førte dog imidlertid ikke til Noget; Valdemars Forbindelser med den fordums danske Koloni ophørte tilmed fuldstændig, efterat han i Aaret 1352 havde solgt til Højmesteren nogle Ejendomme, som vare tilfaldne ham, dengang han besad Estland. ²⁾ Det er først under Erik af Pommern at i Danmark Opmærksomheden atter henledes paa Estland, eller som det dengang benævnedes: Harrien og Wirland. Forbindelsen med Sverige og Finland, som altid havde staaet i livlig Berøring med den liflandske Orden, har vel bidraget til at kalde Mindet om Estlands Forening med Danmark tillive igjen. Ubekjendtskab med de Forhold, under hvilke Estland var bleven aftraadt, eller maaske endog Tvivl om Aftrædelsens Gyldighed, har fremkaldt Erobringslyster, som vel have fundet rigelig Næring i den fjendtlige Stemning, som Højmesterens Erobring af Gulland havde fremkaldt hos Dronning Margrethe. Dertil kom, at den tyske Orden i Preussen, som i Forening med sin liflandske Broderorden i Slutningen af det 14de Aarhundrede stod paa Topunktet af Magt og Storhed, i Aaret 1410 led det forfærdelige Nederlag ved Tannenberg imod de forenede Polakker og Litthauer, hvad der fuldstændigt knækkede dets Magt. Det er sikkert ingenlunde blot et Tilfælde, at de danske Erobringsplaner kort derefter for første Gang dukke op.

Allerede i Aaret 1411 har Ordensmesteren i Lifland erfaret, at Kongen af Danmark vil blive vor

¹⁾ Suhm, Hist. af Danmark XIII, 192, 201. Orig. i Geh. Arch. Lifland (Store Samling).

²⁾ Dokument af 6. Novbr. 1352. Bunge, II, 563.

Ejende for Harriens og Wirlands Skyld¹⁾, og nogle Aar efter vidste en Adelsmand fra Estland, Herman Litle, som havde været i Danmark, at berette, hvorledes Biskop Peder Jernskjæg havde yttret ved Taffet, at Kong Erik hellere burde følge sit gamle Raads Mening og angribe Harrien og Wirland, hvortil han havde Ret, end yppe Kiv med Lübeck, hvis Ven Bispen forøvrig angives at have været.²⁾ Et ejendommeligt Berøringspunkt med Norden fik Ordenen i det fra Vadstena 1407 i Nærheden af Reval anlagde Brigittinerkloster. Skjøndt det er bevisligt, at kun forholdsvis faa af Brødrene og Søstrene ere indkomne fra Sverig, saa giver dog alene denne svage Berøring Anledning til, at saavel Staden Reval som Ordensmesteren i Aarene 1413—17 nære en levende Bekymring for, at der fra dette Kloster skal udgaa en Sammensværgelse, som kunde bringe Reval i Danmarks Hænder. Man gjorde endog Forsøg paa at faa Klostret flyttet nogle Mile ind i Landet, da dets Beliggenhed ved Kysten antoges at være den væsentligste Grund til den store Tilstrømning af Fremmede, især af Nordboere, som aarlig besøgte Klosteret.³⁾ Hvorvel denne Frygt viste sig

¹⁾ Ordensmesteren til Højmestøren 23. April 1411. Bunge IV, 768.

²⁾ Samme til Samme 1. Jan. 1416. Bunge, V, 108. Biskop Peder Jernskjæg døde 21. October 1416. Hvitfeldt, Danmarks Riges Krøn. S. 668 smlgn. Biske-Krøniken S. 47. Han kaldes af Herman Corner: «mercatorum Teutonicorum pater et fautor». Eccard, Corpus hist. mediæ ævi II, 1220.

³⁾ Kelch, Liefh. Gesch. Reval 1695. 4°. S. 130. Bunge, IV, 855—59; V, 68, 116 f., 168—71, 192; VI, 369. Smlgn. Silfverstolpe, Klosteret i Vadstena. Hist. Bibliothek I, 1—72. Den 27de Aug. 1416 skriver Ordensm. til Ordensprocuratoren: Vi have dér (i Estland) en Stad og et fortræffeligt Slot, som forhen er kommet til os og Ordenen fra Kongeriget Danmark «der vmb die

at være ugrundet, maa der dog have været Aarsager til dens Fremkomst, og disse kunne vel nærmest søges i de venskabelige Forbindelser, som netop i de samme Aar knyttedes mellem Danmark og Polen-Litthauen, og, som naturligt var, maatte vække Frygt hos Ordenen, der satte dem i Forbindelse med et formodet Angreb paa Harrien og Wirland. ¹⁾ Hertil kom, at Erik omtrent paa samme Tid rippede op i en gammel Strid med Højmasteren om et for mange Aar siden af Danzigs Borgere forøvet Overfald paa kalmarske Borgere, at han i Aarene 1418 og 1419 førte en heftig diplomatisk Strid med Raadet i Reval angaaende Krænkelse af danske Undersaatter i deres Stad, og at hans Optræden var saa udpræget fjendtlig, at saavel Riga som Reval forbød deres Borgere Sejladsen gennem Sundet. ²⁾ Endelig sluttede han den 23de Juni 1419 et Forbund med Kongen af Polen og Storfyrsten af Litthauen, som gik ud paa at sikkre hver enkelt Part de Erobringer, han agtede at gjøre, dog saaledes, at den anden Parts retmæssige Krav overholdtes. ³⁾ Rygtet havde allerede iforvejen betegnet dette Forbund som sigtende

reiche Denemarken, Sweden und Norwegen uns haessen.» Bunge, V, 168—71.

¹⁾ 4. April 1415 meddeler Højmasteren den romerske Konge, at Kong Erik har Gesandter i Polen og Litthauen, og at man taler om et Forbund mod Ordenen. Voigt, Gesch. Preussens VII, 261, 275. Smlgn. Bunge, V, 110, 129, 136 f.

²⁾ Voigt, Gesch. Preussens VII, 420. Om den kalmarske Strid 1396—1400 se Styffe, Bidrag til Skandinav. Hist. II, Inl., S. XIII—XVII, Voigt, Die Vitalienbrüder i Raumers Hist. Taschenbuch 1841, S. 61—63, og Hanserecesse, Erste Abtheilung IV, No. 551—53, 616—21. — Om Striden med Reval se Bunge V, passim, Styffe, Bidrag II, 206—10.

³⁾ Dogiell, Codex diplom. Regni Poloniae I, 352—55. Byttet skal

til Ordenens Opløsning og dets Fordrivelse til Cypern¹⁾, og den Antagelse, at det har været rettet imod Ordenen, støttes ogsaa af Kong Eriks Optræden i de nærmest følgende Aar. Han afslog at modtage de Gaver, som Højmasteren sendte ham, og afviste det Ordensbroderskab, hvorved Højmasteren optog ham som Halvbroder i Ordenen, fordi denne, som han foregav, havde forgrøbet sig paa hans Ejendom.²⁾ Flygtninge fra Lifland bleve tagne i Beskyttelse i Sverig³⁾, og i selve Lifland har der endog været et mægtigt dansk Parti, thi Ordensmesteren klager i et Brev til Højmasteren over, at ikke blot Bisper og Prælater, men ogsaa de fornemste Riddere og Knegte i Landet «des kuninges gesellschaft von Dänemark tragen».⁴⁾ Erik har sandsynligvis nu opstillet de Fordringer, som han mente at kunne gjøre paa Harrien og Wirland; thi Ordensmesteren maatte i Aaret 1421 sende Afskrifter af de Breve, hvorpaa Ordenen støttede sin Besiddelsesret.

deles ligeligt, Erobringerne derimod tilhøre den, som har begjæret Hjælpen. Dog skulle de Erobringer, paa hvilke en af Parterne kan gjøre retmæssige Krav, tilhøre den «ad cuius regnum, dominium vel terras pertinuisse». Forbundet er rettet mod «gentiles (Folk af samme Stamme) et paganos et infideles».

- 1) Voigt, Gesch. Preussens VII, 332, smlgn. Scriptor. rer. Prussicarum IV, 272, ann. 3.
- 2) Voigt, anf. St., VII, 332. Bunge, V, 521.
- 3) Saaledes Frederik Wrangel, en Ridder fra Harrien og Wirland, som havde gjort sig skyldig i et Drab. Bunge, V, 656, 735 f. Eriks Rustninger i Begyndelsen af Aaret 1420 vække Frygt i Lifland, hvor man mener, at de ere rettede mod Reval. Bunge, V, 630 f. 635.
- 4) Bunge, V, 711. 10. Oktober 1413 kundgjør Erik, at han har taget Brødrene Johan og Peter Tisenhusen, Riddere, i sin Tjeneste «zu unse bescherminge und daglike knechte und dener». Bunge, VI, 386.

med Erkebisen af Riga til Danmark.¹⁾ Af en Skrivelse fra Biskop Kasper af Øsel erfares tillige, at det var almindelig bekjendt, at den danske Konge nærrede saadanne Planer og at Ridderskabet i Estland ikke syntes uvilligt til at støtte dem²⁾. I Polen og Litthauen ligesom ved Kejserens Hof, vidste man ogsaa at berette, at Erik stræbte at komme i Besiddelse af Reval.³⁾

I Sammenligning med den alvorlige Kamp, som Erik af Pommern førte med Greverne af Holsten, til hvem Hansestæderne i Aaret 1422 havde sluttet sig, kunde dette Spørgsmaal kun have en underordnet Betydning, og der er da heller intet Tegn til, at Erik med Kraft har søgt at sætte sine Fordringer igjennem. Der udviklede sig endog snart et venskabeligt Forhold mellem Kongen og Højmasteren. Allerede 1422 arbejdede Hertuginde Sofia

¹⁾ Ordensm. til Højn. 21. Mai, Bunge, V, 742 f. Hvis Kongen ønsker at see Originalerne, foreslaar Ordensm., at disse fremlægges paa et personligt Møde mellem Højn. og Erik. Kongen var ogsaa forbitret paa Ordensm. paa Grund af nogle Ord, som denne i 1413 havde ladet falde imod ham i Anledning af Johan von Dolens Drab, en Adelsmand fra Harrien og Wirland, der var bleven dræbt af en Ordensridder. Bunge, V, 145—147. I Geh. Ark. Liffland, St. Saml. No. 12—14, findes 3 Erklæringer fra Ridderskabet i Estland, Erkebisen af Riga samt Bisperne af Dorpat og Reval ang. denne Sag, dat. henholdsvis 2. October 1419 og 29. Jan. 1421. Johan v. Dolen havde jævnlig været i Danmark som Højmasterens Gesandt i Anledning af Striden om Gulland. Styffe, Bidrag II, Indledn. S. XLIV—XLVII.

²⁾ Bunge, V, 994—1006. Det hedder heri, at Kongen gjerne «sachen wedder den Orden hette, und in etzlicher massø lautbar is, das er die land ansprechen wille.»

³⁾ Bunge, V, 790. Beretning til Højn. fra hans Gesandt ved Kejserhoffet Jost Quednaw. Brünn, Purificatio Mariæ 1422. Geh. Ark. Königsberger Afskrifter, vol. II, 773—780.

af Pommern paa at hidføre en Forsoning, og under Fredsforhandlingerne med Hansestæderne i Januar 1423 virkede Stralsunds Borgemester, Konrad Bischof, med Held i samme Retning.¹⁾ Højmesteren kunde snart meddele Ordensmesteren, at Kongen nu viste sig meget velvillig stemt mod Ordenen, hvorfor der burde sendes en dygtig Mand til Danmark med alle nødvendige Oplysninger til at tilbagevise Fordringerne paa «Reval, Narva, Harrien og Wirland».²⁾ Og da Erik i August 1423, efterat Freden i Norden var gjenoprettet, begyndte sin store Rejse til Polen, Tydskland og det hellige Land, mødte han i Neu Stettin Udsendinge fra Højmesteren. Her kom det til Forhandlinger, som førte til et Forbund mellem Kongen og de pommerske Hertuger paa den ene Side, Ordensmesteren og Højmesteren paa den anden Side, ifølge hvilke begge Parter forpligtede sig til at understøtte hinanden med 2000 Mand. Gjensidige Fordringer skulde afgjøres inden et halvt Aar, efterat Fordringen var rejst, igjennem Raader fra begge Sider.³⁾ Fra nu af er Tanken om Erhvervelsen af Estland foreløbig lagt tilside, og under Erik af Pommerns følgende Regjeringsstid høre vi

¹⁾ Voigt, Gesch. Preussens VII, 434, 464. Bunge, V, 947 f.

²⁾ Bunge, V, 967.

³⁾ Forbundet af 15. Septbr. 1423. Styffe, Bidrag t. Skand. Hist. II, 210—18, smlgn. Indledning LXXIX f. Ordensmesterens Bekræftelse af samme Dato findes i Geh. Ark. Lifand (St. Saml.) No. 18. Forbundet synes at have været rettet imod Brandenburg. Voigt, Gesch. Preussens VII, 465. Smlgn. Ranke, Zwölf Bücher preuszischer Gesch. I, 85—87, 92—97 (ang. de pommeriske Hertugers Kamp imod Frederik I af Hohenzollern) og Märkische Forschungen V, 256—59, 262—63 (ang. Eriks Bestræbelser for at hindre Giftermaalet mellem Hedvig af Polen og Frederik af Brandenburg).

ikke mere Tale om Frygt fra Ordenens Side for danske Erobringsplaner. Forholdet mellem Kongen og Højme-steren vedblev at være venskabeligt, og gjentagne Gange søgte denne at mægle i Striden med Holstenerne.

2.

Ogsaa paa anden Maade havde Ordensstaten været truet af Indblanding fra de danske Konger. Medens den tyske Orden i Preussen var enevældig Landsherre med aldeles uindskrænket Magt, havde den liflandske Ordensstat ligefra dens Stiftelse været stillet under Erkebispens af Rigas Overhøjhed, et Forhold, som ikke var blevet forandret, da de to Ordener i Aaret 1235 sluttede sig sammen. De andre gejstlige Fyrster, som med den delte Landet, Bisperne af Dorpat, Øsel og Kurland vare ligeledes uafhængige Valgfyrster. Denne Besynderlighed ved Ordenens Organisation, fremkaldte tidlig heftige indvortes Stridigheder, og gjennem hele Middelalderen kan man forfølge Bestræbelser fra Ordenens Side efter at afkaste den erkebiskoppelige Overhøjhed og i Lighed med den preussiske Orden at opnaa Valgretten til Bispedømmerne.¹⁾ Ordenens overlegne Magt tvang Bisperne til at søge Beskyttelse hos fremmede Stater, særlig hos de nordiske Fyrster, som gjerne paatog sig en Forpligtelse, der aabnede dem Udsigt til Indblanding i de liflandske Forhold. Saaledes havde allerede 1368 Kong Albrecht af Sverig indgaaet et

¹⁾ Richter, Geschichte der russischen Ostseeprovinzen I. 2. S. 30 ff. Bienemann, Aus baltischer Vorzeit. Leipzig 1870. S. 44—47.

Forbund med Biskop Konrad af Øsel til gjensidig Hjælp, og saavel 1366 som 1395 fik Kongerne af Danmark, Sverig, Norge og Polen kejserlig Befaling til at tage Riga Erkestift i deres Beskyttelse imod Ordenen.¹⁾ Erik af Pommern havde ligeledes taget Stiftet Øsel i sin Beskyttelse, da Biskop Kasper Schwanenflug 1421 havde en Strid med en af sine Vasaller, og efter Bispens Død støttede Kongen paa Pavens Befaling den af ham imod Ordensmesterens og Kapitlets Ønske valgte Biskop Kristian (Kuband).²⁾ Da Bispestolen atter blev ledig, foregik det samme Optrin, og den af Stiftstænderne imod Ordenens Villie valgte Biskop, Ludolf Grau, vidste i flere Aar at hævde sin Stilling. Han traadte i Forbindelse med Kong Kristoffer og denne tog ham efter sine Forfædres Exempel i sin Beskyttelse, efterat han iforvejen, som det siges, havde ladet sig af sine «erfarne Mænd» give en Udsigt over Stiftets Forhold til Danmark. To Aar efter førte

¹⁾ Bunge, II, Reg. No. 1220, III, 214, V, 26.

²⁾ Kong Eriks Beskyttelsesbrev for Biskop Kasper dat. Rona, feria 4. ante festum Michaelis (24. Septbr.) 1421. Hvitfeldt, 683. Bunge V, 679 har fejlagtig 1420. En Afskrift i Geh. Ark. Lifland No. 1 er dat. 1421. 31. Decbr. 1421 skriver Bispem, at Kongen har taget ham i sin Beskyttelse. Bunge, V, 782 f. Om Striden mellem Biskop Kasper og Fahrensbach se Schiemann, Characterköpfe und Sittenbilder aus der baltischen Gesch. d. 16. Jahrh. Mitau. 1877 S. 52 f. Hvornaar Kongen tog Biskop Kristian i sin Beskyttelse er usikkert. I Königsb. Afskr. findes et Brev fra Erik t. Højm. desangaaende, uden Aar, sabb. infra 8as assumpt. Mariae; smldgn. Napiersky, Index corporis hist. diplom. Livoniae etc. I. no. 1088, som henfører det til 15. Aug. 1423. Da Biskop Kasper døde 10. Aug. 1423, maa denne Angivelse være urigtig. Selve Beskyttelsesbrevet findes ikke; det af Napiersky No. 1288 under Aaret 1430 anførte er lig Brevet af 1421. Samme Aar har Kongen ogsaa taget Kirken i Riga i sin Beskyttelse. Schirren, Verzeichniss livländischer Geschichtsquellen S. 161. No. 2016.

Ordenen med Magt hans Medbejler, Johan Kreuwell, ind i Stiftet, men blev senere tvunget til et Forlig, hvorved Biskop Ludolf beholdt den største Del af Stiftet.¹⁾

Under Kristiern den Første træde disse Forhold endnu mere i Forgrunden og give Ordenen en begrundet Anledning til Frygt for Kongens Hensigter. Foruden Øsel Stift, hvis Beskyttelse Kongen havde arvet fra sine Forgjængere, henvende ogsaa Dorpat og Reval sig til ham om Hjælp. Paa begge Steder gjorde Ordenen Fordring paa Patronatsret, medens Domkapitlerne af Frygt for at miste deres Valgret søge Beskyttelse i Danmark. Dorpats Opfordringer gik endog ud paa at faa Hertug Mowrits, Kong Kristierns Broder, udvalgt til Bispens Efterfølger. Med Grund betonedes Ordensmesteren i Lifland den Fare, som vilde true Ordenen, hvis Kapitlet satte dette igjennem i Rom. Han fremhæver, at Danmark og Sverig bestandig mene at have Fordringer paa Harrien og Wirland. Kommer der nu paa Bispestolen i Dorpat en Mand, nær knyttet til det danske Kongehus, vil Harrien og Wirland, som ligge mellem Dorpat og Rigerne Danmark og Sverig, utvivlsomt gaa tabt, Ordenen til evig Skade. Han henviser til, at talrige af Ordenens Riddere, Biskop Ludolf af Øsel og Staden Riga ville slutte sig til denne Bevægelse, og derfor bør Højmesteren udvirke, at Paven selv overtager Ordinationen i Stiftet og at der vælges en Mand, paa hvem Ordenen kan stole. «Den nuværende Biskop er en svagelig affældig Mand, som be-

¹⁾ Richter, *Gesch. d. russ. Ostseeprovinzen* I, 2, S. 45. Beskyttelsesbrevet, dat. Stockholm 16. Juli 1446, hos Hvitfeldt S. 840—41 og i *Mittheilungen aus dem Gebiete der Gesch. Liv.,- Est.- und Curlands* VII, 387—91.

standig, naar han er syg, erklærer at ville have Junker Movrits til sin Efterfølger». ¹⁾ Der forlyder dog Intet om, at Kongen tog Stiftet i sin Beskyttelse, ligesom Movrits heller ikke blev valgt til Biskop, uagtet Domkapitlet skaffede sig en pavelig Befaling til Højmesteren om at respektere dets Valgret. ²⁾ Ogsaa over Reval Stift gjorde Ordenen Førdring paa Patronatsret og hævdede ikke uden Grund at ved Salget af Harrien og Wirland var denne Ret overført til Ordenen fra Kongerne i Danmark, som altid i Middelalderen havde udøvet den. ³⁾ Uagtet det var lykkedes Erkebispens af Riga 1452 at formaa Bispnen af Reval til at opgive den danske Konges Beskyttelse og love kun at modtage slige Breve af Højmesteren, saa førtes der dog i de følgende Aar en heftig Strid mellem Ordenen og Domkapitlet for Paven i Rom, som gav Kong Kristiern Anledning til livlig Deltagelse. ⁴⁾ Størst Betydning fik dog disse Forhold, da Opløsningen indenfor Ordenens egne Rækker tog til, da Oprør i Forbindelse med udenlandske Magters Indblanding gav Ordenen i Preussen Dødsstødet. Det er allerede hævdet af Gram i hans Forbedringer til Valdemar Christoffersøns Historie, at

¹⁾ Ordensm. t. Højmesteren dat. Ryen, am Abend vor Mariæ Reinigung (2. Februar) 1451. Königsberg. Afskr. IV, 1549—60. 1585—92 (2 Afskrifter), smlgn. en Regest hos Napiersky. Index, No. 1843.

²⁾ Richter, Gesch. d. russ. Ostseeprovinz. I. 2, S. 49.

³⁾ Om de danske Kongers Valgret se Bunge, Das Herzogthum Estland S. 180—84.

⁴⁾ Erkebiskop Sylvester t. Højmesteren. Lempsal, Sontag Oculi (3. Marts) 1453. Königsberg. Afskr. IV, 1719—22. Smlgn. Napiersky, Index No. 1897. Om Striden i Rom findes et interessant Aktstykke i Langebek, Script. rer. Danicar. VIII, 317—20: Informatio in causa Revaliensis ecclesiae c. 1454.

Kristiern I's Optræden ved denne Leilighed tilkjendegav den Tilbøjelighed, som bestandig nærredes af det danske Kongehus, til Gjenerhvervelsen af de gamle estlandske Provindser.¹⁾ Vi skulle underkaste disse Forhold en nærmere Undersøgelse.

Efter det nylkkelige Slag ved Tannenberghavde den tyske Orden været i stadig Tilbagegang. Freden i Thorn 1411 havde kun foreløbig afværget den Fare, som truede Ordenens Selvstændighed — nye Angreb fra Polens Side, efterfulgte af uheldige Fredsslutninger, som indskrænkede Landets Omraade, svækkede mere og mere dens krigerske Kraft og bragte Opløsning indenfor Ordenens forhen saa fast sammensluttede Rækker. Fra alle Sider lød Klager over ubillige og uretfærdige Skatter og Paalæg, over den raa og voldsomme Maade, hvorpaa Ordensridderne behandlede Borgere og Bønder; og da endelig Stæderne i Preussen i Aaret 1440 sluttede et Forbund med en Del af Ridderskabet imod selve Ordenen til Beskyttelse og Haandhævelse af deres Rettigheder, var den Spire lagt, som skulde give Ordenen Dødsstødet. Da denne, truet af den Magt og Indflydelse, som Forbundet efterhaanden tilkjæmpede sig, fik Kejserens Tilladelse til at træde op imod det med væbnet Magt, indgik Forbundet 1454 hin Forbindelse med Ordenens Dødsfjende, Kongen af Polen, som skulde bringe Ordenen den ene Ydmygelse efter den anden og tilsidst lægge den afmægtig for Sejrherrens Fødder.

Den danske Konges Stilling til disse Forhold kunde ikke være uden Betydning. Hovedsædet for Forbundets

¹⁾ Videnskabernes Selsk. Skrifter IV, 49—54.

Magt var de preussiske Stæder med Danzig og Elbing i Spidsen; et dansk Angreb fra Søen, Spærring af Sundet eller Gjenoplivelsen af det gamle, i Østersøen saa vel kjendte, Frihytteri og Kapervæsen kunde volde Stædernes Handel ubodelig Skade. Vi se da ogsaa, at baade Høj- mesteren og Forbundet strax beflitte sig paa at opnaa Kongens Venskab.¹⁾ Kristiern I kunde ikke være i Tvivl om, hvilken Side han skulde slutte sig til. Dels maatte han som Fyrste nære levende Forbittrelse mod alle folkelige Bevægelser²⁾, saameget mere som han selv havde følt Virkningerne deraf i Sverig; dels kunde han haabe under den Nød, hvori Ordenen var stædt, at faa sin Hjælp betalt med et Stykke Land enten i Lifland eller i en anden af Ordenens Besiddelser. Han erklærede sig ogsaa strax villig til at yde Højmesteren Bistand³⁾, og optraadte allerede i Løbet af Sommeren paa en meget udfordrende og fjendtlig Maade ligeoverfor Danzig. Flere Ordensriddere, som fra Preussen vare flygtede til Kjøbenhavn, skulde have ophidset ham saaledes imod Staden, at den preussiske Handelsflaade, som i Maj Maaned 1454 passerede Sundet, kun ved et lykkeligt Tilfælde undgik at blive overfaldet af danske Krigsskibe, og den følgende Maaned kunde Danzigs Ombud i Lübeck skrive hjem: «Kongen tager alt fra os, som han kan komme over».⁴⁾ Højme-

¹⁾ Caspar Schütz, *Historia rer. Prussicarum* S. 197 f. Voigt, *Gesch. Preussens VIII*, 372 f.

²⁾ Kr. I til Hertug Filip af Burgund, 21. Septbr. 1454. «Necessarium arbitramur, principes mutuis presidiiis adversus populares insultos in plerisque regionibus sub specie libertatis furentes sibi ipsis accedere». Königsberg. Afskr. IV, 1791—94.

³⁾ Ordensm. til Højm., am Tage Vincula (1. Aug.) 1454. Königsberg. Afskr. IV, 1734, smlgn. Napiersky, *Index II*, no. 1922.

⁴⁾ Marquardt Knakes Breve til Raadet i Danzig fra Lübeck, Maa-

mesteren benyttede sig af denne gunstige Stemning hos Kongen, og sendte i Slutningen af Aaret 1454 sin Gesandt, Walter von Köckeritz, til Danmark.¹⁾ Med denne afsluttede Kristiern I et preliminairt Fødrag, ifølge hvilket han skulde understøtte Ordenen mod dets oprørske Undersaatter og til Løn derfor modtage en Sum af 60,000 rhinske Gylden. Sandsynligvis er der ogsaa indrømmet Kongen Ret til at besætte nogle Ordensborge i Lifland. Højmesterens Pengemangel forhindrede imidlertid Udførelsen af Fødraget, og de danske Gesandter, som i Marts 1455 befandt sig ved Kurfyrsten af Brandenburgs Hof, mindede de dér tilstedeværende Ordensgesandter om Overenskomsten, idet de erklærede, at hvis den ikke blev opfyldt, saa Kongen sig nødsaget til at slutte sig til Førbundet. Saavel Gesandterne som Markgreven af Brandenburg rettede nu indstændige Opfordringer til Ordensmesteren om at staa Ordenen bi med Penge og tillade Kongen af Danmark at besætte nogle Slotte i Lifland.²⁾ Idet Ordensmesteren lovede at bringe en Pengesum tilveje, undlod han imidlertid aldeles at svare paa det sidst-

nederne Maj, Juni og Juli 1554. Se Scriptor. rer. Prussicar. IV, 638—42.

¹⁾ Det er Højmesteren og ikke som Styffe, Bidrag III, Inl. S. CXII—III, siger, Ordensmesteren, der i Slutn. af 1454 har sit Sendebud i Danmark.

²⁾ Fødraget med Köckeritz findes ikke. Styffe, Bidrag III, Inl. S. CXIII og anm. 1 forvexler det med det senere Fødrag af 7. Oktbr. og henfører det urigtig til Maj. Det omtales i denne sidste Overenskomst, Styffe III, No. 43, og i Højmesterens Gesandters Brev t. Ordensm., Berlin 12. Marts 1455. Königsb. Afskr. IV, 1776—78. Smlgn. forøvrigt Voigt, Gesch. Proussens VIII, 448—450. Markgrev Frederik af Brandenburg til Ordensmesteren, Köln an der Spree 14. Marts 1455. Königsb. Afskr. IV, 1739—40, smlgn. Napiersky, Index II, 1926.

nævnte Forlangende.¹⁾ Det maatte allerede i og for sig være farligt at indrømme Kongen en saadan Besættelsesret, under de daværende Forhold i Norden kunde Faren blive endnu større. Det var just i dette Aar (1455), at Kong Kristiern paany aabnede Krigen mod Sverig. En dansk Besættelse af Reval eller et andet fast Slot i Estland kunde let blive et Udgangspunkt for et Angreb paa dette Rige. Karl Knutson indsaa dette og søgte ved Trusler og Forslag til Forbund at skræmme saavel Reval som Ordensmesteren.²⁾ Dette har sikkert været en medvirkende Grund til, at Ordensmesteren indtog en afventende Holdning, da Kong Kristiern i Løbet af Sommeren 1455 sendte en lille Flaade med 1400 Mand til Lifland, efterat han den 1ste Juni havde truet Kongen af Polen og Forbundet med Krig, hvis de ikke afstode fra deres Forsæt mod Ordenen. Kongen klagede senere til Højmesteren over, at hans Folk Intet havde kunnet udrette, fordi de ikke fik nogen Hjælp fra Ordensmesteren.³⁾ Endelig indtraf Sendebud fra denne i Kjøbenhavn, som skulde udbetale Kongen 1000 Mark Sølv, og ved denne Lejlighed sluttedes den 7de Oktober en Overenskomst, ifølge hvilken Kong Kristiern lovede at staa Ordenen bi imod dens oprørske Undersaatter, medens Ordensmesteren for-

1) Ordensm. t. Højm. Riga 14. Maj, hvori han lover øjeblikkelig at bringe en Pengesum tilveje til Kongen, forat denne strax kan sende Hjælp tilsøs til Weichselen. Königsb. Afskr. IV. 1767—71, smlgn. Napiersky, Index II, No. 1928.

2) Karl Knutson til Borgemestrene i Reval. Kelch, Liefl. Gesch. S. 140—141. Ordensm. t. Højm. Riga 14. Maj. Königsb. Afskr. IV, 1767—71.

3) Voigt, Gesch. Preussens VIII, 448 f. Kr. I til Højm. Ellenbogen 26. Septbr. 1455. Königsb. Afskr. IV. 1751—54.

pligtede sig til i Løbet af 5 Aar at betale endnu 1000 Mark og 5000 rhinske Gylden. Det første Fordrag med Walter v. Köckeritz blev annulleret, og Gesandterne lovede at skaffe Ordensmesterens Stadfæstelse paa Overenskomsten, som ogsaa udfærdigedes det følgende Aar.¹⁾

Kongen havde saaledes opgivet Fordringen paa Besættelsesret, men paa den anden Side vare hans Forpligtelser heller ikke nøje bestemte, og i Virkeligheden bragte heller ikke dette Forbund Højmesteren eller Ordenen nogen betydeligere Fordel. Trods Opfordringer fra den ene og Løfter fra den anden Side udrettedes Intet²⁾, og Krigen med Sverig gav ogsaa Kong Kristiern Andet at tage vare. Det var øjensynligt, at den væsentligste Grund til, at han indlod sig med Ordenen, maatte søges i hans Haab om at vinde et Fodfæste i Lifland, som kunde være af den største Betydning i Kampen med Sverig. Vidnesbyrd herom ere hans stadig fortsatte Bestræbelser for at hævde de danske Kongers Patronatsret

¹⁾ Forbundet er dat. Kopenhagen, an sente Birgitten dage (7. Oktbr.) 1455. Styffe, Bidrag III, no. 42. Ratificationen af 25. Juli 1456. Diplomatar. Christierni Imi S. 70—72. Smlgn. Voigt, Gesch. Preussens VIII, 449—51 og Scriptor. rer. Prussicarum IV, 553 anm., hvor S. Birgitte Dag arigtig gjøres til 1 Febr., og Begivenhedernes Sammenstilling derfor bliver fejlagtig. Ord. M. Gesandter t. Ordensm. dat. Copenhauen 11. Oktbr. 1455. Königsb. Afskr. IV, 1797—1800.

²⁾ Det er ondog usikkert, hvorvidt Kong Kristiern virkelig har udstædt Krigserklæring til Polen og Danzig. Se Styffe, Bidrag III, Inl. S. CXIII anm. 2. Højn. t. Kr. I, 26. April 56. Voigt, VIII, 488. Kr. I til Højn. Rostock 10. Marts. Königsb. Afskr. IV, 1599, anført hos Styffe, III, Inledn. S. CXIV. Samme til Samme, Copenh. 18. Maj. Königsb. Afskr. IV, 1821. Ludvig, Greve t. Helfenstein, t. Højn. 16. Maj 1456. Königsb. Afskr. IV, 1819.

over Reval. Han stadfæster Stiftets Privilegier, træder i Skranken for den af Kapitlet valgte Biskop, som han anbefaler til Pave Calixtus under Paaßeraabelse af Danmarks Rettigheder, og under Henvisning til at Reval Stift endnu hører ind under Erkesædet i Lund.¹⁾ Han antager endelig Titelen Dux Estoniæ og tilkjendegiver herved saa tydelig som mulig, at det var hans Hensigt at gjenoptage Fordringerne paa Estland.²⁾ Men ikke nok hermed — han tænkte endog paa at bringe Ordenen i Lifland i fuldstændigt Afhængighedsforhold af sig.

Medens det i Begyndelsen af Krigen i Preussen havde været Højmesteren, som gjennem Underhandlinger søgte Forbund med Danmark, saa gik længere hen Ledelsen af disse Forhandlinger over i Ordensmesterens Hænder. Grunden hertil var den, at Ordenen i Lifland havde paataget sig at udrede de Pengesummer, som vare nødvendige til at bevæge Kong Kristiern til Deltagelse i Krigen, og at Kongen, som ovenfor anført, havde fordret Ret til at besætte nogle Ordensborge i Lifland. Det var saare naturligt, at disse Underhandlinger ogsaa maatte lede Tanken hen paa Ønskeligheden af en nærmere Forbindelse mellem Ordenen i Lifland og Danmark, saameget mere, som Ordensmesteren under Krigen i Preussen følte

¹⁾ Kr. I stadfæster Reval Stifts Privil. Copenh. 23. Juli 1456. Script. rer. Danicar. VIII, 398; han kalder sig heri «rex et dux Estonie et patronus cathedralis Revalensis ecclesie». Kr. I t. Pave Calixtus, 31. Juli 1456. Script. rer. Danicar. VIII, 377. smlgn. 394—95 og Hvitfeldt S. 875. — Om Erkebispnen af Lunds Metropolitanmyndighed se Script. rer. Danicar. VII, 198. Pontanus, *Res. Dan. hist.* S. 579, smlgn. *Regesta hist. Dan.* I, no. 3455.

²⁾ Se herom Gram i *Vidensk. Selsk. Skr.* IV, 50—52.

sig mere isoleret og berøvet den Støtte, han hidtil havde havt i Højmasteren imod Russerne. Allerede 1447 havde Kristoffer af Bayern sluttet et gjensidigt Forsvarsforbund med Ordenen imod Nowgorod, uden at vi dog vide, om dette Forbund nogensinde er blevet udført eller ej.¹⁾ I Slutningen af Aaret 1456 indtraf Gesandter fra Ordensmesteren, Johan von Mengden, i Kjøbenhavn for at indlede nærmere Forhandlinger om et Forbund. Sandsynligvis har Kongen nu tænkt, at han turde optræde aabenlyst med sine Planer. Han fordrede nemlig som Betingelse for Hjælpen, at Ordenen skulde stille sig i Underdanighedsforhold til Kongen af Danmark og tillige give ham Ret til at besætte Slottet Memel, for at han derfra med større Eftertryk kunde føre Krigen mod Forbundet. Gesandterne hævdede bestemt ligeoverfor Kongen og Rigmarsken Klavs Rønnow, som forhandlede med dem, at sligt ikke kunde ske uden Ordenens Fornedrelse; den vilde krænke sine Friheder og Privilegier, hvis den gav sig under fremmede Fyrster og Herrer. Forgjæves imødegik de Danske denne Opfattelse ved at erklære, at de jo ikke begjærte noget Land; Underdanighedsforholdet kunde godt bestaa uden Skade (vurfank) for Ordenen. De anførte, at et lignende Forhold fandt Sted i Danmark, hvor Rigets Ridderskab stod i Underdanighedsforhold til Kongen, uden at denne i Kraft af et saadant Ord kunde gjøre dem Noget.²⁾ Man formaaede kun Gesandterne til

¹⁾ Forbund af 7. Jan. 1447, efter Langeboks Afskrift i Diplomatiet trykt hos Jahn, Danmarks politisk-militaire Hist. under Unionskongerne S. 543—44. Smlgn. Styffe, Bidrag III, Inl. S. CXXI, som tvivler om at Underhandlingerne have ført til et Resultat.

²⁾ «vp des he nicht don kunde durch slichte worte».

at tage Forslaget ad referendum og til at love at bringe det for Ordensmesteren, som da maatte tage den endelige Beslutning. Resultatet af Forhandlingerne blev, at Gesandterne tilbagebragte et Forslag, som gik ud paa, at Ordenen skulde stille sig i Underdanighedsforhold til Kongen, som da til Gjengjæld lovede at yde Hjælp, naar det var nødvendigt og Hjælpen blev begjæret, og derfor aarlig modtage 1000 rhinske Gylden, som skulde udbetales hver St. Hansdag i Riga. Der blev intet bestemt om, hvorlænge Forbundet skulde vedvare. Derimod lovede Gesandterne at forebringe Ordensmesteren Kongens Ønske om at overtage Besættelsen af Memel, som da skulde overgives til Hertug Movrits.¹⁾

Det var Fordringer, som Ordensmesteren naturligvis ikke kunde gaa ind paa; de antydede altfor aabent, i hvilken Retning den danske Politik gik. Det gjaldt dels om at faa et grundet Krav paa stadig Indblanding i Ordenens indre Anliggender, dels om at skaffe sig et befæstet Punkt, hvorfra man med Kongens egen Broder som Befalingsmand kunde hævde denne Indflydelse, og mulig

¹⁾ Udateret Gesandtskabsberetning fra de litlandske Sendebud i Königsb. Afskr. IV, 1631—53. Ovenover staar: Antwort des herrn ... her Erik Ottesson hover... st to Dennemarken.... At Beretningen maa være fra Slutningen af 1456 fremgaar af, at ifølge Geheimearkivets Diplomatarium var Niels Erikson (Gyldenstjerne) Hofmester fra 1453 til 3. April 1456 (smlgn. Dipl. Christ. I, 61), medens Erik Öttesen (Rosenkrands) først optræder 3. Juli 1456 som Magister Curiaë (se Aarsberetn. fra Geheimearch. III, 10, smlgn. Barner, Familien Rosenkrands I, 184—85). I Beretningen omtales ogsaa, at Kongen har ment, at det nu ved Nytaarstid» var farligt at gjøre store Udrustninger tilsøs. Der er derfor al Grund til at sætte Gesandtskabets Nærværelse i Danmark til Decbr. 1456, og Forhandlingerne som Indledning til Forbundet af 15. Oktbr. 1457 (se nedenfor).

finde en gunstig Anledning til Gjenoprettelsen af Hertugdømmet Estland. Ordensmesteren søgte at modarbejde disse Planer. For det første stræbte han at vinde Ridderskabet i Harrien og Wirland, som jo før havde vist Tilbøjelighed til at slutte sig til Danmark. Den 14de Februar 1457 stadfæstede han dets Privilegier og lovede, at det herefter ikke skulde blive besværet med nogen Skat eller med nye Paalæg.¹⁾ Tillige indledede han maaske allerede nu de Underhandlinger med Højmesteren, som to Aar senere førte til, at denne overdrog den liflandske Orden Overhøjheden over Harrien og Wirland.²⁾

Imidlertid var der i Danmarks Forhold til Sverrig foregaaet store Forandringer: I Slutningen af Januar 1457 havde Erkebiskop Jøns Bengtson Oxenstjerna rejst Oprørsfanen mod Karl Knutson, og allerede Natten mellem den 23de og 24de Februar maatte Kong Karl forlade sit Rige. Han begav sig til Danzig, hvor han ankom faa Dage efter med betydelige Pengemidler og veludrustede Skibe, og blev modtaget med aabne Arme. Senere laante han Staden 15,000 Mark, hvorfor han fik Staden Putzig med den saakaldte Putziger Vinkel i Pant, og herfra begyndte han en Sørøverkamp mod de Danske og Hansestæderne, i hvilken han i Begyndelsen blev understøttet af Danzig. Allerede i Sommeren 1457 leverede danzigske Skibe en heldig Kamp med en dansk-liflandsk Flaade under Bornholm.³⁾ Kong Kristiern havde imidlertid holdt sit Indtog i Sverrig, var bleven hyldet paa Morasten, og al Modstand syntes foreløbig knust.

¹⁾ Hiarn, Ehst.- Lyf.- und Lettlaendische Gesch. i Monumenta Livoniae antiquæ I, 182.

²⁾ 24. April 1459. Bunge, Quellen d. Revaler Stadtrechts II, 134 f.

³⁾ Script. rer. Prussicarum IV, 554 anm. Smlgn. S. 547 og Lu-

Under disse gunstige Forhold indtraf Ordensmesterens Sendebud i Stockholm i Efteraaret 1457, og her sluttedes den 18de Oktober et Forbund mellem Kongen og den liflandske Orden, ifølge hvilket Kristiern I tog Ordenen i sin Beskyttelse i 15 Aar imod en aarlig Udbetaling af 1000 rhinske Gylden, og lovede at understøtte den imod enhver Fjende med 3—500 Mand, dog paa Ordenens Bekostning, fra det Øjeblik Hjælpen var kommen til Landet. Tillige har han stadfæstet Ordenen i dens gamle Besiddelser og tilladt den at nyde alle Herligheder og Rettigheder ukrænkede.¹⁾ Med Rette kunde Ordensmesteren triumferende meddele Comthuren af Elbing, at Kong Kristiern havde ladet falde saavel Fordringen paa Underdanighed som paa Besættelsen af Memel.²⁾ Hvad der har bevæget ham til disse Indrømmelser saavel som til fra nu af at aflægge Titelen af Hertug af Estland³⁾, er ukjendt. Muligvis have de forandrede Forhold i Sve-

beckische Chroniken herausg. von Grautoff II, 204. Styffe, Bidrag III, Inl. S. C. f. og No. 48.

¹⁾ Styffe, Bidrag III, No. 53, Jahn, Danmarks Hist. under Unionskongerne S. 545—47. Slutningen lyder saaledes: Scholen och sodane vorgeante vnse bescherminge, beschuttinge, hulpe vnde bistannd deme vakengenanten Meystere etc. an eren herlicheiden. landen, vriheiden, wonheyden, priuilegien, older besettinghe vnde oldherkomen vnschedelik bliuen . . . van desser jegenwardigen bescherminghe, beschuttinghe vnde dedinghe wegen vngekrenket.» Kr. I's Kvitteringer for de modtagne Summer hos Styffe, Bidrag III, No. 63, 122, smlgn. 123, Schirren, Verzeichniss livländischer Geschichtsquellen No. 141, 143 og Napiersky, Index II, No. 3424. Kongen skjænkede Ordenen 13. April 1469 de sidste 7000 Gylden.

²⁾ Ordm. til Comthuren af Elbing. Riga 19. Oktober. Königsberg. Afskr. V, 1845—47. 21. Novbr. 1457 meddeler Comthuren af Elbing Højmesteren, at Ordensm. har foreslaaet ham at overtage Besættelsen af Memel, *ibid.* V, 1841—42.

³⁾ Gram i Vidensk. Selsk. Skr. IV, 56.

rig gjort Besiddelsen af Estland mindre vigtig, ligesom Karl Knutsons Forbindelser med Ordenens Fjender af sig selv maatte foranledige et Forbund mellem denne og Kongen. Alligevel maa man forbauses over denne Eftergivenhed, saameget mere som Kong Kristiern samme Aar købte betydelige Godser i Estland¹⁾ og senere med stor Kraft hævdede de danske Kongers Patronatsret over Øsel Stift, samt traadte i Skranken for den af Domkapitlet valgte Biskop Vatelkanne imod Ordenens Kandidat, Jodocus Hohenstein. Talrige Breve fra ham saavel til Paven som til Ordensmesteren vidne herom, og denne frygtede endog en Tid lang, at Kong Kristiern skulde overfalde Lifland og med væbnet Magt indsætte Vatelkanne i Stifftet.²⁾ Imidlertid hendøde ogsaa denne Strid, Kongen fandt sig i, at Biskop Vatelkanne blev fordreven. Senere solgte han, uvist naar, det estlandske Gods³⁾, og lige-

¹⁾ Danhof Kalfvies Salgsbrev, Stockholm 23. Oktober 1457. Diplomatar. Christierni primi S. 81. Smlgn. Arwidsson, Handlingar till uplysning af Finlands häfdoor IV, 61—63.

²⁾ Hvitfeldt, S. 875 f. Langebek, Script. rer. Danicar. VIII, 396—400. Kr. I til Ordensm. Mariæ Magdalene (22. Juli) 1461, hvori han kræver sammenkaldt et Landemøde, hvorhen han da vil sende sine Gesandter. Königsberg. Afskr. V, 1865—68. Ordensm. t. Kr. I, am Abend nativ. Mariæ (7. Septbr.) 1461, hvori han nægter at gaa ind paa Kongens Ønsker, ibid. V, 1869—76. Stænderne i Lifland t. Højm. 12. Oktober 1461, ibid. V, 1885—88, smlgn. Napiersky. Index II. 2011—13. Ord. t. Højm. 5. Jan. 1462, hvori han frygter for et dansk Angreb, ibid. V, 1889—92. Et Vidnesbyrd om Deltagelsen i Danmark for Biskop Vatelkanne findes i et Brev fra denne til Aage Axelsen, Høvidsm. paa Varberg Slot, 5. Oktober 1462. P. v. Møller, Bidrag t. Hallands Hist. I, 326—27.

³⁾ Den af Gram anførte og senere af Richter, I, 2, S. 25 optagne Meddelelse om Salget er en Forvexling med Pantsættelsen af Godset Kolck, hvorom senere mere. Imidlertid vides dog saa meget, at Kr. I 26. Juni 1459 kvitterede Gerdt von Welling-

overfor Ordenen i Preussen taber ogsaa Interessen sig. Efter nogle ubetydelige Søfægtninger sluttede han 1458 en Stilstand med Danzig, som senere blev forlænget til 1464 og ikke efterfulgtes af nogen endelig Fred — Striden døde hen af sig selv.¹⁾

Kristiern den Førstes Forsøg paa at gjenvinde Estland havde altsaa ikke ført til noget Resultat, man kunde næsten tvivle om, at det havde været alvorlig ment — saa hurtig lod han Fordringen falde. Imidlertid vidne dog disse Bestræbelser saavel som de danske Kongers stadige Hævden af Patronatsretten over Reval og Øsel Stift om, at man betragtede Fordringerne som hjemlede ved gammel Hævd og Skik. De dukkede endnu engang op i Slutningen af det 15de Aarhundrede, forinden de med større Kraft optoges af Kristian den Tredie.

3.

Imidlertid havde Freden i Thorn 1466 gjort en Ende paa den langvarige Krig mellem Ordenen i Preussen og Polen. Det skjæbnsvangre ved denne Fredslutning bestod ikke saameget i, at Ordenen maatte afstaa betydelige Landstrækninger, som deri, at den maatte anerkjende Kongen af Polen som Overlensherre og saaledes blev løsreven fra dens gamle Forbindelse med det tyske Rige.

raden, Comthur i Reval, for 4000 Mark som Pant mod det af Kongen 1457 af Danhof Kalfe kjøbte Gods. Langebeks Diplomatar. 18. Oktober 1457, smlgn. Napiersky, Index 3422 og 2040.

¹⁾ Styffe, Bidrag III, Inl. CXIV—CXIX.

Højmasteren var nu ikke længere selvstændig Fyrste, men polsk Vasal, og fra da af var Ordenens fuldstændige Op-løsning kun et Tidsspørgsmaal. Den liflandske Ordens Stilling til Hovedstammen blev selvfølgelig ved denne Begivenhed væsentlig forandret. Den havde ikke deltaget i Fredsforhandlingerne, hvis Resultat den heller ikke vilde godkjende, og fra nu af anerkjendte den Højmasterens Overhøjhed kun af Navn. I Virkeligheden havde Ordenen heller ikke længere nogen Støtte i Broderstammen, den stod fuldstændig alene og maatte ved egen Kraft og egne Midler søge at afværge de Farer, som fra den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede true Landet. Den indre Tvedragt gav sig Luft i en langvarig, forbittret Kamp mellem Ordensmesteren og Erkebispens af Riga, i hvilken Sverigs Rigsforstander Sten Sture den ældre tog Erkebispens Parti, maaske for selv at faa fast Fod i Landet, i det Tilfælde at hele Ordenssamfundet skulde styrte sammen.¹⁾ Imidlertid blev dog denne Strid foreløbig bilagt, men en langt større Fare true Liffland fra en Stat, som netop nu begyndte at ryste de Lænker af sig, som i Aarhundreder havde hindret den i frit at røre sig. I Slutningen af det 15de Aarhundrede havde Rusland consolideret sig som Stat, det havde gjort Ende paa Republiken Nowgorods Betydning som Handelsstat, da Storfyrst Iwan III Wassiljewitsch den 10de August 1494 lukkede de tyske Kjøbmænds Kontor i denne Stad og førte disse i Lænker til Moskwa. Fra nu af vendte Iwan sig med utrættelig Energi imod Løsningen af den politiske Opgave, som i Aarhundreder har foresvævet Czarerne,

¹⁾ Denne Opfattelse udtales af Styffe, Bidrag IV, Inl. S. XLIII.

at aabne det mægtige Rige Adgang til Havet og skaffe det en let og umiddelbar Berøring med det civiliserede Vesten.¹⁾ Under Bestræbelserne herfor stødte han først og fremmest paa Ordensstaten i Lifland, og det blev denne, som i en heltemodig Kamp under den tappre Hermester²⁾ Walter v. Plettenberg tilbageviste Czarernes første Forsøg paa at bane sig Vej til Østersøens rige Lande.

Rusland stod allerede dengang i livlig politisk Berøring med det øvrige Europa. Storfyrstens Giftermaal med Sofia, en Broderdatter af den sidste byzantinske Kejser, var blevet begunstiget af Paven, som dertil knyttede Forhaabninger om en Forsoning mellem den græske og den romerk-skatholske Kirke. Tyrkernes truende Fremskridt fremkaldte Forbindelser med Kejser Maximilian og Mathias Corvinus, og endelig hidførte ogsaa de politiske Forhold i Norden en venskabelig Berøring mellem Danmark og Rusland. Imellem Czar Iwan og Kong Hans sluttedes i Aaret 1493 et Forbund til gjensidig Hjælp mod Sverig og Lübeck, og maaske var det Slag, som Iwan Aaret efter rettede mod Hansestædernes Handel i Nowgorod, en umiddelbar Følge af dette Forbund, ligesom Krigen i Finland 1495—97.³⁾ For Ordensstaten maatte de politiske Berøringer mellem Danmark og Rus-

¹⁾ Foruden de almindelige Hovedværker kan her henvises til den aandrige Fremstilling hos Bienemann, *Aus baltischer Vorzeit*, S. 78 ff.

²⁾ Hermester, af «dominus magister». Vi have forøvrigt bestandig brugt den af liflandske Historieskrivere mere almindelig anvendte Form: Ordensmester.

³⁾ Om dette Forbund se Allen, *De tre nordiske Rigers Historie I*, 195 ff. Styffe, *Bidrag IV*, Inl. S. CLXXI ff. smlgn. S. 262—65, 328.

land være af stor Betydning. Det gjaldt saavel om at krydse de Planer, som Rusland kunde nære ved at knytte Forbindelser med en mægtig Østersøstat, som tillige om at værne sit eget Land mod Indgreb og Fordringer fra dansk Side, der, naar Lejlighed gaves, ikke vilde udeblive.¹⁾ Dens Politik var saaledes givet, og hvad der begunstigede Resultatet var Danmarks heldige Krig med Sverig, som gjorde Kong Hans, omend kun for en kort Tid, til Herre over dette Land, og derved førte ham til at afbryde de med Rusland knyttede Forbindelser. Ordenen stræbte da i Aarene 1497—99 med tilsyneladende godt Resultat at indlede et Forbund med Danmark. 1497 havde den afslaaet Kong Hans's Forlangende om Understøttelse til at erobre Sverig, idet den frygtede, at de tre nordiske Rigers Forening atter skulde gjenoplive Fordringerne paa Estland.²⁾ Men da Kong Hans nu atter sad i Stockholm som Sejrherre, og herfra opfordrede Ordensmesteren til at sende Gesandter for at forhandle om et Forbund, viste Ordenen sig villig.³⁾ I Juni Maa-

¹⁾ Højn. t. Ordensm. Dienstag n. conversionis Pauli 1498. Königsberg. Afskr. V, 1981—84, smlgn. 1985 f. og 1993—96. Det hedder heri: «die rede geht alhie, dat her (Kong Hans) vormeyne Haryen vnd Wierlandt jn seyne gewalt czu brengen vnd hab das gantz jm synne». Smlgn. Napiersky, Index II, 2374.

²⁾ Højn. t. Ordensm. Am T. all. Heil. 1497. Königsberg. Afskr. V, 1941—54. Det er at befrygte, at naar Kongen af Danmark faar Magt over Sverig vil han «villeicht den landen Leifflandt qwade nagbarschaft machen, vnd nach Haryen vnd Wierlandt stehen». Smlgn. Napiersky, Index II, 2365.

³⁾ Kong Hans t. Ordensm. Stockholm 14. Maj 1498. Napiersky, Russisch-livländ. Urk. S. 239. Ordensm. t. Højn. 27. Maj 1498. Napiersky, Index II, 2378. Kong Hans' Brev maa være fra 1499, da Kongen i Maj 1498 opholdt sig i Kjøbenhavn, smlgn. Regesta Dipl. Hist. Danicar. Datoen bliver derfor 29. April 1499. (Montag n. Cantate.)

ned 1499 ankom dens Sendebud til Stockholm, hvor Kong Hans dengang opholdt sig. Deres Instruction gik ud paa at indlede Forhandlinger om et Forbund imod Rusland, dog havde de ingen Fuldmagt til at afslutte et saadant, thi Ordensmesteren nærede Frygt for, at Kongen vilde fordre Harrien og Wirland til Gjengjæld for den Hjælp, han mulig kunde vise sig villig til at yde Lifland imod Russerne. Hvis et saadant Forlangende fremkom, skulde Sendebudene henvise til, at Ordenens Ret til disse Provindser støttede sig paa «store, skjønne, af Pave og Kejser stadfæstede Breve». ¹⁾ Gesandterne fik en meget venlig Modtagelse af Kongen, og der blev truffet Aftale om, at et nyt Gesandtskab med videre gaaende Fuldmagt skulde komme til Danmark i Løbet af samme Aar. Udsigterne til en Overenskomst syntes saa lovende, at Walter v. Plettenberg paa Forhaand indgik en nærmere Forening med de liflandske Stænder angaaende Krigen med Rusland, under Forudsætning af, at Forbundet med Danmark kom istand. ²⁾ Men da Gesandterne i Begyndelsen af Aaret 1500 vendte hjem fra Danmark, hvor de i Flensborg i Oktober Maaned havde forhandlet med Kongen, medbragte de et Udkast til Forbund, som vakte mange og store Betæneligheder. Ordenen og Kongen

¹⁾ «Königl. Mt. wet velichte wol, dat die Lande Harryen vnd Wierlandt mit segil vnd briuen dem orden vnser lieuen vrouwen vorlaten syn vmb mirgliche groite summen woil betalt, dar den mechtigen grote schone breue van bestetigt syn van vnserm hilligsten vater dem Paveste vnd Romischen Keyser». Udtog af Instr. hos C. Russwurm, Nachträge zu den Urk. über das Geschlecht Stael v. Holstein. Reval 1873. S. 285—86. Smlgn. Napiersky, Index II, 112, urigtig henført til April. Ordensm. t. Højn. 28. Juli. Königsberg. Afskr. V, 2013—18.

²⁾ Walk, 12. Septbr. 1499. Styffe, Bidrag IV, 244—46.

skulde for det Første forpligte sig til gjensidig Hjælp mod hinandens Fjender, og med Rette mente Ordensmesteren, at Kongen hermed havde til Hensigt at opnaa Hjælp imod Hansestæderne eller imod Sverig i Tilfælde af et nyt Oprør. Men tillige fordrede den danske Konge ogsaa en aarlig Pengesum, en Slags Tribut, og dette kunde Ordensmesteren ikke opfatte som Andet end som et Forsøg paa «at faa en Fod med i Landet, ligesom Kongen af Polen allerede havde faaet i Preussen». ¹⁾

Saaledes gik dette Forsøg paa at tilvejebringe en nærmere Forbindelse mellem Danmark og Ordensstaten overstyr, og snart lød der ogsaa Rygter om Kongens fornyede Underhandlinger med Rusland, om Planer til en Ægteskabsforbindelse mellem det danske Kongehus og Czarernes Familie ²⁾, og hermed synes Tanken om et dansk-liflandsk Forbund at være lagt tilside. Da Kong Hans nogle Aar senere tilbød Ordenen sin Beskyttelse, blev dette Tilbud afvist, især fordi Ordensmesteren frygtede for at det gjaldt Estland, som Kongen under Forhandlingerne 1499 havde gjort Fordring paa med den Tilføjelse, at der uden tilkom ham Renter for den lange Tid, i hvilken

¹⁾ Om Forhandl. i Novbr. 1499 se Napiersky, Index II, 2388—89. Kong Hans t. Ordensm. 25. Novbr. Napiersky, Russisch. livländ. Urk. S. 239—40, tilligemed Udkast til Forbund. Ordensm. t. Højm. Wenden 1500. Königsberg. Afskr. V, 2033—37, smlgn. Allen, I, 200 og 641 og Napiersky, Index II, 2400. Kongens Forslag gaar ud paa, «dat sine Ko. Mt. gerne eynen voit jn dusen vnnsers Ordens landen hebben wolden, gelick als de dorchlucktigste here koninek to Polen jn Preussen gekregen hefft».

²⁾ Napiersky, Index II, 2414. Allen I, 198. Om de russiske Forhandlinger se foruden de hos Allen anførte Bevissteder M. Akiander, Utdrag ur Ryska Annalen i Suomi, 1848. S. 159, 162 f.

Ordenen uretmæssig havde havt dette gamle danske Landskab inde.¹⁾ Derimod knyttede Ordensmesteren Underhandling med det svenske Rigsraad, efterat Sverig paany havde gjort sig uafhængig, begge havde jo fælleds Fjender i Russerne og tildels i de Danske.²⁾ 1503 blev endog en dansk Gesandt paa Tilbagevejen fra Rusland overfaldet, udplyndret og berøvet sine Depescher i Lifland³⁾, og da Krigen senere brød ud mellem Danmark og Hansestæderne, toge de liflandske Stæder levende Del deri og undgik heller ikke Kongens Hævn derfor.⁴⁾

Saaledes havde der i Løbet af det 15de Aarhundrede udviklet sig en Opfattelse af Estlands Forhold til Danmark, som gik ud paa, at Ordenen med Urette besad denne Landsdel, og at der endog tilkom de danske Konger en Erstatning for den lange Tid, i hvilken Landet havde været løsrevet fra den danske Krone. De mange «store og skønne Breve», paa hvilke Ordenen støttede sin Ret, gjorde lidet Indtryk i Danmark, naar vigtige Interesser, især Forholdet til Sverig, kaldte Spørgsmaalet tillive igjen. Og med den samme Sejghed og Ringeaagt for et historisk Faktum, opstiller paany i det 16de Aar-

1) Ordensm. t. Højn. 27. Novbr. 1502. Königsberg. Afskr. V, 2043 ff. «besorgen vns, es vmb Haryen vnd Wirlandt zutunde seyn sulle, so seine K. W. in vorgangen zeeiten darob vnsern geschickten boten vorgehalten, vnd die lande mit wiederkeringe aufgeburter rente vnnd czynsse, die weil wir die gehat wede geheyschet hat.»

2) Se Styffe, Bidrag IV, 348—50.

3) Se Bulletin de l'acad. imperiale de St. Petersbourg XVII, 356, no. 440 og S. 357, no. 459.

4) Smlgn. Grønblad, Nya Källor t. Finlands Medeltidshist. S. 202 f., Napiersky, Russisch. livländ. Urk. S. 269, Beiträge zur Kunde Liv.- Esth.- u. Curlands II, 2, S. 240 f. No. 211 f.

hundrede Kristian III Fordringen paa «Overhøjhed, Jurisdiction og andre Rettigheder» over Estland for sig og sine Efterkommere.

Men imidlertid var en ny Bevægelse gaaet henover Ordensstaten, mere indgribende og følgerig end nogen tidligere. Reformationen havde her, som overalt, bragt de gamle Samfund til at vakle i deres inderste Grund. Lifland dannede et Forbund af gejstlige Stater, som ikke anerkjendte andre Overherrer end Kejseren og Paven. De gejstlige Fyrsters politiske Uafhængighed var næsten uden Grændser — de kunde indgaa Forbund med fremmede Stater og føre en næsten selvstændig ydre Politik, uden at være bundne af Hensyn til Forbundet. Naturligvis havde Ordenen som den mægtigste Landsherre søgt at hævde en Overhøjhed over de enkelte Forbundsstater, dog uden noget heldigt Resultat. Det havde kun, som ovenfor fortalt, medført blodige Fejder, men Ordenen havde ikke naaet sit Maal. Reformationen bragte Grunden til at vakle under dette Complex af Stater. «Da Katholicismen faldt, mistede Ordenen Betingelserne og Bispedømmerne og Stifterne Retten til at existere». Medens der rundt om i Europa var begyndt en ny Tid, som i politisk Henseende nærmest karakteriseres ved Hierarkiets og Riddervæsenets Fald og ved Udviklingen af en stærk Konge- og Fyrstemagt, bevarede Ordensconfederationen i Lifland endnu hele sit middelalderlige Præg. Det blev Riddervæsenets sidste Støttepunkt. «Kun her kunde endnu yngre Sønner af yngre Brødre haabe hurtigt at naa Indflydelse og Anseelse, om de saa ikke medbragte Andet end et gammelt Navn, et skarpt Sværd og

et godt Hoved.»¹⁾ Vanskelige politiske Forhold, Frygten for Polen og Rusland, og de indre Stridigheder mellem Erkebispem, Bisperne og Ordenen hindrede Walter v. Plettenberg i at følge Højmesterens, Hertug Albrecht af Brandenburgs, Exempel, som 1525 forvandlede Ordensstaten i Preussen til et arveligt Hertugdømme for sig og sine Efterkommere under Polens Overhøjhed. Denne Begivenhed gjorde vel Ordenen i Lifland uafhængig, idet den ophævede den gamle Forbindelse og tillige gav Ordensmesteren den endelige og fuldstændige Overhøjhed over Harrien og Wirland; men istedetfor at den hidtil havde havt en Forbunds-fælle i Broderstammen, saa opvoxede der nu i det nye Hertugdømme og dets Herskere en Fjende, som gennem Familieforbindelser og Forholdet til Polen blev saameget farligere.

Faren forøgedes endnu mere af den aldrig hvilende Tvedragt i Landet selv. Det havde et Øjeblik set ud, som om det skulde lykkes Walter v. Plettenberg at bringe Enighed tilveje og samle alle Stænder under Ordenens Banner. I Aaret 1526 havde Alle endrægtig valgt ham til Liflands Beskytter, men han levede længe nok til at se sit Værk falde sammen. Paany udgik der fra Rigas Erkesæde en Modstand mod Ordenens Enhedsbestræbelser, som dennegang fik en forøget Styrke, da den støttedes af udenlandske Magter. 1529 blev Markgrev Wilhelm af Brandenburg, en Broder til Hertug Albrecht af Preussen og en Neveu af Kongen af Polen, valgt til Coadjutor i Riga, og med hans Indtrædelse i de liflandske

¹⁾ Schiemann, Characterköpfe und Sittenbilder aus der baltischen Geschichte des 16. Jahrhunderts. S. 5 og 33.

Fyrsters Rækker blusser den indvortes Strid op igjen. Forgjæves havde Plettenberg modsat sig hans Valg — han maatte tilsidst give efter. Nu fulgte først en heftig Kamp om Øsel Stift, hvor Markgreven søgte at trænge sig ind; og efter at dette var afværget, og efter at Markgreven selv havde fulgt sin Forgjænger i Stiftet, begyndte den langvarige Krig med Staden Riga, som med stor Kraft forsvarede sin Tro og sin Uafhængighed. Endelig kom det paa Landdagen i Wolmar i Aaret 1546 til en Overenskomst, hvor alle Stænder, Ordensmesteren, Erkebisen af Riga og Bisperne med deres Kapitler og Ridderskaber forpligtede sig til ikke at forandre deres Stand, det vil sige: ikke at sæcularisere deres Gebet, og tillige lovede ikke at vælge nogen udenlandsk Fyrste til Coadjutor eller Herre uden alle Stænders Indvilligelse. Men denne Enighed varede kun kort. Allerede 1554 erfarede man, at Erkebiskop Wilhelm havde udvalgt Hertug Kristoffer af Mecklenburg til Coadjutor. Hans Ankomst til Lifland i Aaret 1555 bragte den sidste og mest skjæbnesvangre Borgerkrig til Udbrud. Man opsnappede et Brev fra Erkebisen til hans Broder, Hertugen af Preussen, i hvilken denne opfordredes til hurtigst mulig at sende 10,000 Mand til Hjælp. «Det vil knage i alle Kanter», skrev han, «Uenigheden og Forbittrelsen er større end man formoder». ¹⁾ Ordenen og Stænderne handlede imidlertid med Hurtighed og Energi, inden kort Tid var Modstanden brudt og Erkebisen og Coadjutoren tagne tilfange. Men nu optraadte Kongen af Polen for de fangne

¹⁾ H. Hildebrand. Die Arbeiten für das liv.,- est.- und kurländ. Urkundenbuch im Jahre 1875/76. Riga 1877. S. 37—38.

Fyrsters Sag; en mægtig Hær, 80,000 Mand stærk, rykkede frem mod Grændsen, og ude af Stand til at modstaa en saa overlegen Magt, blev Ordensmesteren, Wilhelm v. Fürstenberg, nødsaget til at indgaa den ydmygende Fred i Poswol den 5te Septbr. 1557. Erkebispnen og Coadjutoren bleve paany gjenindsatte i deres Værdigheder, og Lifland maatte slutte et Forbund med Polen mod Rusland.¹⁾

De danske Kongers diplomatiske Mellemkomst blev ofte ønsket af de stridende Parter og tildels villig ydet. I Almindelighed toge de Parti for Erkebispnen, følgende den samme Politik, som havde bevæget deres Forgjængere i det 15de Aarhundrede til at yde de liflandske Bisper deres Beskyttelse. Saaledes understøttede Kong Frederik I Markgrev Wilhelm ved hans Valg til Coadjutor og sendte endog et Gesandtskab for at fremme Valget.²⁾ Derimod synes Ordensmesteren at have støttet Kristiern II i hans Forsøg paa at gjenvinde sit Rige. Man fortalte om storartede Troppesamlinger og Subsidieudbetalinger, og det forlød endog, at Ordenen havde tilbudt ham Dünamünde som Tilflugtsted, hvis Angrebet paa Norge skulde slaa fejl.³⁾ Senere blev den danske Regering

¹⁾ Smlgn. de træffende Bemærkninger om disse Begivenheder hos Bienemann, *Ans baltischer Vorzeit* S. 96—100.

²⁾ Fr. I t. Ordensm. 28. Febr. 1530. Königsberg. Afskr. VI, 2725—26. Se *Monumenta Livoniae* ant. V, 184—88, 197—201. Napiersky, *Index II*, 2985 f. Smlgn. et Brev fra Markgrev Wilhelm t. Prinds Kristian. Hildebrand, *l. c.* S. 79. Senere intervenerede ogsaa det danske Rigsraad 1533 til Fordel for Markgreven. *Monum. Liv. ant. V*, 359—61, smlgn. 298—300 og 323 f.

³⁾ Instr. f. Hertug Albrecht af Preussens Gesandt Johan Payn t. Kong Fr. I og Kongens Svar, beggo udaterede. *Geh. Ark.*

stadig opskræmmet ved Rygter om Ordensmesterens Forbindelser med det burgundiske Hus og Pfaltz-Lothringen. Og lige indtil Freden i Spejer Aar 1544 foreløbig gjorde Ende paa Frygten for Kejser Karl V's Planer, vedblev man i Danmark at tro paa et kombineret Angreb af kejserlige og Ordenstropper, saaledes at de sidste skulde overfalde Kongens Svoger og Forbundsfælle, Hertug Albrecht af Preussen, medens hine skulde trænge ind i Holsten. I Spejersfreden blev da ogsaa Ordenen medoptagen af Kejseren, ligesom Kristian III fik Hertugen af Preussen medindbefattet deri. ¹⁾

Det var dog især Slægtskabsforholdet til den sidstnævnte Fyrste, som fik Betydning, saameget mere som det er bekjendt, at Hertugen, som Kongens Svoger og Ven, havde en ikke ringe Indflydelse paa den danske Politik i Begyndelsen af Kristian den III' Regjering og naturligvis anvendte denne til Fordel for sin Broder Erkebiskop Wilhelm. Kongen virkede ogsaa, saavel hos Kejseren som i Lifland, til Fordel for ham. Den snilde Prælat vidste desuden at vinde Kongen ved at stille i Udsigt, at hans Broder, Hertug Frederik, kunde blive valgt til Coadjutor i Stiftet. ²⁾ Disse Forhaabninger bleve

Brandenburg. No. 26. Smlgn. Scriptor. rer. Danicar. VIII, 489. Allen, Breve og Aktstykker S. 374, 388 f., 400, 425—27 og flere Steder, Meckelburg, Die Königsberger Chroniken S. 225. Hildebrand l. c. S. 80.

¹⁾ Talrige Breve herom i Samlingen Brandenburg 3 b (Hertug Albrechts Breve), og Ausl. Registrant. Om Spejersfreden smlgn. en Skriv. fra Kr. III til Hertug Albrecht, Flensborg, Sonab. n. Viti (21. Juni) 1544. Ausl. Reg. Om Freden se Reg. dipl. Hist. Dan. II, 1, No. 531—532.

²⁾ Kr. III til Erkebiskop Wilhelm. Arhus 31. Marts 1546. Ausl. Registr.

imidlertid skuffede ved det ovenfor omtalte Forlig i Wolmar 1546, hvor de liflandske Stænder forpligtede sig til ikke at udvælge nogen udenlandsk Fyrste til Herre eller Efterfølger. Denne Overenskomst blev af alle omboende Fyrster betragtet som et Indgreb i deres Rettigheder; det var jo blevet en politisk Trossætning, at de gejstlige Stifter kun vare at betragte som Levebrød for yngre Fyrstesønner.¹⁾ Da senere Erkebisen selv brød Freden og valgte Hertug Kristoffer af Mecklenburg til Coadjutor, vakte dette Skridt stor Deltagelse hos de nordtydske Fyrster. Fra alle Sider strømmede der Opfordringer ind til Kong Kristian om at hjælpe den forvovne Prælat, der saaledes havde sat sig ud over Løfter og Forpligtelser. Men Kongen var nu ingenlunde villig til at hjælpe. Han havde dels Grund til at beklage sig over, at Erkebisen bag hans Ryg havde gaaet ind paa Wolmarrecessen, og dels over, at Erkebisen atter havde skuffet ham. Paany havde denne nemlig tilbudt hans Søn, Magnus, Coadjutoratet, men tiltrods for de allerede indledte Forhandlinger desuagtet henvendt sig til Hertug Kristoffer.²⁾ Imidlertid lod Kongen sig dog bevæge til at mægle i Striden;

1) Saaledes skriver Kurf. Joachim af Brandenburg til Kr. III. Mandag e. S. Vitus Dag 1556, om Wolmarrecessen: «dadurch aller deutschen chur. und fursten, grauen, vnd herrn kinder, so wol E. K. W. vnd derselben nachkommen, zu ewigem schimpff, verkleinerung vnd nachteil von des Erzstifts vnd andere stænde in Lifflandt digniteten vnd derogleichen herligeitten ausgeschlossen.» Königsberg. Afskr. VII. 3325—27.

2) Kr. III t. Kurf. Joachim og mutatis mutandis til de unge Herre i Weimar, hertuger af Sachsen, Hert. Filip af Pommern og Hertug Frants Otto af Lüneburg. Coph. 8. Juli 1556. Ansl. Reg. Samme t. Hertug August af Sachsen. 7. Aug. 1556. Ansl. Reg. Smlgn. Mecklenburgische Jahrbücher 1840. S. 151—52.

men det store Gesandtskab, han sendte til Lifland, bestaaende af Rigsmarsken Otto Krumpen, Rigsraad Erik Krabbe og Dr. Johan Strube havde ingen Held med sig; Kongen beklagede senere, at deres Evner ikke havde svaret til de «højvigtige» Sager. ¹⁾

Under disse Forviklinger var Spørgsmaalet om Danmarks Ret til Harrien og Wirland paany dukket op, idet baade Hertug Albrecht og Erkebisen havde brugt det som Lokkemad for at opnaa Kongens Understøttelse. I Aaret 1555 skulde den preussiske Gesandt Kristoffer Bötticher minde Kristian III om, hvorledes Harrien og Wirland i fordums Tider vare blevne løsrevne fra Riget ved et «formentligt Kjøb», som i Virkeligheden kun var en Pantsættelse, hvorfor de danske Konger vel havde Ret til at tænke paa Midler til atter at gjenerhverve disse Lande. Erkebisen af Rigas Gesandter skulde samtidig tilbyde deres Herres Hjælp dertil. ²⁾ De to Fyrster kunne nemlig ikke have været uvidende om, at Kristian III

¹⁾ Om Mæglingen se Monum. Liv. ant. V, 684—701, foruden talrige Skrivelser i Ausl. Reg. Kr. III skriver til Hertug Albrecht i Preussen 21. Septbr. 1557, at Gesandterne have gjort sig Flid, men at det jo nok kan være at «die hendel jnen zu hoch gewesen, vnd dasz die gaben von den allmechtigen nicht verliehen, als solch hochwichtig sachen erfurdert.» Ausl. Reg.

²⁾ Instr. f. Kr. Bötticher. Udat. (prod. Coph. 10. Juni 1555.) Brandenburg 4 a. Det anførte Sted gjengives her: «dann welcher massen in verschieenen zeiten die lande H. vnd W., durch einen vermeinten kauff, vnd Alentag, daruf die stadt Narue erbauet, pfantlich von den loblichen Konigreich. zu D. khomen, vnd vnder solchen schein der alienation (dero doch ein Konig zu D. für sich allein nicht mechtig gewesen) ahn das Römische Reich gewendet, dasz wurde die K. Mt. sonder zweyffel wissen. vnd hetten Ire M. vnd derselben vorfarenden Konige wol vor-

netop da havde rejst Spørgsmaalet under en heftig personlig Strid, han havde havt at føre med Ordensmesteren.

De danske Konger vare selv blevne Lensherrer i Estland. I Nærheden af Reval laa de store Godser Gammel- og Ny-Kolek, fra gammel Tid af berømte for deres Rigdom paa Skove. Allerede i Liber Census Daniae findes Godset at have tilhørt Klostret Guthvallia eller Rūma paa Gulland, og da Valdemar Atterdag opgav Estland, vedblev Klostret dog at beholde de kolckske Besiddelser. Skjøndt dets Ejendomsret ikke blev krænket, medførte dog den fjærne Beliggenhed saamange Vanskeligheder, at Abbeden 1510 mageskiftede det til Kong Kristian III imod Gods, som laa mere i Klostrets Nærhed. Det var Kongens Hensigt at sælge Godset til Bispen af Reval eller Ordenen, men af ukjendte Grunde kom Kjøbet ikke istand. Kolek blev nu et kongeligt Len, og som saadant spiller det en ikke uvæsenlig Rolle i de dansk-liflandske Forviklinger, idet Stridigheder med Ordenen om Jurisdictionen, forbundne med højst uheldige Lensforhold, avler en stærk Misstemning mellem de danske Konger, særlig Kristian III, og Ordensmesteren.¹⁾

lengst recht vnd fug gehabt, vff die mittel zutrachten, dadurch sie solche abgewendete lande wiederumb an sich zu bringen.» Instr. f. Erkebispens Gesandter. Udat. Lifland 16.

¹⁾ Paucker, Der Güterbesitz in Ehstland S. 72 og anm. 6. Oplysninger om Kolek hos Bunge, Urkundenb. I, 430 f., smlgn. Regesten S. 130. I, 669. IV, 576. V, 418—20, 530 f.: Bunge u. Toll, Brieflade I, 171, 309 f., 334, 358. Mageskiftekontrakten af 4. Oktbr. 1519 i Udtog hos Schirren, Verzeichnis No. 227 og i Langebeks Diplomatarium. Se forøvrigt Jøran Wallin, Gothländska Samlingar, Sthlm. 1747. I, 12 og 57, Hupel, Topographische Notizen I, 352, smlgn. Bunge, Archiv f. d. Gesch. Liv.- Esth.- u. Curlands IV, 303 f. Allerede 1517 havde Biskop

Den 27de Maj 1501 forlænte Frederik I Hans Matzmer, Borger i Reval, med Kolck, og denne udstædte 1536 Pantebrev i Godset til Andreas v. Decken, for 24,000 Mark Rigisk. Hans Matzmers Arvinger solgte imidlertid 1544 hele Ejendommen til Gotschalk Remlingrode, en bekendt Fribytter fra Reval, som 1539 havde udstædt et Fejdebreve mod Hollænderne, fordi de nogle Aar tilforn havde opbragt et af hans Skibe og derved bragt ham til Bettelstaven. Han kom det følgende Aar overens med Panthaverne om at udbetale Pantessummen i forskjellige Terminer, og hans Venner og Slægtninge forstrakte ham med Penge til at fyldestgjøre sine Forpligtelser.

Der opstod imidlertid snart Uenighed mellem Remlingrode og de gamle Ihændehavere af Godset, som bleve beskyldte for at have ødelagt det ved at omhugge Skovene. Han nægtede at udbetale hele Pantessummen, og da han ikke inden den fastsatte Tid opfyldte sine Forpligtelser, gjorde hans Kreditorer Indførsel i Ejendommen. Hertil kom, at Remlingrodes voldsomme Optræden mod en portugisisk Kjøbmand i Reval skaffede ham en Strid paa Halsen med Raadet i denne Stad, som misbilligede hans Opførsel og klagede til Kongen. Denne tog i den sidste Sag ikke Parti, men optraadte derimod kraftig til Forsvar for sin Lensmand, under Paaberaabelse og Hæv-

Johannes af Reval indledet Forhandlinger med Kong Kr. II om at kjøbe Kolck. *Johannis episcopi Revaliensis epistola ad Christiernum regem*, Rome 2. Februarii 1517. Universitetsbibliotheket. Bartholiana T. C. 421—23. Smlgn. et Udtog i Nye danske Magazin I, 202. 1519 opfordrede Højesteren Kongen til at overlade Revals Biskop Godset. Geh. Ark. Preussen. No. 1. Smlgn. Beiträge z. Kunde Liv.,- Ehst.- u. Kurlands II, 2, S. 243. No. 217.

delse af sin Højhedsret og Jurisdiction. Han ønskede vel, at Sagen mod Decken, som havde gjort Indridt i Koløk, skulde føres med Maadehold; men da saavel Ordensmesteren som Raadet i Reval toge Parti for Decken, optraadte han med større Kraft, sendte Remlingrode en Stevning paa sine Modstandere, og truede med at tage Repressalier og lukke Sundet for Reval, hvis hans Højhedsret og Jurisdiction ikke anerkjendtes. Striden drejede sig om, for hvem Sagen skulde føres, idet Kong Kristian ønskede, at den skulde bringes for hans Domstol, medens Ordensmesteren, Herman v. Brüggeney, hævdede, at ingen Undersaat kunde drages for en udenlandsk Domstol. Striden antog snart større og større Omfang, gjentagne Gange greb Kongen Anledning til at minde om sin Højhedsret over Estland, medens Ordensmesteren paa sin Side skarpt og bestemt afviste de danske Fordringer. Herman v. Brüggeney's Død 1549 bragte Sagen i en roligere Gænge, idet den nye Ordensmester, Johan v. der Recke, optraadte med større Maadehold, og derved bevægede Kongen til at love, at han ikke for Øjeblikket vilde «rippe op» i Spørgsmaalet om Højhedsretten over Estland. Rembert Gilsheim, juridisk Professor ved Kjøbenhavns Universitet, blev 1550 sendt til Lifland for at varetage de danske Interesser og føre Sagen for Remlingrode, og Kongen havde saaledes givet efter. Striden skulde paadømmes af Ordensmesteren og Landdagen, som ogsaa i Aaret 1556 tilvejebragte en Forsoning mellem de stridende Parter.

Imidlertid havde Remlingrode 1551 maattet fratræde Lenet, da han ikke var istand til at fyldestgøre sine Forpligtelser ligeoverfor de Venner, der havde forstrakt ham med Penge. Nu optræder en anden Mand paa

Skuepladsen, den senere saa bekendte Kristoffer v. Munichhausen, Broder til Bispen paa Øsel. Han overtager Lenet mod 25,000 Mark Rigisk og 1000 Mark Lübsk, og trods gjentagne Forviklinger, som ligeledes ere grundede i Mangel paa Midler, lykkes det ham dog endelig efter tre Aars Forløb, i hvilken Tid Kongen een Gang havde frataget ham Lenet og overdraget det til Krist. v. Wrisberg, fordi han ikke kunde opfylde sine Forpligtelser, at opnaa endelig Stadfæstelse paa Forleningen. Fra nu af optræder han som Kongen af Danmarks Lensmand, og spiller i den følgende Tid en betydningsfuld Rolle i Liffand, idet han foruden denne af Ordenen fuldstændig uafhængige Stilling, tillige beklæder Posten som Stiftsfoged i Wieck, den Del af Fastlandet, som hørte til Bispedømmet Øsel.¹⁾

Midt under disse Forhandlinger, som ikke førtes uden en vis Bitterhed fra begge Sider, lyder paany den gamle Fordring paa dansk Overhøjhed over Estland. Spejefreden paalagde den danske Regjering en vis Tilbageholdenhed i dette Spørgsmaal, idet den bestemte, at gjensige Fordringer skulde afgjøres ved mindelig Overenskomst, eller ved retslig, det vil sige, kejserlig Kjendelse.²⁾

¹⁾ Oplysninger om disse Forhold findes hos Stefanius og Krag, Christian den Tredies Historie i Noterne til II, S. 291, 317—19, 349—50, 357 f., 368, 372. Forøvrigt er Fremstillingen bygget paa Aktstykker i Samlingen Liffand, 4—5 og Ausl. Reg. Forlenings- og Pantebrevene findes i den store Samling Liffand. Smlgn. Schirren, Verzeichniss No. 356, 396, 468, 1010 f., 1041.

²⁾ «deren sie sich mit einander gutlich vergleichen oder mit gebürlichen Recht ausführen sollen». Krag og Stefanius II, 585.

Men da Striden om Jurisdictionen over Kolec antog større Dimensioner, lod Kristian III ikke dette Vaaben ligge ubenyttet hen. Det klunger først som en svag Trudsel i et Brev af 5te Maj 1548, hvori Kongen udtaler, at han til sin Tid og ved Lejlighed vel skal vide at paatale sin Højhedsret, men det gjorde dog sin Virkning. Ordenens Gesandter, som i Sommeren 1549 vare i Danmark, skulde tilbagevise enhver Fordring og henvise til de uomstødelige Vidnesbyrd, som de gamle Salgsdokumenter gave for Ordenens Ret til Estland. Men skjøndt Kongen lovede ikke for Øjeblikket at «rippe op» i Spørgsmaalet, saa var dog hans første Skridt efter denne Erklæring at udbede sig af sin Ven og Forbundsfælle Hertug Albrecht alle de Oplysninger, som kunde støtte hans Sag.¹⁾ Og fra nu af hengaar der ikke et Aar uden at Kristian III foruroliger Ordenen med sine Krav.²⁾

I Aaret 1554 kom det endelig til en alvorlig Meningsudvexling, idet Sendebud fra Lifland i April og Maj Maaned forhandlede derom med Kongen i Kolding. Efterat de i Korthed havde tilbagevist de danske Fordringer og henvist til Freden i Spejer, som skjød Striden ind under Keiserens Kjendelse, rykkede Kongen frem med sit Hovedbevis og fremlagde Pantebrevet paa Narwa af 1343 (se ovenfor S. 5), som gav de danske Konger Ret

¹⁾ Kr. III t. Herman v. Brüggeneu. Colding 5. Maj 1548. Samme t. Johan v. d. Recke. Coph. 23. April 1549. Samme t. Hertug Albrecht. Coph. 10. Juli 1549. Ausl. Reg. Antwort vnd Abscheidt, als des Hern Meisters ausz Lifland Gesandten geben. Coph. 6. Juli 1549. Lifland 5 d.

²⁾ Rembert Gilsheim t. Kr. III, 19. April 1551. Lifland 4. Kr. III t. Reval, 2. Juli 1552. Samme t. Ordensm., 5. Septbr. 1553. Ausl. Reg.

til Gjenindløsning — nogen anden Afstaaelse kjendte man ikke. Henvisningen til Spejfreden maatte han forkaste, men derimod foreslog han, at begge Parter fremførte de Beviser, paa hvilke de støttede deres Adkomst. Hertil svarede Gesandterne, at det vel forholdt sig rigtig, at Estland engang havde hørt til Danmark, men det var let at bevise baade ved kongelige, kejserlige og pavelige Breve, at Afstaaelsen havde fundet Sted. Naar Ordensmesteren hidtil ikke havde sendt troværdige Afskrifter af Originalerne, saa var det fordi han vidste, at de ikke vilde blive tagne for gyldige. De tilbøde derfor paany at underkaste sig Kejserens Voldgift. Kongen beklagede, at Ordenen, som dog var af adelig og ridderlig Stand, vilde gaa fra sine Forpligtelser. Det skulde nemlig ikke kunne bevises, at Ordenen havde andet end en «tilsyneladende Besiddelsesret» (quasi possession) til Estland, hvorved de danske Kongers Højhedsret forblev ubeskaaren. I alle Tilfælde burde da Gesandterne have fremlagt saadanne gyldige Beviser. Hvis Ordenen vedblivende nægtede ham hans Ret, saa vilde Kongen vide at anvende de Midler, som hans egen og Kronens Højhed berettigede ham til.¹⁾

Ordensmesterens Svar fremkom det følgende Aar 1555 gjennem et nyt Gesandtskab. Han gav i dette Svar en vidtløftig Fremstilling af Ordenens Ret, idet han gik ud fra Kristiern I's Bekræftelsesbrev af 1457 og derpaa gjen-nemgik hele Rækken af Aktstykker, henhørende til Salget.

¹⁾ Ordensmesterens Credents for Kristof. Bötticher og Frants v. Stitten, Wenden, Mont. n. convers. Pauli (29. Januar) 1554. Lifland 8. Forhandlingerne i Kolding. Lifland 21. Smlgn. Cragius, Historia regis Chr. III S. 364 f.

Som naturligt var, kom han til det Resultat, at hvorvel Estland en Tid lang havde været Danmark «dingpflichtig», saa var det dog med alle Højheder, Rettigheder og Jurisdiction, saavel i det Hele som delvis, overgaaet til Ordenen, og særlig den liflandske Orden, efterat Højme-steren Ludvig v. Erlinchshausen havde afstaaet det til Ordensmesteren for en stor Sum Penge, og denne Afstaaelse senere var bleven bekræftet 1525 af Albrecht af Brandenburg. ¹⁾ Uagtet denne tydelige Redegjørelse, vedblev man i Danmark at holde fast ved Traditionen om Overhøjheden. Da Kong Kristian 1557 forlangte Rigsraadets Betænkning over, om man skulde hjælpe Lifland mod Polen, udtales paany, «at Hertugdømmet Estonien etc. hører ind under Kongeriget Danmark», dog med den Tilføjelse «og af Kong Valdemar er bleven overladt Ordenen». Og da senere Forholdene i Lifland gav en gunstig Lejlighed, undlod man ikke at kalde Spørgsmaalet tillive paany. ²⁾

¹⁾ Instr. f. Frants v. Stiten og Michael Brugkner. Wenden 2. Juni 1555. Lifland (store Saml.) No. 56.

²⁾ Hvor fastgroet denne Opfattelse vedblev at være, fremgaar af de ovenfor S. 3—4 anførte Bevissteder. Hertil kan endnu tilføjes, at ved Fredsunderhandlingerne med Sverig 1569 klagede de danske Sendebud over, at Svenskerne havde besat «Harrien og Wirland, som fra Arilds Tid havde været under Danmarks Krone og indtaget Reval, som de havde bygt». G. O. Fr. Westling. Det nordiska sjuårskrigets Historia I, 5.

II.

Lifland var neppe kommet til Ro efter den Forvirring, som Borgerkrigen og Polens Indblanding havde fremkaldt, før en ny og større Fare truede det fra Rusland. I Aaret 1551 var den Vaabenstilstand udløben, som Walter von Plettenberg 1531 havde sluttet med Storfyrsten, og paa dette Lands Throne sad nu en Hersker, som med endnu større Konsekvens og endnu større Hjælpemidler end Bedstefaderen Iwan III stræbte henimod det store Maal, at aabne Rusland Adgang til Havet og dermed en let Forbindelse med Vesten og dets Civilisation. Denne Fyrste var Iwan IV Wassiljewitsch, bekjendt under Navnet «den Grusomme». Under hans Fader Wassily var den russiske Hær bleven uddannet paa europæisk Viis, og især havde Artilleriet naaet en høj Grad af Fuldkommenhed.¹⁾ Rusland stod derfor vel rustet, da Iwan 1547 selv overtog Regjeringen og efter i Løbet af faa Aar at have erobret Kasan og Astrachan

¹⁾ Den italienske Gesandt Foscarini udtaler sig c. 1557 med stor Beundring om den russiske Hær. Se Turgenief, *Historica Russiæ Monumenta* I, 153.

nu gjenoptog Iwan III's Plan at trænge frem til Østersøen.

Omtrent samtidig indtraf en Begivenhed, som satte de nordiske Handelsmagter i stor Bevægelse. Rusland havde hidtil ikke havt nogen Havn, som kunde give det Adgang til umiddelbar Handelssamkvem med Europas Søstater. Den største Handel paa Rusland gik over Narwa og Reval, medens Kong Gustav af Sverig paa sin Side søgte at gjøre det 1550 anlagte Helsingfors til Stapelplads for alle Varer, der skulde føres til Rusland. Da erfarede man, at det var lykkedes Englænderne at aabne en umiddelbar Handel med Czarriget. En Expedition, som 1554 var udsendt fra England for at finde Nordostpassagen¹⁾, strandede ved Munden af Dwina og opdagede, at den befandt sig i Czarens Rige. Chefen for Expeditionen, Sir Hugh Willoughby, fandt Hungersdøden paa Ruslands øde Kyst, men det lykkedes en af hans Underanførere, Kaptain Chancellor, at naa Moskwa, hvor han fik Audiens hos Czaren og medbragte et Brev fra Iwan til Edvard VI, hvori Englænderne opfordredes til at træde i nærmere Forbindelse med hans Rige. Alleerede 1553 havde der i London dannet sig et «moskowitzisk Kompagni», 1555 gav Czaren de engelske Kjøbmænd Privilegier, og snart havde denne Forbindelse taget det mest glimrende Opsving.²⁾ Polakkerne vare de første,

¹⁾ Det er maaske mindre bekjendt, at ogsaa Gustav Vasa har havt Tanken henvendt paa det Foretagende, som i vor Tid er løst af en Svensker. 1554 opfordrede han Languetus til, paa sin Bekostning, at staa i Spidsen for en Expedition; men denne afsløg det. Langueti epistolae secretae I, 2, S. 171.

²⁾ Richard Hackluyt, the principal navigations, voyages, trafiques

som gjorde Nabofolkene opmærksomme paa det farlige ved Englændernes nye Handelsvej til Rusland¹⁾; 1556 sendte Kong Gustav Vasa Gesandter til England for at bindre den nordlige Sejlads, ligesom han og de nordtydske Fyrster fæstede Danmarks Opmærksomhed derpaa og tilskyndede Kristian III til at forhindre den engelske Sejlads norden om Norge.²⁾ Samme Aar har Sagen været omtalt paa Hansedagen i Lübeck, og Stæderne sendte i de følgende Aar Gesandtskab paa Gesandtskab til Rusland for at modarbejde Englændernes Planer³⁾ — Alt forgjæves.

Hvor vigtig og betydningsfuld denne nye Forbindelse end maatte være for Rusland, kunde den dog i ingen Henseende maale sig med de Fordele, som vilde udspringe af Erobringen af Lifland med dets rige, blomstrende Handelstæder. Det faldt ikke Iwan vanskeligt at finde et Paaskud til Krig. Han klagede over Ødelæggelse af græske Kirker i Riga og Dorpat, over Indskrænkninger i de russiske Kjøbmænds Handel, over Forsøg paa at hindre tyske Haandværkere og Krigsfolk i at drage til Rusland⁴⁾, og endelig fordrede han en Skat af Stiftet Dorpat,

and discoveries of the english nation etc. I, 243 ff. Smlgn. Til- læg til nærværende Skrift Nr. 1.

1) Sillén, Svenska handeln och närings historia IV, 20.

2) Tegel, Konung Gustaf den Förstes Historia II, 341 f. Hertug Johan Albrecht af Meklenburgs Creditiv og Instr. for Dr. Johan Hoffmann t. Kr. III, Güstrow, 20. Juli 1556. Geh. Ark. Meklenburg 7.

3) Burmeister, Beiträge z. Gesch. Europas im 16ten Jahr. S. 67 og 120.

4) Smlgn. herom Richter, Gesch. d. russ. Ostseeprovinzen I, 2. S. 319. Adelong, krit.-literar. Uebersicht der Reisenden in Rusland I, 205. Turgenief, Historica Russiæ Monumenta I, 134—37.

den saakaldte Honningskat, som skulde være bevilget i i Aaret 1503, men aldrig var bleven betalt, ligesom heller ingen i Lifland vidste noget bestemt derom.¹⁾ Under disse Omstændigheder vilde Czaren ikke gaa ind paa en Fornyelse af Freden, undtagen man anerkjendte hans Ret til Skatten. Liflandske Gesandter maatte da i 1554 underskrive en Fred paa 15 Aar, hvori de forpligtede sig til at betale en aarlig Skat af 1 Mark af hver Indvaaner i Stiftet Dorpat, og foruden andre Betingelser ogsaa maatte love ikke at slutte Forbund med Polen. Det følgende Aar besegledes denne Traktat af Ordensmesteren og Erkebisen af Riga tilligemed Bisen af Dorpat; men man gjorde intet Skridt til at udrede Skatten og fremkaldte saaledes selv det Uvejr, som med saa frygtelig Kraft skulde ramme Landet. I Slutningen af 1557 gik et Gesandtskab til Rusland, ikke for at betale, men for at underhandle og søge at bevæge Czaren til at slaa af paa sine Fordringer. Paa deres Rejse til Moskwa mødte de allerede store russiske Hærmasser, som satte sig i Bevægelse imod Lifland, og endnu førend de i Marts 1558 vendte tilbage med Czarens afslaaende Svar, var en russisk Hær paa 70,000 Mand rykket ind over Grænsen og havde allerede i over 6 Uger hærget Landet med Ild og Sværd uden at møde nogen alvorlig Modstand.²⁾

Kristoffer v. Munichhausen beskyldes af Ordensmesteren for at have staaet i Forbindelse med den Hans Schlitte, som 1547 blev arresteret i Lübeck. Lifland 9. Smlgn. Brev fra Schlitte til Kr. III, 25. Jan. 1554. Rusland 2 h, og Kongens Svar 12. Juni 1554. Ausl. Reg.

¹⁾ Richter, I. c., II, 1, S. 318—20; Bienemann, Aus baltischer Vorzeit S. 101.

²⁾ Richter, I. c., II, 1, S. 320 ff.

Thi istedetfor at forberede sig paa den Krig, som enhver tænkende Mand i Lifland havde kunnet forudse, havde man begyndt den ulykkebringende Borgerkrig og selv brudt Freden med Rusland ved at indgaa et Forbund med Polen. Men fremfor Alt var den indre Tilstand saaledes, at Ingen kunde haabe i Længden at forsvare Landet uden fremmed Hjælp. Lillands Krønikeskrivere have givet et mørkt Billede af Samfundslivet med dets indre Tvedragt og sædelige Forfald. Bisperne med Erkebispens af Riga i Spidsen kjæmpede for deres særegne Interesser. Stæderne, hvis Indvaanere for største Delen vare tyske, stode ligegyldige overfor den truende Fare og havde kun Øje for at sikre sine Handelsfordele. Den engang saa tappre og ridderlige Adel havde mistet al Sands for krigersk Virksomhed og var nu en stadig Gjenstand for Spottesange og Nidviser.¹⁾ Hos den ulykkelige Bonde, der i Aarhundreder var bleven undertrykket af fremmede Herskere, kunde kun bo Trællesind og Fejghed.²⁾ Uden indre Sammenhold, uden

¹⁾ Saaledes sang man:

Kleider aus, Kleider an,
Essen, Trinken, Löffeln, Schlafen gan
Ist die Arbeit, so die teutschen Herrn han.

Fahne, Livland. Ein Beitrag zur Kirchen- und Sittengeschichte. Düsseldorf 1875. S. 112.

²⁾ Sebastian Münster giver i sin *Cosmographia*, trykt 1550, en sørgelig Skildring af de liflandske Bønders Tilstand: «In summa vivunt miseri homines ut bestia, tractantur ut bestia.» Naar de begraves, gives dem en Øxe, Spise, Drikke og en lille Tærepunge med i Graven med disse Ord: «Perge in alium mundum, ubi dominabis Teutonibus, sicut illi tibi hic fecerunt», anført hos Fahne, Livland S. 176 f.

krigersk Kraft stod Lifland saaledes aldeles uforberedt til at gaa Kampen imøde.¹⁾

Russernes første Angreb paa Lifland i Januar Maa-
ned 1558 var kun at betragte som en Trudsel; efter 6
Ugers Plyndring droge de atter tilbage over Grændsen.
Ordensmesteren, Wilhelm v. Fürstenberg, tilbød Fred, og
Czaren gik ind paa en Vaabenstilstand indtil den 24de
April. Imidlertid havde Ordensstænderne været samlede
i Wolmar, man havde bragt en Sum Penge tilveje, og
et Gesandtskab afsendtes for at forsone Czaren. Men
uheldigvis blev Vaabenstilstanden brudt derved, at Be-
sætningen i Narwa beskjød den ligeoverfor liggende rus-
siske Fæstning Iwanogorod. Paany trængte Russerne ind
i Landet, dennegang for ikke mere at forlade det. Narwa
blev belejret og faldt den 11te Maj, en anden Fæstning,
Neuschloss, kapitulerede den 6te Juni, medens en russisk
Hovedhær lejrede sig foran Dorpats Forborg, Neuenhau-
sen. Allerede havde en stor Landstrækning fra den fin-
ske Bugt langs med Peipus Søen og Narowa hyldet Cza-
ren, thi overalt flygtede Ordensridderne fra de dem be-
troede Borge, ofte uden Sværds slag.

Midt under disse ulykkelige Forhold samlede de lif-
landske Stænder sig i Dorpat i Slutningen af Juni Maa-
ned. Det maatte nu staa klart for Alle, at alene kunde
Lifland ikke modstaa sin overmægtige Fjende; det gjaldt
derfor om at finde en Magt, som vilde og kunde paatage
sig dets Beskyttelse. Baade Sverig, Polen og Danmark
bleve bragte i Forslag; at man endelig enedes om at
henvende sig til Danmark, skyldtes væsenlig den Virk-

¹⁾ Smlgn. den fortræffelige Skildring hos Bienemann, S. 103—111.

somhed, som Kristoffer v. Munichhausen, den danske Lensmand paa Kolck og Bispen af Øsels Stiftsfoged i Wieck, udfoldede. Ordensmesteren beskyldte ham senere for at have bragt Uenighed blandt Stænderne, hvorved Landdagens Beslutninger vare blevne udsatte i 14 Dage til stor Fordel for Fjenden ¹⁾ — i alle Tilfælde er det dog lykkedes ham at bevæge Stænderne til paa Ordensmesterens Forespørgsel om, hvor man skulde søge Hjælp, enstemmig at tilraade at søge Danmarks Beskyttelse. I deres Svar gjorde Stænderne gjældende, at man burde foretrække Danmark for Sverig og Polen, fordi der ingen Sandsynlighed var for, at dette Land skulde fordre gjensidig Hjælp imod Rusland, hvad de to andre Stater sandsynligvis vilde gjøre. Forøvrigt henviste de til, at de Danske havde indført Kristendommen i Estland, og at saavel Ordenen som Biskopperne fordem havde søgt og fundet Danmarks Beskyttelse. ²⁾

Men da nu denne Beslutning skulde bringes til Udførelse, viste det sig, at Opløsningen og Forvirringen var naaet saa vidt, at der ikke kunde være Tale om at handle i Fælledskab. Det blev derfor ikke Ordensmesteren, som alene og paa hele Landets Vegne søgte Danmark om Hjælp, men hvert enkelt Stift og Stand for sig henvendte sig til Kong Kristian med sine særlige Tilbud og Fordringer. Bispen af Dorpat, hvis Stift var alvorligst truet af Russerne, besluttede strax at udnævne Kongens Søn,

¹⁾ Des Herrn Meisters bericht auff Munichhausens supplication. Lifland 6, smlgn. Johan Renners Livländische Historien, herausgeg. von Höhlbaum u. Haussmann, S. 191.

²⁾ Schirren, Quellen zur Gesch. des Untergangs livländischer Selbständigkeit, I, no. 70.

Hertug Magnus, til Efterfølger, og da Faren rykkede nærmere, udstædte han tilligemed Stiftskapitlet og Raadet den 5te Juli en Erklæring, i hvilken han tilbagegav Stiftet i Stændernes Hænder og endnu samme Dag udstædte Fuldmagt for sine Gesandter til Danmark at tilbyde Magnus Stiftet.¹⁾ Kort efter udstædte ligeledes Biskop Johan af Øsel Instruktion for sin Broder, Kristoffer v. Munichhausen, til Kristian III, hvori han minder om de Underhandlinger, som Kongens Sendebud i Lifland allerede for to Aar siden havde indledet, og som senere vare fortsatte gennem hans Broder. Denne skulde nu søge Kongens Beskyttelse og tillige forebringe mundtlige Hverv, som skulde have samme Gyldighed, som om de udtrykkelig havde staaet udtalte i Instruktionen.²⁾

Paa Landdagen i Dorpat havde Revals Sendebud i Forening med de andre Stænder ligeledes udtalt sig for at paakalde Kongen af Danmarks Hjælp. Allerede den 6te Juli skrev Raadet til Ordensmesteren, at det havde besluttet at sende Gesandter til Danmark, og at det var dets Hensigt at modtage de Betingelser, som bleve stillede, hvor haarde de end vare, «da det var bedre at blive reddet ved fremmed Hjælp end at bukke under af Mangel paa egen Kraft». Det foreslog Ordensmesteren, at dets Sendebud skulde slutte sig til hans, og samtidig opfordrede det Riga til i Forening med dem at søge Dan-

¹⁾ Monumenta Livoniae antiquae V, 528. Bispfen af Dorpats Erklæring (die dorptische Postulation) 5. Juli 1558. Lifland 6. Brev fra Bispfen til Kr. III af samme Dato. Lifland 8. Som Gesandter nævnes: Wilhelm Tedeye, Johan Steyen, Krist. Munichhausen og Wolmar Wrangel. Smlgn. Arndt, Liefänd. Chronik II, 234.

²⁾ Instruktionen er dateret Arensburg 16. Juli. Lifland 8.

marks Beskyttelse. Ordensmesterens Svar var imødekom-
mende; han meddelte, at han allerede havde afsendt Com-
thuren af Dünaburg til Danmark, billigede tillige, at de
revalske Sendebud sluttede sig til hans; dog haabede han,
at de ikke vilde gaa ind paa Forslag, som kunde skade
det almindelige Bedste. Samme Dag udstødte han selv
Fuldmagt for sine Sendebud til Danmark. ¹⁾

Imidlertid fremkom netop i de samme Dage et Til-
bud fra et Land, hvorfra Hjælpen syntes at kunne komme
hurtigere og rigeligere. Sverig kunde ikke forblive rolig
Tilskuer ved det Skuespil, som nu opførtes i Lifland,
men dets Politik var i Begyndelsen præget af en Dob-
belthed, som havde sin Grund i indre politiske Forhold.
Arveforeningen i Vesteraas 1544 havde styrket Gustav
Vasas Kongedømme ved at fæste Arvefølgen til hans
Slægt. Men dog skulde den Bygning, han havde rejst,
trues med Fald, og en af Hovedgrundene hertil laa i
den skjæbnesvangre Bestemmelse, han havde truffet med
Hensyn til sine Sønner, da han gav dem saa store Forle-
ninger, at de kunde blive farlige for selve Kongemagten.
Allerede 1556 var hans næstældste Søn Johan bleven
forlenet med Finland som Fyrstendømme, og 1557 over-
tog Erik Styrelsen af Kalmar og Kronobergs Slotte og
Len tilligemed Øland. De to unge Fyrster vare ikke
tilsinds at følge samme Politik som Faderen ligeoverfor
Lifland. I Aaret 1555 havde Gustav Vasa, væsenlig til-
skyndet af Ordensmesteren og Polen ²⁾, begyndt en toaa-

¹⁾ Schirren I, no. 74. Napiersky, Index II, no. 3176. Schirren
II, no. 277. Ordensmesterens Fuldmagt for Comthuren af Dün-
aburg. Walk 11. Juli. Lifland 8.

²⁾ Tegel, Konung Gustaf Vasas Historia II, 308 f. Pallin, Under-
handlingar mellem Sverige och Lifland 1554—58, S. 4 f.

rig Krig med Rusland, som, skjøndt den ikke bragte Landet i Fare, dog skaffede ham store Bekymringer.¹⁾ Efter langvarige Forhandlinger kom endelig en 40aarig Fred istand i Moskwa den 2den April 1557; men at han her var bleven svigtet af dem, som havde tilskyndet ham til Krigen, forbittrede ham i høj Grad, og skjøndt et Gesandtskab fra Ordensmesteren, som 1555 havde sluttet en særskilt Fred med Rusland, undskyldte det Skete med Landets daarlige Forfatning, ansaa Gustav sig dog for bedragen.²⁾ Siden den russiske Krig nærede han derfor en dyb Mistro til Ordenen og en stærk Ulyst til at blande sig i Stridighederne paa den anden Side af Østersøen. Trods den Iver, hvormed han, ligesom andre nordiske Fyrster, søgte at hindre Rusland i at komme i umiddelbar Berøring med Vesten³⁾, saa synes han dog ikke at have villet modsætte sig Russernes Fremskridt i Lifland. Der findes imidlertid Yttringer af ham, som vise, at han her, som andetsteds, ogsaa har fulgt sin gamle Politik, at modarbejde Danmarks Planer. «Fremfor at de Danske skulle sætte sig fast i Lifland, siger han, er det bedre at forekomme end at forekommes og hellere i Tide tage et Stykke af Hunden, end at Hunden skal

¹⁾ «Aldrig have vi været i saa stor en Fare som i denne Vinter», skriver han, «vi ere dog for svage til at gjøre en saadan vældig Hob Modstand.» Strinnholm, Sveriges hist. i sammandrag HI, 446. Arwidson, Handlingar V, 162.

²⁾ Pallin, l. c. S. 6.

³⁾ Et Vidnesbyrd herom haves i et Brev fra Gustav til Erkebispem af Riga af 14. Oktbr. 1548, hvori han opfordrer ham til at hindre Czarens Forsøg paa at skaffe sig Folk fra Tydskland, der forstaa sig paa Artilleri og Krigskunst. Dalin, Svea Rikes Hist. III, 1, S. 417.

bide En.»¹⁾ Ledet af denne Tanke var det ogsaa, at han i Aaret 1560, faa Maaneder før sin Død, syntes tilbøjelig til at yde Reval Understøttelse. Men videre kom han ikke, og sandsynligvis vilde den forsigtige Konge ogsaa have betænkt sig, inden han tog det sidste afgjørende Skridt.

Anderledes tænkte Sønnerne. Johan, hvis Forhaabninger gik ud paa at udvide sit Hertugdømme med Lande syd for den finske Bugt²⁾, indlod sig i Underhandlinger med Ordensmesteren, som havde henvendt sig til ham om et Pengelaan, og gjorde derpaa et dristigt Forsøg paa at komme i Besiddelse af Reval. Den 13de Juli indtraf hans Fortrolige, Henrik Horn, i Reval, og erklærede, at Sverig ikke rolig kunde se paa, at Staden gav sig under Danmarks eller en tydsk Fyrstes Herredømme. Hvis Ordensmesteren ikke var istand til at yde dem Sikkerhed, saa burde Lifland tage en Fyrste til Beskytter, som var beslægtet med Sverigs Konge. Vare Lifland og Sverig forenede, saa skulde baade Russen og den romerske Kejser nok lade dem blive uanfægtede. Hans Yttringer vakte Tillid hos Raadet i Reval, og da Efterretningen om Dorpats Indtagelse den 19de Juli og Russernes Fremrykning imod Reval, naaede til Staden, tøvede Raadet ikke længere, men traadte i nærmere Underhandlinger med Horn angaaende Hertug Johans Forslag, som nu syntes at have de bedste Udsigter til at kunne sættes igjennem.³⁾

¹⁾ Geijer II, 154, Anm. 7.

²⁾ Tegel II, 356: «hvilket Hertug Johan, som en ung Herre, der havde Lyst til Verden, behagede, idet han formente herved at kunne faa en Fod med i Lifland».

³⁾ Horn til Hertug Johan, 23. Juli. Schirren I, no. 78. Smlgn. Annerstedt, Sveriges förhållande till Livland 1558—63. S. 5—7.

Ikke desto mindre toge Begivenhederne hurtig en anden Gænge. I de samme Dage ankom Kristoffer v. Munichhausen til Reval, ledsaget af en stor Del af Estlands Adel, som hvis anerkjendte Fører han længe synes at have været betragtet.¹⁾ Det er utvivlsomt, at Munichhausen har vidst at benytte sin Stilling som den danske Konges Lensmand til at udbrede overdrevne Forestillinger om den Hjælp, man kunde vente fra Danmark —, Forestillinger, som naturligvis bidroge til at give ham selv forøget Indflydelse, idet Alle maatte tro, at han handlede i Overensstemmelse med den danske Konges Villie. At dette ikke forholdt sig saa, men at saavel hans som Broderens, Biskop Johans, Optræden fra først af kun havde været ledet af egennyttige Bevæggrunde, skulde snart ligge aabent for Dagen. Foreløbig havde han imidlertid opnaaet at vække store Forhaabninger i Lifland om Understøttelse fra Danmark og en fast Tillid til, hvad han selv formaaede at udrette i saa Henseende.²⁾ Ligesom han i Dorpat, som ovenfor anført, havde paavirket Stændernes Beslutning og ledet dem i den af ham angivne Retning, saaledes lykkedes det ham ogsaa nu efter sin Ankomst til Reval, understøttet af Stadens Syndikus, Jost Clodt, at gjennemkrydse Horns Planer og at formaa saavel Raadet i Reval som den estlandske Adel til at holde fast ved deres første Beslutning, og til allerede den 23de Juli at udstæde en Instruktion for deres Sendebud til Danmark, som gik ud paa Følgende:

¹⁾ Smlgn. Schirren I, no. 60.

²⁾ Se Russow, Chronica der Prouintz Lyfflandt i Scriptor. rer. Livonicar. II, 54.

Først skulde de søge at opnaa Kongens Beskyttelse imod Udbetaling af en aarlig Pengesum og tillige opfordre ham til at besætte nogle Slotte og Fæstninger paa Grændsen samt til at sende en Statholder med en anselig Hærstyrke, som skulde virke i Forening med Ordenens Tropper imod Fjenden. Kunde dette imidlertid ikke opnaas, havde de Fuldmagt til at gaa ind paa, at Staden og Landskabet stillede sig i et undersaatligt Forhold til Kongen, dog paa den Betingelse, at Reval anerkjendtes som en fri Hansestad og dens Privilegier opretholdtes. Hvor udstrakt den medgivne Fuldmagt var fremgaar af Slutningsætningen i Gesandternes Instruktion, hvori det hedder: De skulde kort sagt handle saaledes, at Harrien og Wirland under alle Omstændigheder bleve reddede af Kongen af Danmark, dog forudsat, at Landskabet og Staden stødse vedbleve at være forenede.¹⁾ Endnu samme Dag (23de Juli) afsendte de en Erklæring til Ordensmesteren, som lignede en Opsigelse af Huldskab og Troskab, idet de udtalte, at de havde indsat den sidstnævnte Bestemmelse i Instruksen, fordi de trods gjentagne Opfordringer ikke havde modtaget nogen Hjælp eller Trøst fra Ordenens Side.²⁾

Saaledes havde Munichhausen besejret det svensk-sindede Parti i Raadet; men det danske Partis Overvægt var dog først given, da det faa Dage efter lykkedes det at tage Slottet Reval i Besiddelse i den danske Konges Navn.³⁾ Efter Dorpats Indtagelse vare Russerne rykkede

¹⁾ Schirren II, no. 278, Renner S. 191—93, Bienemann II, no. 311—312.

²⁾ Schirren II, no. 280.

³⁾ Renner S. 203, Schirren II, no. 278. Revals Svar 24—27 Juli hos Bienemann II, no. 308.

frem mod Reval, og den 21de Juli sendte Overanføreren over den russiske Hær, Fyrst Peter Schuisky, et Undsigelsesbrev til Staden, som fremkaldte en fuldstændig Panik blandt de ledende Mænd saavel i Staden som paa Slottet. Under disse Forhold kunde Munichhausen let bringe en Plan til Udførelse, som, at dømme efter den Hurtighed, hvormed den blev gennemført, sandsynligvis har været forberedt iforvejen. Misfornøjelse blandt Besætningen paa Slottet, som i to Maaneder ingen Sold havde faaet, blev benyttet som Skræmmebillede ligeoverfor Raadet i Reval, hvis Medvirkning til Slottets Overdragelse i danske Hænder man vilde sikre sig. Soldater trænge ind i Ordenscomthurens, Frants v. Amsels, Værelser og fordre deres Tilgodehavende. Den forsagte Kommandant, som senere undskyldte sig med sin Ungdom¹⁾, var ude af Stand til at betale og opfordrede Munichhausen til at overtage Slottet i den danske Konges Navn og dermed tillige Forpligtelserne til Soldaterne og Forsvaret mod Russerne. Munichhausen, som efter eget Sigende nærede store Betæneligheder ved at modtage Slottet, tilbød først Comthuren 2000 Mark til dermed at lønne Soldaterne; men da denne vægrede sig ved at modtage en Hjælp, som ikke kunde være ham til Nytte, da han skyldte Knægtene en langt større Sum, og da endvidere Faren for et Angreb af Russerne Dag for Dag blev mere overhængende, besluttede han sig endelig til at gaa ind paa Ordenscomthurens Forlangende, og den 25de Juli overtog han paa Gildestuen nærved Domkirken Befalingen paa Slottet i

1) Om ham skrives i et samtidigt Spottedigt: «Er ist des kriegs nicht viel erfaren, ist unschuldig darbj kommen». Bunge, Archiv III, 152.

den danske Konges Navn, i Overværelse af flere Raads-
herrer fra Harrien og Wirland og af Raadet i Reval.
Dette havde i Begyndelsen stillet sig meget uvilligt lige-
overfor Overdragelsen, men blev efterhaanden trængt fra
den ene Indrømmelse til den anden. Det mindede først
Ordenscomthuren om hans Pligt ligeoverfor Ordenen, af
hvem han havde modtaget Slottet; senere foreslog det,
at den gamle Huscomthur (Næstkommanderende paa Slot-
tet) skulde overtage Forvaltningen, indtil man havde op-
naaet Kong Kristians Beskyttelse; men da Munichhausen
nægtede at gaa ind paa dette Forslag, gav det endelig
efter og billigede, som ovenfor anført, ved sin Nærvæ-
relse Overdragelsen af Slottet. Kristoffer von Munich-
hausen tager nu Besætningen i Ed, kalder sig Kongen af
Danmarks Statholder over Estland, besvarer Russernes
Undsigelsesbrev og opfordrer Befalingsmændene og Fo-
gederne paa Slottene i Harrien og Wirland til at stille
sig under dansk Beskyttelse. Hidkaldt af ham ankom-
mer den 27de Juli Henrik Uexkull, en liflandsk Adels-
mand, som var nær knyttet til den munichhausenske Fa-
milie; han overtager Befalingen paa Slottet, medens Mu-
nichhausen i Forening med Ordenscomthuren og Gesand-
ter fra Reval, Dorpat og Øsel drage til Danmark. ¹⁾

¹⁾ Fremstillingen af Omstændighederne ved Slottets Overgivelse er bygget paa følgende Aktstykker i Geh. Ark.: Kr. von Munichhausens Supplic an die königl. Ges. Udat. Lifland 6. Notarialinstr. over Comthuren af Revals Erklæring, 6. og 15. Septbr. 1558. Lifland 15 b. Notarialbevis, udstædt af Raadet i Reval, ang. Overdrag. af Slottet 24—25. Juli 1558. Lifland 15 b. Smlgn. Bienemann V, Reg. Nr. 929, 932. Renner S. 199, 204. Henning S. 226. Kr. v. Munichh. Svar paa Russernes Undsigelsesbrev 26. Juli. Han kalder sig heri Kongen af Danmarks

I Danmark havde man, som vi ovenfor have set, fulgt Forholdenes Udvikling i Lifland med Opmærksomhed. Hertil bidrog væsenlig den livlige politiske Forbindelse, hvori Danmark stod med Preussen; men den danske Politik fulgte dog ikke blindt hen de Vink, som bleve givne den af Hertug Albrecht. I Aaret 1557 havde saaledes Rigsraadet paa Kongens Forespørgsel tilraadet at understøtte Ordenen, hvis den bad om Hjælp imod Polen, Preussen eller Meklenburg¹⁾, uagtet man derved kom i Strid med Bestemmelser i det Forbund, som var indgaaet med Hertug Albrecht. Det maatte være Hovedsynspunktet for den danske Politik at hindre enhver Forandring i Magtforholdene ved Østersøen, som skete uden dets Medvirkning og Billigelse. Derfor havde det fra Rusland truende Uvejr i saa høj Grad tiltrukket sig de danske Statmænds Opmærksomhed. Det var jo af stor politisk Betydning, om det virkelig skulde lykkes de af hele Dattiden forhadte og næsten som Tyrker betragtede Russere at sætte sig fast ved Østersøen eller overhovedet at opnaa en let og uhindret Forbindelse med Vestens Lande, og derfor havde Englændernes Opdagelse af den nordlige Søvej til Rusland vakt en saa stor Bevægelse hos alle

Statholder over Hertugd. Esten, Harrien og Wirland, Øsel og Wieck med deres tilliggende Slotte og Huse, Pernow, Fellin, Hapsal, Wittenstein og alle andre Slotte og Huse. Lifland 15 b. Kr. v. Munichh. til Befalingsmændene paa Slottene 26. Juli 1558. Lifland 15 b.

¹⁾ Kongens Forslag til Raadet hos Suhm, Nye Samlinger I, 278. I Geh. Ark. Danske Kongers Hist. 23 og 28 findes fuldstændigere Afskrifter, saavel paa Dansk som paa Tydsk, end de af Suhm benyttede, og det ses af en Paaskrift, at Propositionerne ere daterede 27. April 1557. Raadets Svar, dat. 15. May 1557, lyder saaledes: »Om the Lifflender søger hielp hos K. Mt., oc

nordiske Stater. Det maatte saaledes ligge i Danmarks Interesse, at Lifland blev bevaret som en Formur saavel mod Rusland som mod Polen; men denne Interesse var dog ikke større, end at man med Glæde greb Lejligheden til paany og under gunstigere Betingelser end tidligere at opstille Fordringerne paa Danmarks Højhedsret over Estland. Allerede i Begyndelsen af Juli 1558 sendte Kong Kristian III en Skrivelse til Czaren, hvori han bad ham om at skaane det danske Len Kolek og tillige gjorde ham bekendt med, at Narwa tilhørte Danmark, og at Kongen havde Højhedsret over «Hertugdømmet Estonien, Harrien og Wirland, samt Staden og Stiftet Reval» — en Erklæring, som kun havde et uhøfligt og afvisende Svar af den russiske Statholder til Følge.¹⁾ Imidlertid er det dog sandsynligt, at Kongen har været aldeles uvidende om de Skridt, som Krist. v. Munichhausen havde gjort for at grundlægge et dansk Herredømme over Estland. De maa skrives paa den intrigante Lensmands egen Regning; herom vidner den Brevvexling, som i Forsommeren 1558 føres mellem ham og Kongen, i hvilken ikke engang en dunkel Yttring tyder hen paa, at han har handlet efter en iforvejen med Kongen aftalt Plan. Derimod er det antageligt, at de danske Sendebud, som i Aarene 1556—57 vare i Lifland og med egne Øjne havde kunnet se den Opløsningstilstand, hvori Lan-

ville thennom vdi tilbørlige maade emod h. k. m. forklare, er beraadslagitt, att k. M. thennom thet icke skulle affslaa efther leglighedenn». Danske Kongers Hist. 27.

¹⁾ Kr. III til Kr. v. Munichh. 5. Juli 1558, hvori han meddeler, at han har skrevet til Storfyrsten. Ausl. Reg. Den russiske Statholders Svar t. Kr. III. 13. Aug. 1558. Lifland 43.

det befandt sig, have indledet Forbindelser med Bispnen af Øsel og med enkelte fremragende Mænd, saaledes Jost Clodt, Syndikus i Reval, Diderik Behr, Bispens Foged paa Arensburg Slot paa Øsel, og Henrik Uexkull, der alle senere optræde som Hovedmændene for det danske Parti i Estland.¹⁾ De skulde bane Vejen for Valget af Hertug Magnus til Coadjutor i et af Stifterne, enten Dorpat eller Øsel. Men her kom nu Begivenhederne i Forkjøbet; det russiske Indfald bragte en saa almindelig Opløsning i alle Forhold, at det er vanskeligt at skjelne mellem, hvad der kun er en Frugt af Øjeblikkets Forvirring og hvad der har havt længere Tid til at modnes i. Til den første Art turde henregnes «den dorpatiske Erklæring» og Revals Besættelse, til den sidste derimod Bispnen af Øsels Forhandlinger med Danmark først om Coadjutoratet, senere om Salget af Stiftet. For den Skare af Sendebud, som i August 1558 landede i Danmark, og som hver for sig havde saavel egne som fælleds Interesser at arbejde for, syntes der saaledes at være gunstige Betingelser for et heldigt Resultat. Det var at formode, at Kong Kristian III ikke vilde lade denne Lejlighed til en virksom Indblanding i de liflandske Forhold gaa tabt; saavel vigtige politiske Interesser som gamle Traditioner i Kongehuset bøde ham det.

I Begyndelsen af August Maaned ankom Gesandterne fra Reval, Harrien og Wirland tilligemed Munichhausen og Ordenscomthuren til Kjøbenhavn, hvorfra de

¹⁾ Smlgn. Bispnen af Øsels Instr. for Kr. v. Munichh. 16. Juli 1558, se ovenfor S. 56. Om Henrik Uexkull se Joh. Lossius, Drei Bilder aus dem livland. Adelsleben des XVI Jahrh. I, 41 ff.

af Kongen kaldtes til Jylland.¹⁾ Her mødte de Ordensmesterens Sendebud²⁾, med hvem de revalske snart ses at være optraadt i Fælleddskab, medens Kristoffer v. Munichhausen, der strax fik Befaling til at møde hos Kongen, synes paa egen Haand at have ført selvstændige Underhandlinger. Paa Slottet Voergaard i Vendsyssel, hvor de traf Kong Kristian syg og sengeliggende, have de fremført deres Hverv, som foreløbig kun gik ud paa at skildre Liflands sørgelige Tilstand og anraabe om Kongens Beskyttelse for hele Landet. Det er ikke sandsynligt, at de revalske Sendebud særskilt have forebragt deres Hverv. Forhandlingerne toge nemlig snart en Retning, som gjorde en Samvirken mellem dem og Ordensens Sendebud let. Thi de danske Raader, som i August og September Maaned forhandlede med dem i Aalborg og Randers, opstillede strax som Grundlag for Forhandlingerne Anerkjendelsen af Danmarks Højhedsret over Estland og fordrede Afstaaelsen af Provindserne Harrien og Wirland med Reval og øvrige Slotte og Befæstninger som Betingelse for enhver Hjælp. Hvor haarde³⁾ disse Betingelser end vare, syntes det dog, som om Forhandlingerne skulde have ført til et heldigt Resultat. Ordenssendebudene, som i Begyndelsen vægrede

¹⁾ Kr. v. Munichh. er Befuldmægtiget for Bisperne i Dorpat og Øsel; angaaende de øvrige Gesandter se Renner S. 191. Om Gesandternes Ankomst til Danmark se Bienemann II, no. 317 og 321, og en Skrivelse fra Kr. III t. Mogens Gyldenstjerne. 7. Aug. 1558. Lifland 43.

²⁾ Disse vare Georg Sieberg, Comthur af Dünaburg, Frantz v. Stiten og Michael Brunnow.

³⁾ Revals Sendebud til Raadet i Reval 28. Aug. Bienemann II, no. 321. «Fast hart» kalde de det danske Tilbud.

sig ved at forhandle Spørgsmaalet om Højhedsretten og endog kun tilbøde en aarlig Sum som Erstatning for Danmarks Beskyttelse, bleve efterhaanden trængte henimod det danske Grundlag for Underhandlingerne. Der blev gjort Udkast til en Overenskomst, ifølge hvilken Ordenen indrømmede Danmark til Erstatning for de store Omkostninger, som Hjælpen maatte kræve, «Hertugdømmet Estonien, Harrien og Wirland» i samme Omfang, som det forhen var afstaaet af Danmark til den tyske Riddereorden; til Gjengjæld forpligtede Kongen sig til at understøtte Ordenen i Krigen mod Rusland og tilsikkrede den sin Beskyttelse. De revalske Sendebud bade Kongen bekræfte saavel Stadens som Adelens Privilegier og erklærede, at Overdragelsen ingen Modstand vilde møde nu, da Ordensgesandterne vare gaaede ind paa Afstaaelsen. De nærrede den sikkreste Forventning om, at Underhandlingerne vilde føre til et heldigt Resultat, og Comthuren af Dünaburg skrev endog til sin Broder, at ihvorvel Betingelserne vare haarde, burde man dog bøje sig for Nødvendigheden, naar man derved opnaaede at faa Hjælp og blive reddet.¹⁾ Saavidt var man kommen i Midten af September; da kulkastedes Forhandlingerne ved en pludselig Vending i den danske Politik. Kong Kristian gjorde Hjælpen afhængig af det Gesandtskabs Erklæring, som han agtede at sende til Lifland og Rusland, han vægrede sig tillige ved at overtage Beskyttel-

¹⁾ Comth. af Dünaburg til Huscomth. i Riga 12. Septbr. Schirren III, no. 292. «. . wir verhoffen und der gewisser zuuorsicht sein, disser orter hulf und trost auch entsatz und errettung zu bekommen; wiewol aber dargegen ein städtlichs abgangen, so muss men doch das dahin setzen und der zeeit weichen.»

telsen af hele Landet, og den saakaldte «Nottel» eller Afsked, som de liflandske Gesandter den 18de September modtog, afveg saa meget fra de Tilbud, der forhen vare gjorte, at de af Mangel paa Befaling maatte henvise Sagen til deres Herre. Den gik ud paa følgende Hovedpunkter: Ordensmesteren afstaar Kongen af Danmark Harrien og Wirland tilligemed Fellin; herfor udbetaler Kongen 20,000 Daler og lover at mægle Fred mellem Rusland og Lifland samt at besætte Reval og Fæstningerne. Hvis det danske Gesandtskab ikke faar tilvejebragt en Fred, saa vil Kongen i 6 Maaneder udbetale Ordensmesteren 15,000 Daler maanedlig som Erstatning for Aftrædelsen. Forøvrigt vil Kongen vise sig som Ordenens gode Ven og Nabo.¹⁾

¹⁾ Om Forhandlingerne i Danmark se Breve fra de revalske og Ordenens Sendebud hos Bienemann II, no. 317, 321, 325 (hvor Datoen bør rettes til 21. Septbr.), 329, 330, 345. Schirren III, no. 292, 293, 296. Henning S. 227, som her er meget ufuldstændig. Russow S. 56. Renner S. 203—204. Crag S. 386 — 388. — I Geb. Ark. ere følgende utrykte Aktstykker benyttede: Werbung an die k. M. zu D. von des H. Meisters zu Lieffhandt gesandten. Udat. Lifland 8. Handlung so zu Alburg und Randersz zwischen den liflendischen gesandten gepflogen, empfangen 3. Septbr. Lifland 15 b. En udateret Erklæring fra de liflandske Gesandter paa Kongens Tilbud. Lifland 8. De revalske Gesandter til Kr. III. Udat. Lifland 8. Udkast til Forbund af 16. Septbr. Lifland 8. Gesandternes Afsked 18. Septbr. Lifland 8, se Tillæg til nærværende Skrift Nr. 2. Smlgn. ogsaa Frederik II's Brev til Kejser Ferdinand af 8. Januar 1561 hos Bienemann IV, no. 716. — Det bekjendte Svar, som tillægges Kong Kristian, at han ikke begjærede fremmed Land, da han havde Lande og Folk nok, stammer fra en Yttring i de danske Gesandters Instr. af 26. Septbr. 1558, hvori det hedder: «Wir begerten auch des Hern Meisters heuser und land und leut nicht mit seinem schade». Lifland 13, smlgn. Henning S. 227.

Det var et kummerligt Resultat — for en ubetydelig Pengesum, et usikkert Haab om Fred ved dansk Mægling skulde Ordenen opgive en af sine rigeste Provindser, «Nøglen til Østersøen», «Formuren for det kristne Europa imod Rusland», som den selv kalder Estland, og med Rette kunde Ordensgesandterne beklage, at Underhandlingerne havde ført til et ganske andet Resultat, end de havde havt Grund til at haabe.¹⁾ Der var imidlertid ogsaa vigtige Grunde for Kongen til at indtage en mere tilbagetrukken Stilling. Allerede i Begyndelsen af August, forinden Gesandtskabets Ankomst, havde han tilskrevet Ordensmesteren og beklaget, at han paa Grund af de talrige Rygter om Anslag mod Riget ikke kunde understøtte Lifland med Krigsfolk, og at desuden Hensynet til Norge, som grændsede op til Rusland og let kunde angribes, maatte gjøre ham betænkelig ved at indlade sig i Krig med dette Land. Samtidig tilskrev han Lübeck, at han vel indsaa den store Fare, som vilde true alle Østersølande, hvis Russerne bemægtigede sig Lifland, men for Øjeblikket kunde han kun foreslaa Underhandlinger.²⁾ Disse Anslag eller «Practiker», som man i Dattidens Sprog kaldte dem, udgik fra den fordrevne danske Kongefamilies Tilhængere i Pfalz og Lothringen og an-

¹⁾ Comth. af Düinaburg til Huscomth. af Riga 28. Septbr.: «wie wol . . . ich selbst gemeinet hette, wie den auch der handel bereit gantzlich beschlossen war, das es dar bei hette sollen bleiben, so ist es aber hernacher geendert». Schirren III, no. 296.

²⁾ Kr. III til Ordensm. 7. August og til Lübeck 7. August. Geh. Ark. Ausl. Reg. Til Kurf. August af Sachsen skriver Kongen 14. Septbr.: «ist hochbedencklich solche henndel vzfuladen». Ausl. Reg.

toge netop i Aaret 1558 et saa stort Omfang, at Kongen frygtede for, at de skulde blive til mere end tomme Demonstrationer, hvad de hidtil havde været. Allevegnefra fik Kristian III Advarsler og Raad om at være forsigtig. Hertug Albrecht af Preussen meddelte ham, at Englænderne havde talrige Skibe i Søen for at understøtte Russerne og mente, at de gamle burgundiske Planer om at blive Herre over Østersøen laa bagved. Ved Elben samledes store Troppemasser, og Rygtet gik, at der i Lübeck laa 200,000 Gylden til Brug i paakommende Tilfælde, medens lothringske Agenter skulde have søgt at opdrive Penge i Kongens egne Lande. Man frygtede endog for Uroligheder i Danmark selv, og det er ikke usandsynligt, at Anklagen mod Peder Oxe, Jakob Sparres Rømning og Adelsmanden Kristiern Pedersens Fængsling have været Følger af denne Frygt.¹⁾ Forholdet til Sverig var ogsaa alt Andet end betryggende uagtet den fælleds Fare, som truede fra den fordrevne Kongefamilie. Optagelsen af de tre Kroner i det danske Rigsvaaben havde vakt en Harme i Sverig, som netop 1558 fik et skarpt Udtryk i det lille Skrift, som kaldes «Gjensvar paa den danske Krønike» og efter Sigende skal have havt Kong Gustav selv til Forfatter. Talrige Stridspunkter mellem de to Riger henstode endnu uafgjorte, saaledes Spørgsmaalet om Be-

¹⁾ Om de lothringske Planer mod Danmark se L. Daae i Norsk Historisk Tidsskrift II, 46 ff. Hertug Albrecht af Preussen til Kr. III, 16. Aug. 1558: «es stecken die aldenn practiken, so vor vijlenn jarenn von haus von Burgundien vor gewesen, dahinter, das die Burgunder gerne herren der Ostsehe werden vnd sein wolten». Geh. Ark. Brandenburg 4 b. Angaaende Uroligheder i Danmark jvfr. Kr. III t. Kurf. August 22. Maj, 12. Juli, 14. Septbr. og til Hertug Albrecht 17. Juli og 9. Novbr., i Ausl. Reg.

siddelsen af Gulland, om den svenske Adels Gods i Danmark o. s. v., og trods gjentagne Møder var man ikke kommen hinanden nærmere. Den bittere Stemning gav sig Luft i heftige og mistænksomme Skrivelser fra Kong Gustav og i en stadig stigende Mistillid til hinanden. Enhver Troppesamling i Danmark betragtedes som rettet imod Sverig, ligesom man i Danmark stadig havde Opmærksomheden henvendt paa, hvad Kong Gustav foretog sig. Rundt omkring i Europa ansaa man derfor en Krig mellem de to Lande for nærforestaaende, og i Virkeligheden blev den ogsaa kun forhindret ved den Besindighed, som de to gamle Konger, der begge vare oplærte i Modgangens og Erfaringens Skole, udviste.¹⁾

Under saadanne Forhold maatte Kristian III anse en forsigtig Tilbageholdenhed som den bedste Politik, saameget mere som han i Sommeren 1558 angrebes af den Sygdom, som lagde ham i Graven. Medens Forhandlingerne med det liflandske Gesandtskab stod paa, laa Kongen alvorlig syg i Aalborg, og den pludselige Vending, som Underhandlingerne toge, har upaatvivlelig staaet i Forbindelse med hans Sygdom.²⁾ Hertil kom, at der mellem Kongens

¹⁾ Om den svenske Krønike og den deraf foranledigede Skriftfejdes Rørdam, Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark I, 73 ff., smlgn. Allen, De tre nordiske Rigers Hist. III, 2, S. 446, anm. 89 og O. Klemming, Ur en antecknares samlingar S. 253—255. Om den stigende Mistillid mellem Rigerne se bl. A. L. Daae i Norsk histor. Tidsskr. II, 91 ff. og det oplysende Brev fra Kong Gustav til Hertug Johan: «Vi have nu snart i 40 Aar lært dem at kjende ... saa ved da den almægtige Gud, hvor trolig og flittig vi i alle vore Dage have foreholdet og advaret baade Gamle og Unge for de Danskes Falskhed». Annerstedt, I. c. S. 22.

²⁾ Kr. III t. Kurfyrstinde Anna 14. Septbr. 1558, hvori han skri-

Raadgivere synes at have hersket Uenighed om, hvilken Beslutning man skulde tage, Medens Kansleren Johan Friis var tilbøjelig til at slaa ind paa en dristig Politik og tage imod Ordensgesandternes Tilbud, hvori han sandsynligvis støttedes af de Rigsraader, som havde været i Lifland 1557, Otto Krumpen og Erik Krabbe, var den tyske Kansler, Anders Barby, stemt imod enhver Indblanding ¹⁾, og den endelige Beslutning, som Kongen fattede, kom ogsaa til at bære tydelige Præg af denne Uoverensstemmelse blandt hans nærmeste Omgivelser.

Imidlertid havde Kristoffer v. Munichhausen samtidig ført hemmelige Underhandlinger med den danske Regering. Allerede strax ved Forhandlingernes Begyndelse havde han set sig forladt af de revalske Sendebud, der fuldstændig havde sluttet sig til Ordenens Gesandter og i Et og Alt synes at have staaet Last og Brast med disse. Det ser endog ud som om Kong Kristian selv, i det Mindste officielt, har misbilliget sin Lensmands dristige Optræden i hans Navn; i alt Fald tilbød Kongen strax at tilbagegive Reval Slot i Ordenens Hænder. Hvorvidt

ver, at han føler sig svagere Dag for Dag, «den gamle Sygdom har slaet sig til.» Ansl. Reg.

- ¹⁾ Joh. Friis t. Mogens Gyllenstjerne 5. Maj 1559: «Som thu scriffuer om thend lifflendtz hendel, tha hauer thu vel hørd, huorledis nu tilgaar, at Ryssen byder the lifflender anstand; Gud forlade the men, ther raadde fraa uti Aalborg, ath vor savig herre icke ther anamide thet hans k. Mt. war bodhet; thet haffde nu verit klart verck.» Geh. Ark. Danske Kongers Hist. 39. — Anders Barby t. M. Gyldenstjerne 5. Aug. 1558: «Es haben die Lifländer vnd Lübeck angesuchen der Russen kriegshandel halber, derwegen nicht vil fruchtpar fürwendung zu thun.» Kgl. Bibliothek. Danske Adels Breve 26. — Den 12. Aug. drager Anders Barby gjennem Aarhus op til Kongen. Biemann II, no. 317.

dette Tilbud har været alvorlig ment, turde dog iøvrigt være Tvivl underkastet. Kongen blev imidlertid ikke tagen paa Ordet — efter indtrængende Anmodning af Gesandterne, som frygtede for, at en pludselig Forandring skulde fremkalde Uroligheder blandt Besætningen og tilskynde Russerne til Angreb, indvilligede han i at holde Slottet besat indtil videre paa Ordensmesterens Bekostning og sendte det tillige Undsætning med Proviant og Ammunition.¹⁾ Medens Munichhausen saaledes endnu turde haabe — i alt Fald saalænge Reval var i danske Hænder — at se sine Planer om Oprettelsen af et Hertugdømme Estland under Danmarks Beskyttelse virkeliggjorte, havde ogsaa de hemmelige Tilbud, han paa sin Broders, Bispen af Øsels, Vegne skulde forebringe Kong Kristian, og som utvivlsomt have gaaet ud paa at overdrage eller afhænde Øsel Stift til dennes næstældste Søn, Hertug Magnus, fundet et villigt Øre hos Kongen. Munichhausen fik Fuldmagt til at forhandle med sin Broder, hvem Kongen ligeledes sendte Skyts og Ammunition til Undsætning, og det paalagdes ham at vinde dennes mest indflydelsesrige Raadgiver, Diderik Behr. for Kongens og Hertug Magnus's Interesser.²⁾

¹⁾ Bienemann II, no. 325. IV. no. 716. Om Comthuren af Revals uheldige Stilling i Danmark og senere Fængsling i Lübeck se Schirren III, no. 308 f., 320. Schirren, Verzeichnis S. 72, no. 1129, samt talrige Breve i Geh. Ark.

²⁾ Der findes kun faa Oplysninger om Forhandlingerne med Munichhausen. Han bliver strax efter sin Ankomst til Kjøbenhavn 3. Aug. kaldt til Kongen (Bienemann II, no. 317) og faar 23. Septbr. Fuldmagt til at forhandle med Bispen af Øsel «von angelegenn sachen, wie ir von ime zuuernhemem». Ausl. Reg. 27. Septbr. faar han Befaling til som hidtil at varetage Kongens Bedste; Diderik Behr bevilges i to Aar en Aarpenge af

Det turde fremgaa af det Ovenanførte, at den danske Regjering ikke ubetinget har været stemt imod enhver Indblanding i de liflandske Forhold, og denne Antagelse bestyrkes endnu mere, naar man betragter de Instruktioner, som samtidig medgaves det danske Gesandtskab, der blev sendt til Lifland og Rusland, og som bestod af Rigsraaderne Klas Urne og Peter Bilde, samt Wladislaw Wobitzer. Endskjøndt det paalægges dem at optræde begge Steder med stor Forsigtighed og Tilbageholdenhed, saa giver dog Instruktionerne ogsaa Plads for den Mulighed, at Forhandlingerne kunde føre til et Resultat, som atter gjorde Danmark til Herre over Estland og derved nødvendiggjorde dets Indskriden i Kampen mod Rusland. Hovedsynspunktet viser sig atter at være det samme, som Kong Kristian og hans Forgængere saa ofte havde hævdet, Berettigelsen af Danmarks Krav paa Højhedsret over Estland. Ikke alene skulde Gesandterne hævde dette ligeoverfor Ordensmesteren, men de fik endog Befaling til at bevæge saavel denne som Stænderne i Harrien og Wirland til at anraabe Kongen som deres «høje Øvrighed», for at saadanne Skrivelser i paakommende Tilfælde kunde forelægges Czaren som Vidnesbyrd om de danske Kongers retmæssige Krav paa Højheds-

100 Daler «das er vns vnd vnserm geliebten solm, dem printzen vnd dem reich dagegen solle vörwandt sein. Du wirst solchs mit im reden». Ansl. Reg. og Lifland 19. Kr. v. Munichh. modtager af Kongen 8000 Daler. Rentemester Regnskaber 1558. Kr. III befaler 22. og 27. Septbr. Mog. Gyldenstjerne at sende Proviant og Ammunition til Reval. Lifl. 43. Munichh. kvitterer 6. Oktbr. for endel Skyts og Ammunition «welches ich dem hochw. etc. hern Johansen, bischof zu Churlandt vnd Øsel, vnd derselbigen stiftt zum besten zufuren vnd überanthworten soll». Lifland 43.

retten, og som Middel til at bevæge Storfyrsten til at drage sine Tropper ud af Landet og tilbagegive det Erobrede. Forøvrigt fik de Fuldmagt til paa Grundlag af den «Nottel» eller Afsked, som de liflandske Gesandter havde faaet i Danmark, at forhøje Kjøbesummen for Estland til 50,000 Daler, medens de paa den anden Side skulde erklære enhver Forhandling om «Generalprotektur» eller almindelig Beskyttelse for Ordenen og hele Landet for betænkelig, og henstille Afgjørelsen af en slig Fordring til Kongen selv. Med Hensyn til Besættelsen af Reval Slot fik Sendebudene Befaling til at erklære, at denne vel var sket i Kongens Navn, men uden hans Vidende. Paa de liflandske Gesandters Opfordring havde Kongen imidlertid paataget sig Forsvaret, dog paa Ordensens Bekostning, og dette var han villig til vedblivende at overtage, saaledes at Kr. v. Munichhausen fik Befalingen i Kongens Navn. Vilde Ordensmesteren ikke gaa ind herpaa, skulde Gesandterne kaste alt Ansvar for Følgerne over paa Ordenen og øjeblikkelig forlange deres Afsked. Det fremgaar heraf, at den danske Regering betragtede Reval Slot som et Pant, man ikke vilde opgive, men som skulde benyttes som et Tryk paa Ordenen, for at faa denne til at gaa ind paa Salget af Estland uden nogen videregaaende Forpligtelser for Kongen. — I Rusland skulde Gesandterne virke for Afslutningen af en Handelstraktat paa Grundlag af gjensidig fri Handel mellem begge Lande og for Opnaaelsen af saa gunstige Fredsbetingelser for Lifland som mulig, ligesom de, som ovenanført, skulde erklære Estland for Danmarks retmæssige Besiddelse —, men forøvrigt paalagdes det dem at føre Underhandlingerne saa forsigtigt og roligt, at de ikke frem-

kaldte nogensomhelst Strid.¹⁾ — Først i Slutningen af Oktober 1558 afrejste de danske Sendebud til Lifland, omtrent samtidig med Munichhausen, som længe var bleven opholdt i Kjøbenhavn af Modvind. De liflandske Gesandter, saavel Revals som Ordenens, havde allerede tidligere forladt Danmark efterat have modtaget 20,000 Daler af Kong Kristian til Ordenens Understøttelse.²⁾

Besættelsen af Reval Slot og Stadens egen Beslutning at stille sig under dansk Beskyttelse, i Nødsfald endog træde i undersaatlig Forhold til Kongen af Danmark, var væsenlig fremgaaet af nogle enkelte Mænds dristige og hensynsløse Optræden og af den Bestyrtelse, som Erobringen af Dorpat havde fremkaldt. Saavel Harriens og Wirlands som Revals eget Raad havde ladet sig overtale eller maaske rettere overrumple, og det var derfor naturligt, at da Hovedmændene for det danske Parti vare dragne bort for i Danmark selv at søge deres Planer virkeliggjorte, maatte der indtræde et Omslag i Stemningen, saameget mere som den øjeblikkelige Fare for et

¹⁾ Orig. Instr. was die kön. dän. ges. bey dem hochw. fursten, Hr. Wilhelm Fürstenberger, Meister d. deutsch. Ordens in Lieffland, werben sollen. Dronningborg, 26. Septbr. 1558. Lifland 13. — Orig. Instr. for Gesandterne til Rusland. Drottingborg zu Randerz, 26. Septbr. 1558. Rusland 2 l.

²⁾ Kr. v. Munichh. t. Kr. III. Cophg. 20. Oktbr. Lifland 6. Danske Gesandter til Kr. III. 20. Oktbr. Lifl. 15 b. smlgn. Biene-mann II. no. 335. Kr. III's Befaling t. Joachim Beck 25. Septbr., at sende 20,000 Daler til Lübeck til de liflandske Gesandter. Tegn. o. alle Lande. 13. Oktbr. afsendes Pengene. Rentemester Regnskab. Renner S. 206 har urigtig 16,000 Daler. Ordensm. takker for Pengene 17. Novbr. 1558. Lifland 13. Ordenen opfattede Laanet som en Gave, hvilket gav Anledning til vidtløftig Strid, da Fordringen senere gik over til Hertug Magnus. Lifland 14. Smlgn. Resen, Frederik II's Krønike S. 43.

russisk Angreb paa Staden foreløbig var afværget ved Russernes Tilbagetog. Dette skete da ogsaa. Ligeoverfor Hertug Johans Befuldmægtigede, Henrik Horn, som trods sit mislykkede Forsøg paa at bevæge Staden til at give sig under Hertugens Beskyttelse vedblev at opholde sig i Reval indtil Midten af August, hævdede Raadet vel, at det i fuld Overensstemmelse med Ordensmesteren og i Kraft af Beslutningerne i Dorpat havde søgt Hjælp i Danmark; men en af Johans hemmelige Tilhængere i Reval, Lægen Matthæus Friesner, vidste dog at berette, at Stemningen var forknyt, og at man intet hellere ønskede, end at Gesandterne vare vel hjemme igjen.¹⁾ Det var naturligt, at Munichhausens forvovne Gjerning og særlig den Dristighed, hvormed han optraadte som dansk Partigænger og kaldte sig Kongen af Danmarks Statholder over Hertugdømmet Estland, maatte fremkalde Forbittrelse hos Ordensmesteren. Og da det nu ogsaa blev almindelig bekjendt, at Reval paa egen Haand vilde underhandle i Danmark, besluttede Ordensmesteren at gjøre et Forsøg paa at bringe de Frafaldne til Lydighed. I Begyndelsen af September indtraf Ordensgesandterne Henrik Wulf, Foged paa Sonnenburg, og Rembert Gilsheim²⁾ i Reval. De skulde skaffe Oplysninger om Sta-

¹⁾ Schirren I, no. 86 og 87.

²⁾ Om Rembert Gilsheim, som før havde været Professor i Kjøbenhavn, se Mitth. a. d. Gesch. Liv.- Est.- u. Curlands II, 385 ff. Rørdam, Kjbhvns. Univ. Hist. I, 605 ff, II, 754; mærk ogsaa de nedsættende Yttringer om ham i Landsknægtenes Vise. Bunges Arkiv III, 154, Strofe 21—22. Efter sin Udtræden af dansk Tjeneste 1550 (Crag I, 349) opholdt han sig i Lifland, hvor han spiller en vigtig Rolle som Diplomat. 1522 nævnes en Dr. med. Rempertus Gilszheim i Rostock. Meklenb. Jahrb. 1838. S. 172—74, 186 f.

dens Hensigter, formaa Reval og Ridderskabet til at understøtte Ordenen med Tropper og bevæge Besætningen paa Slottet til at overgive dette i Ordenens Hænder. Det lykkedes dem fuldstændig at omstemme Raadet, som undskyldte sin Optræden med dels at henvise til Landets farlige Stilling, dels at erklære, at de ikke havde havt noget Kjendskab til Munichhausens Foretagende, før det var en fuldendt Kjendsgjerning — en Erklæring, som, efter hvad der ovenfor er fortalt, vistnok tør siges at stride mod Sandheden. Derimod blev Opfordringen til de danske Partigængere paa Slottet forgjæves. Som Befalingsmand her sad Henrik Uexkull, en liflandsk Adelsmand, der, som allerede anført, var indtruffen i Reval kort efter Munichhausens Afrejse og paa dennes Opfordring.¹⁾ Hans Stilling var yderst vanskelig. Stadig udebleve Efterretninger fra Danmark, Munichhausens Løfter om Penge og Ammunition bleve ikke opfyldte, Besætningen paa Slottet var opsætsig og fordrede sin Lønning, og endelig truede Russerne paany med Angreb, idet deres Fortropper allerede strejfede omkring Reval; og samtidig hermed forøgede nu Ordensgesandternes Opfordringer til Overgivelse Faren. Hertil kom den danskfjendtlige Stemning, som nu, takket være Rembert Gilsheims Bestræbelser, gik gennem Borgerskabet. Henrik Uexkull forblev dog fast, han afviste Opfordringerne til Overgivelse, men ligeoverfor Russerne kunde der paa Grund af den gjensidige Mistænksomhed ikke opnaas nogen enig og fælleds Samvirken, og der blev saaledes

¹⁾ Lossius, Drei Bilder aus dem livländ. Adelsleben des XVI Jahrh. I, 41 ff.

endnu vigtigere Grunde for Ordenen til at gjøre et nyt Forsøg paa at faa Slottet i sine Hænder.¹⁾

Uenighed indenfor Ordenens egne Rækker bidrog imidlertid til at forhale den endelige Afgjørelse. Den 9de Juli 1558 var det lykkedes det polsksyndede Parti i Lifland at paatvinge den gamle Ordensmester, Wilhelm v. Fürstenberg, en Coadjutor i den forhenværende Comthur af Fellin, Gothard Ketler²⁾, og fra nu af havde dette Parti en Fører, hvis første Opgave maatte være den, at bringe de af Fürstenberg indledede Underhandlinger med Danmark til at strande. Gjenerobringen af Slottet i Reval vilde være et Middel hertil, og det blev derfor en af Coadjutorens vigtigste Opgaver at faa denne iværksat saa hurtig som muligt. Medens Ordensmesteren mente, at man skulde lade det bero ved den første Opfordring og rolig afvente den danske Konges Erklæring i Sagen, handlede hans Sendebud i Reval, sandsynligvis efter Samraad med Coadjutoren, imod hans Befaling. Tvende Gange, saavel den 30te September som 8de Oktober, opfordrede de paany Besætningen paa Slottet til Overgivelse. Den sidstnævnte Dag havde begge Parter en Sammenkomst, hvori Uexkull erklærede, at da han tre Dage efter Munichhausens Bortrejse overtog Befalingen paa Slottet, havde Krigsfolket allerede svoret Troskabsed til den danske Konge, og i Betragtning af den

¹⁾ Renner S. 211 f. Ordensm. Instr. 24. Aug. Schirren I, no. 90. Creditiv af 29. Aug. til Krigsfolket paa Slottet. Lifland 15 b. Forhandlingerne i Reval 14—17. Septbr. Bienemann V, Reg. 939—41, 943, smlgn. Schirren I, 93. Lossius, l. c. I, 45—46. Renner S. 214.

²⁾ Om Coadjutorvalget, som synes at have været ulovligt, se Lossius, l. c. II, 164—73.

almindelige Skræk og Forvirring, som Russernes Indfald havde fremkaldt, og da ingen Hjælp var for Haanden, havde han lovet at overtage Befalingen paa Kongen af Danmarks Vegne indtil Munichhausens Tilbagekomst, eller indtil han modtog Befaling af Kongen til at aftræde Slottet til Ordenen —, og herved vilde han forblive. Gesandterne nedlagde højtidelig Indsigelse mod denne Erklæring, idet de klagede over, at Ordenen nu i den allerfarligste Tid mistede over 1000 Mand til Hest og til Fods paa Grund af Uexkulls Optræden, og droge derpaa den 14de Oktober bort fra Reval.¹⁾ Imidlertid gik det uroligt til paa Slottet. Krigsfolket, som sikkert er blevet bearbejdet af den snu Rembert Gilsheim, truede med, at hvis de ikke inden den 21de Oktober fik deres Sold udbetalt, vilde de holde «ein Gemein» og der tage en ny Beslutning. Da der endnu bestandig ikke indtraf Lønning eller Ammunition fra Danmark, brød Soldaternes fjendtlige Stemning ud i aabent Oprør. Allehelgensdag, den 1ste November; traadte de sammen og besluttede at lægge Henrik Uexkull i Lænker. Det lykkedes ham vel at overtale dem til at lade sig nøje med at indespærre ham i et Kammer paa Slottet, indtil de havde modtaget Betaling, men hans Stilling var dog lige pinlig. Da ind-

1) Renner, S. 215—19. Schirren I, no. 99. III, no. 300. Naar Gesandterne den 8de Oktbr. erklære ligeoverfor Uexkull, at de paany have faact Befaling fra Ordensm. til at tilbagefordre Slottet (Renner S. 216), strider dette imod Brevet hos Schirren III, no. 300, hvori det hedder, at han allerede tidligere havde befalet dem, «daz Ir euch widerumb von dannen abn uns begeben soltet, vnd dicsse dinge bis zu weiterer gelegenheit beruhen lassen soltet». Coadjutorens Anskuelser fremgaar af hans Raad i denne Sag. Schirren III, no. 299.

traf imidlertid samme Dag Kongen af Danmarks Skib, Kristoffer, med de tilbagevendende Gesandter ombord og medbragte tillige Levnetsmidler og Ammunition samt Skrivelser og Løfter fra Munichhausen om, at han inden 14 Dage vilde være i Reval. Herved befriedes foreløbig Uexkull, men da der ingen Penge var kommet, blev Stillingen snart lige uholdbar. I de samme Dage indtraf paany Rembert Gilsheim¹⁾ for atter at søge at bevæge Besætningen til at erklære sig for Ordenen. Kort iforvejen var ligeledes Stiftsfogden paa Arensburg, Diderik Behr, kommen til Reval. Han hørte til den Munichhausenske Kreds, som bestandig havde staaet i et spændt Forhold til Ordenen.²⁾ Fra Kong Kristian III havde han modtaget Opfordring til at tage sig af de danske Sager i Lifland, og sandsynligvis har han ogsaa faaet Ordre til at gaa til Reval for i Forening med Henrik Uexkull at overtage Befalingen paa Slottet. Rembert Gilsheim søgte nu først at overtale Uexkull og Behr til at overgive Slottet, men da dette mislykkedes, traadte han den følgende Dag tilligemed Stadens og Adels Raadherrer ind i Krigsfolkets «Ring», meddelte dem, at Kongen af Danmark havde afslaaet at modtage Slottet og atter overgivet det til Ordenen, samt opfordrede Høvidsmændene til at fremlægge den kongelige Befaling, ifølge hvilken de havde overtaget Kommandoen. Hertil

¹⁾ Ordensm. havde ønsket at sende Comth. af Dünaburg, som imidlertid var hjemkommen fra Danmark, men Ketler foreslog at sende de gamle Underhandlere og satte det ogsaa igjennem. Fuldmagt for Gilsheim 25. Oktbr. Lifland 15 a. Smlgn. Schirren III, no. 299.

²⁾ Smlgn. Lossius, l. c. I, 48.

svarede disse, at der ingen saadan fandtes, men at de danske Gesandter vilde medbringe den. Efterat nu alle de, som ikke havde svoret Kongen af Danmark Troskab, vare blevne opfordrede til at træde ud af Ringen, og saaledes de ubudne Gjæster fjernede, oplæstes Munichhausens Skrivelser for Knegtene; og da disse alligevel vedbleve at være opsætsige og at true, udbetalte Høvedsmændene dem en Maanedes Sold og fik dem saaledes til at love at oppebie de danske Sendebuds Ankomst. Da de nu traadte ud af «Ringen», vilde Fændriken ikke lade Fanen veje, som Skik og Brug var, under Paaskud af, at «Doktor» Gilsheim, der først forgjæves havde søgt at rive den lille Fane, som tilhørte Ordenen og ikke Kongen, fra Stangen, havde forbudt ham det, og Krigsfolket maatte saaledes uden «flyvende» Faner træde ud af Ringen og gaa tilbage til Slottet. Undervejs sluttede Doktoren sig atter til Toget og opfordrede Soldaterne til at erklære, om de vare Venner eller Fjender af Ordensmesteren. De erklærede vel, at de ikke kunde give noget Svar paa et saadant «formløst» Spørgsmaal, men gjennem Høvedsmændene lode de Raadet i Reval vide, at Ordenen ikke skulde vente Andet af dem, end hvad godt var. Et nyt Mæglingsforsøg førte imidlertid ikke til Noget, og saaledes stode Sagerne hen, da en uventet Begivenhed pludselig frembragte en Forandring i Forholdene.

Den 22de November indtraf Gothard Ketler selv i Reval. Det var et mærkeligt Tilfælde, at han, som i Spidsen for en betydelig Styrke var dragen i Felten mod Russerne, skulde blive saaret og saaledes nødsaget til at ty til Reval, hvor han maatte lade sig nøje med et Herberge i Dr. Friesners Hus. At man havde nægtet ham

Adgang til Slottet fortørnede ham højlig, og han klagede endog over, at Slottets Kanoner vare blevne rettede imod ham, da han red ind i Staden. Hans Ankomst frembragte stor Bevægelse paa Slottet. Strax den følgende Dag opfordrede han den Del af Besætningen, som vare indfødte Liflændere, til at sige sig løs fra Slottet, og 105 Soldater¹⁾ fulgte øjeblikkelig hans Opfordring, medens faa Dage efter en endnu større Skare drog bort efter først forgjæves at have forsøgt en Overrampling. 500 Mand stærke lejrede de sig paa Dombjerget²⁾, hvor de begik alleslags Uordener, og her bleve de tagne i Ed af Rembert Gilsheim. Stillingen blev nu mere og mere uholdbar; en stor Del af Ordenstroppe, som skulde gaa i Vinterkvarter, indtraf i Reval, og Coadjutoren, som havde forbudt al Tilførsel til Slottet, truede nu aabenlyst med at bruge Magten. Med en svag og tilmed ikke paa-lidelig Besætning vovede Diderik Behr og Henrik Uexkull ikke at gjøre nogen alvorlig væbnet Modstand. Forgjæves sendte de Breve til de danske Gesandter, hvori de skildrede den truende Fare, forgjæves henvendte Krigs-folket sig til Borgerskabet i Reval og bad om dets Raad, hvorledes det skulde forholde sig ligeoverfor Coadjutorens indtrængende Opfordringer til Overgivelse. Da der intet Svar kom hverken fra Gesandterne eller fra Munichhausen, maatte de endelig selv begive sig ned i Staden og aabne Underhandlinger med Ketler, som bleve førte i Dr. Friesners Hus. Coadjutoren opfordrede dem her til

¹⁾ Schirren I, no. 104.

²⁾ Saaledes kaldtes den Bakke, hvorpaa saavel Slottet som Domen, Bispens befæstede Residens, laa, og som begge beherskede Staden.

at fremlægge den kongelige Bestalling, ifølge hvilken de havde besat Slottet i Kongen af Danmarks Navn —, i saa Tilfælde vilde han lade sig nøje. Da de ikke kunde dette, rettede han en sidste indstændig Opfordring til dem, idet han truede med øjeblikkelig at lade Slottet angribe, hvis de ikke gave efter; og da nu tillige Raadet i Reval tilskyndede dem til ikke længere at udsætte Overgivelsen, maatte de endelig gaa ind derpaa, imod at Coadjutoren forpligtede sig til at udstæde et Vidnesbyrd om, at de kun nødtvungne havde overgivet Slottet. Den 8de December blev Overgivelsesdokumentet udstædt, men da det til Trods for det givne Løfte ikke indeholdt en Stavelse af den forlangte Betingelse, nedlagde Behr og Uexkull skriftlig en højtidelig Protest, da de Løverdagen den 10de December overgave Slottet i Ordenens Hænder. Da de senere med Coadjutorens Lejde vilde drage bort fra Reval, bleve de fængslede og fastholdte i to Dage, og Diderik Behr har selv med «grædende Taarer» klaget over den Medfart, han her maatte lide, og over at Overenskomsten var bleven brudt, saa at han derved havde været udsat for den skjændige Bagvaskelse, at han frivillig skulde have opgivet Slottet.¹⁾ — Ketlers Optræden ved denne Lejlighed stod i fuldstændig Overensstemmelse med den Politik, som han havde gjort sig til Talsmand for. For ham og hans Parti, der kun saa en Redning for Lifland eller snarere en Virkeliggjørelse af deres egne egoistiske Planer i en nær Tilslutning til Polen, vare

¹⁾ Hovedsagelig efter Diderik Behrs Beretning til de danske Gesandter. Lifland 15 b. Smlgn. Lossius, l. c. I, 46—52. D. Behr og H. Uexkull t. danske Gesandter, 30. Novbr. 1558. Lifland 6. Samme t. Samme, 3. Jan. 1559. Lifland 15 b.

Ordensmesterens Underhandlinger med Danmark en Hindring, som maatte ryddes af Vejen. Gjenerobringen af Reval Slot før de danske Gesandters Ankomst, var et fait accompli, som kunde virke hæmmende — og i Virkeligheden ogsaa gjorde det — paa Forhandlingerne med Danmark —, forsaavidt havde Ketler opnaaet, hvad han vilde. ¹⁾

Imidlertid vare de danske Gesandter ankomne til Riga, dog for sent til at kunne udøve nogen Indflydelse paa Begivenhedernes Gang i Reval. I Midten af November vare de i Danzig ²⁾, men naaede dog først Riga den 5te December. Faa Dage efter kom Wilhelm Fürstenberg selv til Riga, hvorhen Stænderne vare sammenkaldte til Begyndelsen af December, og medens Coadjutoren endnu i nogen Tid forblev i Reval, førtes i Riga mellem Ordensmesteren og de danske Gesandter hemmelige Underhandlinger, som, da de senere bleve bekjendte, kostede den gamle Ordensmester hans Embede. De drejede sig væsenligst om Revals Besættelse og om Vilkaarene for den danske Konges Beskyttelse. Gesandterne havde netop gjennem Krist. v. Munichhausen, som paa Grund af Ordensmesterens fjendtlige Stemning stadig fulgte dem og beskyttedes af dem ³⁾, modtaget Diderik Behrs og Henrik

¹⁾ Om Ketlers Politik smlgn. Lossius, l. c. I, 52—54 og Henning Kocks Skrivelse til Hertug Johan 6. Jan. 1559: «wie ich vormerek dasselbige (Slottet) werden J. f. g. für Ire person selbst behalten». Schirren III, no. 318.

²⁾ Danske Gesandter til Kr. III. Danzig 13. Novbr. Rygtet gaar «das hertzog Hans Albrecht (af Møklenburg) die lande zubesitzen eingethan vnd gelassen werden sollen». Rusland 2 I.

³⁾ Danske Gesandter t. Kr. III. Riga 10. Jan. 1559. Lifland 8. Om Munichhausen hedder det: «so sich gefehrlicher nachtrach-

Uexkulls Skrivelse, hvori de bade om Hjælp, forat de ikke skulde blive nødte til at overgive Slottet. Det var en uheldig Stilling, som Sendebudene maatte indtage i dette Spørgsmaal. De skulde paa engang anerkjende, at Munichhausens Foretagende var sket imod Kongens Villie og Vidende, og paa den anden Side godkjende det Skete, forsvare Munichhausen og forhindre, at Ordenen atter kom i Besiddelse af Slottet. Som det var at forudse, gjorde deres Forestillinger ingen Virkning, det var jo desuden ogsaa for sent. Ordensmesteren rettede i sine Klager de heftigste Angreb paa Munichhausen, hævdede Ordenens Ret til at tage Slottet i Besiddelse, og da der endelig indløb Efterretning om, at Slottet var i Coadjutorens Hænder, kunde Gesandterne ikke gjøre Andet end i stærke Udtryk beklage det Skete og anklage Ordensmesteren for at have misforstaaet Kongen, hvis Hensigt kun havde været at forsvare Ordenens Sag paa bedste Maade, og som ingenlunde havde villet antage sig Munichhausen og Forsvaret af Reval for sin egen Skyld. Hermed var imidlertid et vigtigt Pant sluppet ud af Danmarks Hænder, og utvivlsomt kunde Gesandterne ikke længere optræde saa sikkert, som hvis de havde haft det faste Slot og dets Besætning at støtte sig til. Samtidig hermed førtes levende Underhandlinger om Beskyttelse. Gesandterne forelagde de dem medgivne Betingelser, men paa dette Grundlag vilde Ordensmesteren aldeles ikke forhandle. Han ønskede en «Generalprotektur» saavel i den øjeblikkelige Fare som for Fremtiden, og betonedede tillige,

tens halber von Hern Meister vnd Ordens verwandten von vns nicht absondern können.»

at for saa ringe en Sum kunde Ordenen ikke bortgive Landskaber, som vare de «fornemste og bedste», den havde, «et Klenod i dens Krone», Efter denne bestemte Erklæring havde Gesandterne intet Andet at gjøre end under Forbehold af Kongens Stadfæstelse at indlade sig i Underhandlinger om «Protektur». Da de imidlertid ingen Befaling havde hertil og paa den anden Side heller ikke vilde lade Ordensmesteren ane dette ¹⁾, stillede de saadanne Betingelser, som de iforvejen vidste, at Ordensmesteren paa ingen Maade vilde gaa ind paa. Foruden Harrien, Wirland og Jerwen fordrede de ogsaa Fellin ²⁾, og da nu Fürstenberg, saaledes som Sendebudene havde forudset, vægrede sig ved at aftræde dette og endog kun vilde gaa ind paa de andre Betingelser for Beskyttelsen i det Tilfælde, at de kongelige Gesandter ikke opnaaede nogen Fred med Rusland, og saa endda kun under Forudsætning af den tyske Kejsers Stadfæstelse, havde Gesandterne, som de selv udtalte i deres Indberetning til Kongen, opnaaet hvad de vilde. De erklærede, at de ikke havde Befaling til at indlade sig herpaa, men opfordrede Ordensmesteren til at opstille et af ham selv undertegnet Forslag, som de da vilde henstille til Kongens Ratification. Fürstenberg gik ogsaa ind herpaa, og den 1ste Januar 1559 udstædte han et Dokument,

¹⁾ af Frygt for at Ordensmesteren «sich vngezweifelth in dem auch stumpf genugsam erzeigen sollen». Gesandterne t. Kr. III. Riga 10. Jan. 1559. Liffand 8.

²⁾ Gesandterne t. Kr. III. Riga 10. Jan. 1559: «weyl bewust, das der Herr Meister das gebiet Vellin in keynes weg abtreten wurde, dasz wir aus dem ursache hetten den handel zu behalten vnd auf E. K. M. erklerung zuuorweisen, wie wir auch die voranderrung des houses Reval zu ursache angenommen, anders als an die ratification nicht zu schliessen.»

ifølge hvilket Ordensmester, Coadjutor, Erkebisp af Riga og øvrige Stænder i Lifland erklærede sig villige til at aftræde Kong Kristian Harrien og Wirland med Reval Slot, Stad og Gebet, tilligemed Bispedømmet, forsaavidt Ordenen havde Ret dertil, Wesenberg Slot og Tilliggende, Narwa Slot tilligemed Staden selv og dens Tilliggende, Neuschloss og Tolsburg og dertil ogsaa Slottet og Flækken Weissenstein med hele det dertil hørende Landskab, som kaldes Jerwen, med alle Indkomster, Herligheder, Rettigheder osv. Til Gjengjæld skulde Kongen af Danmark forpligte sig til at tage Landet i sin Beskyttelse og komme det til Hjælp med al Magt imod Fjenden saavel nu som i Fremtiden, samt overholde bemeldte Landskabers og Stæders Friheder og Rettigheder. Ordensmesteren lovede paa sin Side ikke at indlade sig i unødvendige («unnotige») Krige uden Kongens Samtykke, men blev han overfaldet, skulde Kongen være forpligtet til at beskytte ham. Endelig forbeholdt Ordenen sig Ret til at søge kejserlig Stadfæstelse paa denne Overenskomst, og Forslaget skulde i alle Tilfælde kun have Gyldighed i det Tilfælde, at de danske Gesandter ikke opnaaede nogen Fred i Rusland. Dette Udkast til en Overenskomst blev derpaa undertegnet af Wilhelm Fürstenberg og af Gesandterne sendt til Danmark, medens disse udstædte et lignende kun i et enkelt uvigtigt Punkt afvigende Brev til Ordensmesteren.¹⁾ — Saaledes havde Forhandlingerne

¹⁾ Forhandlingerne i Riga efter Dokumenter i Geh. Ark. Lifland 6. De danske Gesandter til Kr. III. 10. Jan. 1559. Lifland 8. Ordensmesterens Erklæring findes i Original med Fürstenbergs egenhændige Underskrift samt to Kopier i Lifland 6. Rygtet om Ketlers Giftermaal med en dansk Prindsesse (Schirren III, no. 333 og 349) er uden Hjemmel.

i Virkeligheden ikke ført et Skridt nærmere mod Maalet; thi den af Ordensmesteren opstillede Betingelse, Fordringen om en «Generalprotektur» for hele Landet, var netop det Punkt, som man i Danmark var mindst tilbøjelig til at gaa ind paa.

Endnu stod tilbage for Gesandterne at udføre den vigtigste Del af det dem betroede Hverv: at skaffe Lifland Fred med Rusland. Storfyrsten var da i Besiddelse af Narwa og Dorpat, hvorfra to Statholdere styrede det erobrede Landskab. I Begyndelsen af November havde Ketler gjort et mislykket Forsøg paa at trænge frem mod Dorpat i Spidsen for en betydelig Styrke. Men efterat Coadjutoren uheldigvis var styrtet med Hesten og syg var bleven bragt til Reval, gik Hæren i Vinterkvarter. Og nu benyttede Russerne den strænge Vintertid, rykkede i Midten af Januar 1559 gennem Jerwen ind i Lifland med en Hær paa ikke mindre end 130,000 Mand, og i Slutningen af Maaneden lejrede de sig foran Riga, hvor baade Erkebisper og Ordensmesteren befandt sig. De sædvanlige Rædsler fulgte Krigen, hærgende og plyndrende ødelagde Russerne Landet og udbredte en forfærdelig Jammer og Elendighed.¹⁾ Under disse Omstændigheder begav det danske Gesandtskab sig til Rusland med Fredsvilkaar, som vare alt Andet end egnede til at skaffe en fredelig Løsning tilveje. Hovedbetingelsen, som Ordenen stillede, var en Vaabenstilstand paa 10 Aar med Tilbagegivelse af alt det Erobrede, Fordring paa Krigsskadeserstatning og paa Krigsomkostninger til et Beløb af c. 5 Tønder Guld, Løfte om ikke at anmasse sig nogen

¹⁾ Renner S. 228 ff. Om Vinterens Strængthed ibid. S. 232. anm. 1.

Skat af Dorpat eller andre liflandske Landskaber. I Erkjendelsen af at saadanne vidtgaende Fordringer ikke vilde blive indrømmede, ønskede Ordenen eventuelt kun en kort Vaabenstilstand forat faa Tid til at fuldende Rustningerne. Det vilde med andre Ord sige: Lifland ønskede ingen Fred, kun en Udsættelse af Krigen, for i Mellemtiden at kunne stille sig under en eller anden Magts Beskyttelse.¹⁾ Efter forgjæves at have opfordret Statholderne i Narwa og Dorpat til at indstille Fjendtlighederne, indtil de havde været hos Czaren²⁾, begav Gesandtskabet sig den 11te Februar fra Reval til Narwa, hvor det synes at have lidt Overlast af Russerne og i nogen Tid at være bleven forhindret i at rejse videre.³⁾ Gesandterne ankom først til Moskwa Palme Søndag, den 19de Marts, hvor de fandt en ny Fuldmagt fra Frederik II⁴⁾, som tillige underrettede dem om Kong Kristians Død. De fik strax en Forudfølelse af, hvilket uheldigt Udfald deres egen Mægling skulde faa, idet polske Gesandter, som netop havde underhandlet i Moskwa om Fred mellem Rusland og Lifland, kunde meddele dem Czarens afvisende Svar: «Lifland tilhører Rusland og ikke Polen.⁵⁾ Gesandterne havde i Virkeligheden ogsaa faaet vanskelige

1) Fredsbetingelserne findes i Lifland 8, men udaterede; smlgn. Forhandl. mellem Ordensm. og Erkebispem. derom hos Schirren I, no. 106—113. III, no. 315.

2) Danske Gesandter til Stath. i Dorpat og Narwa, Pernau 17. Jan. 1559. Langebeks Diplomatar. Czarens Pas, Moskwa 15. Jan. 1559. *ibid.*

3) Smlgn. Bienemann III, no. 481 a, 503.

4) Frederik II's Fuldmagt. Colding 10. Jan. 1559. Rusland 3. Smlgn. Resen, Frederik II's Krønike S. 1.

5) Beretning fra de danske Gesandter i Rusland t. Fr. II. Udat. men efter Indholdet at dømme fra Marts 1559. Lifland 8.

Opgaver at løse. Dels skulde de hævde Danmarks Ret til Harrien og Wirland, dels skaffe Lifland en saa gunstig Fred som mulig. Ingen af Delene lykkedes. Russerne beraabte sig paa deres mere end 600aarige Berettigelse til Herredømmet over Lifland og forundrede sig højliggen over de danske Paastande. Thi, som de meget rigtig indvendte, i Kong Hans's og Kristiern II's Tid havde der aldrig været Tale om slige Rettigheder; i de Forhandlinger, som da førtes om Forbund mellem de to Lande, havde de danske Konger aldrig ført Titel af Hertug af Estland. Forgjæves indvendte de danske Gesandter, at Danmark ved Salget af Estland havde forbeholdt sig sin Højhedsret, og tillige at hvad der var sket for 600 Aar siden havde aldeles ingen Betydning nu, da der dengang hverken fandtes Danske eller Tydske i Landet og heller ingen Stæder eller Slotte. Russerne sammenlignede Ordenen med et utro Tyende, som om Natten stjæler sin Herres Gods og sælger det til andre, og erklærede, at Ordenen kun kunde faa Fred, hvis Ordensmesteren og Erkebispem af Riga selv vilde komme til Moskwa og med «Heuptschlagen» bede om Tilgivelse og betale Skat af hele Landet. Der var altsaa intet Andet tilbage for Gesandterne at gjøre end at foreslaa en Stilstand, og da netop samtidig Tatarerne gjorde et Indfald i Rusland, gik Czaren ind derpaa. En sex Maaneders Vaabenstilstand blev afsluttet, som skulde begynde den 1ste Maj og vare til den 1ste November. Men Gesandterne skulde til Slutning medbringe den Hilsen til deres Herre, at Kong Frederik maatte beholde sine egne Lande i Fred, men ingenlunde kunde det tillades ham at anmasse sig Czarens revalske Besiddelser. «Ham tilhører ene og alene

Lifland». Det var kun en ringe Trøst for Gesandterne at erfare, at den russiske Kansler havde fundet de danske Paastande berettigede men ikke turdet indlade sig i Forhandling derom, ligesom at Czaren ønskede at indgaa et Forbund i Lighed med de gamle Handelsforbund fra Begyndelsen af Aarhundredet. Resultatet var, hvor venligt de end vare blevne modtagne og beværtede, kun yderst ringe; thi Stilstanden kunde anses for at være til ligesaa stor Fordel for Czaren som for Lifland, der jo kun fik et kort Pusterum, som vel kunde forhale, men ingenlunde afværge den Skjæbne, der mere og mere truende nærmede sig. — I Hast droge Gesandterne fra Moskwa, og den 25de April kunde de fra Nowgorod meddele Ordensmesteren Resultatet af deres Anstrængelser.¹⁾

Imidlertid havde de indre politiske Forhold i Ordensstaten undergaaet en indgribende Forandring. Delt som Landet var i to Partier, et, som ønskede Polens Bistand, og et andet, som af Frygt for den mægtige Nabo mod Syd foretrak enhver anden Magts Hjælp end Polens, var denne Uenighed i Vinterens Løb traadt endnu tydeligere frem end før. Forhandlingerne med de danske Gesandter i Riga havde været en medvirkende Aarsag hertil. Skjøndt disse efter Ordensmesterens Ønske vare førte hemmelig, saa

¹⁾ Underhandlingerne i Rusland 18. Marts—11. April. Langebeks Diplomat. Danske Ges. til Fr. II. Reval 19. Maj. Rusland 3 a, smlgn. Schirren III, no. 343, 378. Karamsin, Gesch. d. russ. Reichs VIII, 290. Stilstanden af 11. April hos Bienemann III, no. 401. Gesandterne t. Ordensm., Nowgorod 25. April. Napiersky, Index II, no. 3207. Czaren tilbageviste en Gave fra Kongen, bestaaende i et Sejerværk: «das Geschenke sej Im als dem christl. Kejser, welcher an Gott glaube, vnd mit den Planeten vnd Zeichen nichts zuschaffen, undienlich». Adelung, kritisch-literar. Uebersicht der Reisenden in Ruszland I, 222—24.

hemmelig, at Erkebispfen af Riga forgjæves havde henvendt sig til hver enkelt af Gesandterne for at erfare Hensigten dermed¹⁾, saa talte Rygtet dog snart vidt og bredt derom. Sandsynligvis opskræmmed heraf forlod Gothard Ketler hemmelig i stor Hast Reval, trods den Forsikring, han havde givet Borgerne, at han vilde blive hos dem og staa Last og Brast med dem.²⁾ Da samtidig Russernes Indfald i Januar og Februar 1559 viste Ordenens fuldstændige Mangel paa Modstandskraft, modnedes den Tanke mere og mere, at kun et yngre og kraftigere Overhoved vilde kunne frelse Ordenen fra fuldstændig Undergang. Paa Landdagen i Riga 1559 blev Ketler, som han selv udtrykker sig, tvungen til at overtage Ordensmesterværdigheden, dog saaledes at den gamle Ordensmester vedblev at føre «Regimentet», indtil Ketler var vendt tilbage fra Polen og Tydskland, hvorhen han blev sendt med vidtgaende Fuldmagt til at afslutte Forbund.³⁾ Saaledes havde det polsksyndede Parti paany vundet en betydelig Sejr, og det forstod at benytte sig deraf. Allerede i Aaret 1558 havde liflandske, især Erkebispfen af Rigas, Gesandter søgt Hjælp hos Kong Sigismund, men uden at udrette Andet end at Kongen forsøgte den allerede omtalte uheldige Mægling ved det russiske Hof. Fra Marts til Maj Maaned forhandlede nu Ketler i Krakau. Kongen fordrede som Erstatning for den Bistand, han

¹⁾ Gesandterne t. Fr. II. 11. Febr. 1559. Langebeks Diplomatar.

²⁾ Reval t. Ordensm. 12. Jan. 1559. Schirren III, no. 321. Har-rischer-Wirischer Rethe furgeben zu Reval 18. Maj 1559. Lif-land 6.

³⁾ Schirren III, no. 340, 341, 348. Fuldmagten, dat. 21. Febr. ibid. III, no. 334.

kunde være villig til at yde, Aftrædelsen af store Landstrækninger ved Düna og særlig af Riga; men Afgjørelsen blev foreløbig udsat, indtil Sigismund havde raadført sig med det polske Rigsraad. Han drog selv til Wilna i denne Hensigt, medens Ketler i Midten af Maj begav sig til Tydskland for at søge Kejserens Understøttelse.¹⁾ Men samtidig hermed havde Ordenen ogsaa indledet Forbindelser med Kong Gustav. I Begyndelsen af Marts var et Gesandtskab afgaaet til Sverig for at søge Bistand og afslutte et Laan paa 200,000 Daler imod Pant i Slottene Pernau og Sonnenburg paa Øsel med deres Tilliggende.²⁾ Ligeledes søgte Comthuren af Dünaburg at skaffe Hjælp hos nordtydske Fyrster og Stæder. Men overalt blev man tilbagevist, mødt med Kulde og uden Haab om uegennyttig Bistand stod Ordenen alene overladt til sig selv.

Saaledes vare Forholdene i Lifland, da de danske Gesandter den 12te Maj indtraf i Reval. De fandt her Stemningen stærkt ophidset mod Ordenen. Coadjutorens hemmelige Bortrejse og en kort derefter paafølgende Strid mellem Raadet og den af Ordensmesteren indsatte Befalingsmand paa Slottet angaaende Beslaglæggelsen af nogle fra Dorpat flygtede Borgeres Gods, havde hurtig afkjølet den Glæde, hvormed man kort iforvejen havde modtaget Ketler.³⁾ Saavel Raadet i Reval som Ridderskabet i Harrien og Wirland havde paa Landdagen i Riga fra-

¹⁾ Renner S. 236 og S. 238, anm. 2. Smlgn. Russische Revue XI, 387 f.

²⁾ Annerstedt, l. c. S. 13—14.

³⁾ Om denne Strid se Schirren III, no. 357, 369 ff. Bienemann II, no. 368, 381. III, no. 406, 423. Renner S. 239.

raadet at søge Polens Bistand og henvist til, at man ikke burde foretage sig Noget, som stred imod den Forhandling, man havde indledet med den danske Konge.¹⁾ Gesandterne, som allerede paa Henrejsen til Rusland synes at have indledet Forbindelser med Ridderskabet, som ikke bleve uden Frugt²⁾, modtog den 18de Maj et vidtløftigt Indlæg fra Adelen i Harrien og Wirland, hvori den klagede over at være bleven holdt uvidende om de Forhandlinger, som Ordensmesteren havde ført med Gesandterne i Riga, og spurgte, om Kongen endnu stod fast ved sit Løfte om Beskyttelse; i saa Tilfælde var der Ingen, man hellere vilde underkaste sig end ham. Gesandterne gave et beroligende Svar og begave sig derpaa til Wenden, hvor Wilhelm v. Fürstenberg opholdt sig.³⁾

Den gamle Ordensmester havde altid været gunstigere stemt for et Forbund med Danmark end med Polen. Der syntes at være mindre Fare for Landets Selvstændighed, hvis Danmark paatog sig Ordenens Beskyttelse og til Gjengjæld fik sine gamle Provindser tilbage, end om Polen satte sig fast i Landskaberne ved Düna og derved fik en stadig Anledning til at blande sig i Ordenens indre Forhold. Imidlertid havde nu Ketlers Indflydelse været den stærkeste; han havde sat Forhandlingerne med

1) Des Hern von Reual bedencken. Udat. Liffand 16. Harri-scher-Wirischer Rethe furgeben 18. Maj. Liffand 6. Danske Gesandter til Fr. II, 19. Maj. Rusland 3 a.

2) Schirren III, no. 333. 19. Marts 1559 opfordrer Raadet i Harrien og Wirland Kr. v. Munichhausen til at arbejde hen til, at Landskabet kommer ind under Danmarks Beskyttelse. Langebeks Diplomatar.

3) Harrischor-Wirischer Rethe furgeben 18. Maj, tilligemed Gesandternes Svar. Liffand 6.

Polen igjennem, han havde tillige forhindret et af Ordensmesteren paatænkt nyt Gesandtskab til Frederik II, og de danske Sendebud anklagede ham endog for at have ladet fraliste Kongens Brevbærer en hemmelig Depesche, som skulde være bragt til Gesandterne.¹⁾ De fandt derfor, da de i Begyndelsen af Juni ankom til Wenden, en Stemning, som vaklede mellem Tilbøjelighed til at indlade sig med Danmark og Frygt for den mægtige Efterfølger, som til den store Indflydelse, han allerede havde i Lifland, nu havde føjet nære Forbindelser med Kongen af Polen og Stormændene i Litthauen. Hertil kom, at den danske Konges Stilling til Sagen heller ikke kunde være Ordensmesteren klar. Kristian III havde været villig til at hjælpe Ordenen, dog kun med Penge, imod Vederlag i Landskaberne Harrien og Wirland. Ordensmesteren vilde gaa ind paa Tilbagegivelsen af de gamle Provindser, dog kun under Betingelse af fuldstændig Beskyttelse og under Forudsætning af den tyske Kejsers Indvilligelse. I Danmark vedblev man nu ogsaa efter Kong Kristians Død at fastholde de først opstillede Fordringer, og Frederik II skrev til sine Gesandter, at de ikke maatte indlade dem i Forhandlinger paa Grundlag af Ordensmesterens Forslag.²⁾ Medens Gesandterne fik denne

1) Om et paatænkt Gesandtskab til Danmark beretter de danske Gesandter til Fr. II. 11. Febr. 1559. Langebeks Diplomatar. Smlgn. Bienemann II, no. 379. Danske Gesandter t. Kongen. 19. Maj. Rusland 3 a.

2) Fr. II t. Gesandterne. 21. Febr. Lifland 8: «So ihr auch ohne schwerheit den handel auf die lande H. u. W. euer gestelten nottel, dem Hern Meyster ubergeben, zuerhalten, sollet ihr auf vnser ratification zu schliessen haben, aber auf des Hern Meysters ubergeben nottel ist nicht zu handlen.»

Befaling, undlod Kongen aldeles at underrette Fürstenberg om sin Stilling til de af hans Fader indledte Forhandlinger, og man kan da ikke undre sig over, at Ordensmesteren, utaalmodig over Intet at høre fra den Magt, hvorfra han selv ivrigst havde bestræbt sig for at faa Hjælp¹⁾, tilsidst synes at have opgivet Danmark og søgt Pengebistand i Sverig. Men neppe indtraf de danske Gesandter i Wenden, før han øjeblikkelig tog Forholdsregler, som maatte svække Haabet om at faa Hjælp i Sverig. Den 2den Juni befalede han sine Gesandter, at de ikke maatte fremføre de Tilbud, som han havde givet dem Tilladelse til i yderste Nødstilfælde at forebringe for Kong Gustav, nemlig Afstaaelsen af Estland og Reval imod ovennævnte Pengesum.²⁾ Men medens han saaledes holdt sig en Udvej aaben til at kunne indrømme de danske Gesandter deres Fordring, svævede dog Coadjutorsens Tilbud i Polen som en tung Sky over Forhandlingerne.

Det var imidlertid forud givet, at disse ikke kunde føre til noget endeligt Resultat — Gesandternes oprindelige Instruktion og Ordensmesterens Forslag i Riga afvege jo saa meget fra hinanden, at Bestræbelserne kun kunde være rettede paa at finde et Grundlag for videre Forhandlinger, som da maatte føres ikke i Lifland men i Danmark. Et Middel hertil fandt man i Ophævelsen af den af Ordensmesteren indsatte Betingelse om Kejserens Stadfæstelse af Overenskomsten i Riga, som Kong Frederik

¹⁾ Schirren III, no. 343. Bienemann II, no. 381.

²⁾ Revels Protest 12. Jan. 1559. Schirren III, no. 321, smlgn. 340 og 379.

ansaa for en væsenlig Hindring.¹⁾ Skjøndt Fürstenberg længe vægrede sig, idet han vel forud vidste, at Ketler aldrig vilde gaa ind derpaa, endte han dog med at gjøre denne Indrømmelse. Den 8de Juni fik Gesandterne deres Afsked, hvori Ordensmesteren erklærede, at han maatte afvente Coadjutorens Tilbagekomst fra Polen og Tydskland, men tillige tilkjendegav, at selv om Kejseren ikke vilde stadfæste Overenskomsten i Riga, maatte Ordenen alligevel søge Hjælp, og han tvivlede da ikke om, at den nuværende Konge i Danmark vilde være ligesaa beredvillig til at yde den som hans afdøde Fader. De danske Gesandter erklærede sig tilfredse med, at Ordensmesteren endog vilde afslutte en Overenskomst uden Kejsereisens Indvilligelse og meddelte, at i saa Tilfælde havde de Befaling til at give et bestemt Løfte om Kongens Bistand. Ordensmesteren svarede herpaa med en indstændig Opfordring til Gesandterne om ufortøvet at skaffe Hjælp fra Danmark saavel med Penge som med Tropper. Han erklærede sig beredt til at sende Gesandter til Kongen, men Hjælpen maatte være for Haanden, endnu førend disse kom til Danmark. Thi udeblev den og Fjenden imidlertid angreb Landet, vilde Ordensmesteren se sig nødsaget til at søge Bistand, hvor han kunde finde den, selv om det skulde ske paa Betingelser, som strede imod Overenskomsten i Riga.²⁾

Hermed vare Forhandlingerne sluttede. Paany havde

¹⁾ Herom skriver Fr. II t. Gesandterne 21. Febr. 1559: «das nicht ohne bedenken, auch nicht leichtlich wurde volgen.» Liffand 8.

²⁾ Akterne til Forhandlingerne i Wenden fra 2—9. Juni i Geh. Ark. Liffand 6. Friesner kan allerede 8. Juni berette herom. Schirren III, no. 372.

Ordensmesteren givet efter for de danske Fordringer. Han havde lovet at underskrive Overenskomsten selv uden Kejserens Stadfæstelse, han var gaaet ind paa at sende Gesandter til Danmark trods den Modstand, han maatte vide, at hans mægtige Efterfølger vilde rejse derimod. Forhandlingernes endelige Afgjørelse maatte nu afhænge af dette Gesandtskabs Modtagelse i Danmark —, men det kom aldrig. Thi kort efter indtraf Ketler paany i Wilna, hvor de afbrudte Underhandlinger med Kongen af Polen fortsattes. De Fordringer, som denne opstillede, bleve derpaa i Juli Maaned forhandlede paa en Landdag i Riga, og her tog man da den endelige Beslutning, at Hjælpen skulde søges ikke i Danmark men i Polen — Ketler havde sejret.¹⁾

¹⁾ Renner S. 238.

III.

Medens saaledes Udsigten til ad denne Vej paany at knytte de gamle Forbindelser med Estland formindskedes, var det lykkedes den dristige og foretagsomme Kristoffer v. Munichhausen at sætte en anden Plan i Gang, som skulde give Danmark Erstatning for, hvad det her var gaaet glip af. Øsels Beliggenhed har altid gjort denne Ø til et Middelpunkt mellem de nordiske Riger og Ordensstaten. Ligesom Kristendommen var indført i Estland af Dauske, saaledes paastode disse ogsaa at have havt en vis Andel i Omvendelsesværket paa Øsel, og skjøndt de direkte Fordringer paa Øen, som Valdemar Sejr og Erik Plougpenning havde opstillet, vare blevne tagne tilbage af Abel¹⁾, saa vedbleve dog de øselske Bisper i de talrige Stridigheder, de havde med Ordenen, at søge Danmarks Beskyttelse og fik den for det meste ogsaa. Over Gulland og gennem Lensmanden samme-

1) Abels Brev af 8. Aug. 1251. Bunge, Urkundenbuch I, 287—88, Hvitfeldt II, S. 230, Thorkelin, Diplomatar. Arn. Magn. I, 188. Det hedder heri: *Cessamus ab omni impetitione terrarum Osi-liae et Maritimae, super quibus dilectus pater noster . . . et frater noster rex Ericus citationem domini Papæ praeter voluntatem nostram procurarant contra dictum episcopum.**

steds vedligeholdtes en stadig Forbindelse, og intetsteds i Lifland har vistnok Berøringen med Danmark været stærkere end her. Bispestolen beklædtes i Midten af det 16de Aarhundrede af Johan v. Munichhausen, en Broder til den danske Lensmand og Stiftsfogeden i Wieck. Allerede 1552 skal Biskop Johan have tilbudt Kristian III Stiftet.¹⁾ Nogle Aar senere traadte han i Underhandlinger med det danske Gesandtskab, som 1557 skulde mægle Fred mellem Ordenen og Polen. Da han Aaret efter ønskede Danmarks Beskyttelse, mindede han Kristian III om de indledende Skridt, han dengang havde gjort. Erik Krabbe, siger han, havde senere underrettet Diderik Behr og Kr. v. Munichhausen om at Kongen ønskede, at hans Lensmand i egen Person skulde begive sig til Kjøbenhavn og foredrage Sagen.²⁾ Allerede 1557 vare Forholdene i Lifland saa indviklede og Faren for et russisk eller polsk Angreb saa truende, at det laa nær at sikkre sig forud i Tilfælde af, at det Hele skulde styrte sammen. Ingen Fædrelandskjærlighed, kun Egennytte bandt de liflandske Landsherrer til det Land og Folk, hvorover de herskede. Saavel Erkebiskop Wilhelm af Riga som Biskop Johan have givet Exempler herpaa. Landdagsforordninger og egne Forpligtelsesbreve forbøde dem at raade over Stifterne uden hele Forbundets Samtykke, og særlig havde de lovet ikke at udnævne fremmede Fyrster til deres

¹⁾ Busse, Herzog Magnus, König v. Livland. Leipzig 1871. S. 1. Der er dog Anledning til at tvivle om denne Beretnings Paalidelighed, hvis Kilde ikke anføres og intetsteds har været at finde.

²⁾ Instr. f. Kr. v. Munichhausen t. Kr. III. 16. Juli 1558. Lifland 8.

Efterfølgere. ¹⁾ Erkebispens havde været den Første til at bryde disse Forpligtelser, og Biskop Johan gik kun i hans Fodspor, da han indlod sig i landsforræderiske Forbindelser med Kongen af Danmark.

Som ovenfor anført, forhandlede Krist. v. Munichhausen i Sommeren 1558 med Kristian III paa Bispens af Øsels Vegne ²⁾, og skjøndt der intet skriftligt foreligger om disse Underhandlinger, turde det dog ikke være aldeles grebet ud af Luften, hvad den revalske Læge Mathæus Friesner allerede den 1ste November vidste at meddele Hertug Johan af Finland herom. «Bispens af Øsel», siger han, «har overdraget Kongen af Danmark sit Stift og udkaaret dennes Søn, Hertug Magnus, til sin Efterfølger. Hertugen skal ankomme næste Sommer tilsøs; men foreløbig holdes alt hemmeligt, og jeg har paa en sælsom Maade faaet det at vide.» ³⁾ Hvad der her anføres som en fuldendt Kjendsgjerning, er formodentlig det Forslag, som Munichhausen skulde overbringe sin Broder fra Kongen, og Friesner kan have faaet det at vide af de hjemvendende Gesandter, hvem Munichhausens Optræden uden Tvivl er forekommen mistænkelig. Det stemmer godt overens med, at det blev overdraget ham at vinde Diderik Behr, Stiftsfoged paa Øsel og Befalingsmand paa Arensburg, Øens stærkeste Borg og Bispens sædvanlige Residens, for Kongens og Hertugens Interesser, og at der i dette Øjemed tildeltes denne en

¹⁾ Biskop Johans Revers 4. Maj 1541. Henning i Scriptor. rer. Livonicar. II, 233. Om Volmarrecessen se ovenfor S. 37.

²⁾ Se ovenfor S. 74. 8. Oktbr. 1558 anraaber Biskop Johan paa Kongen om Beskyttelse paa Grund af Russernes Fremskridt. Langebeks Diplomatar.

³⁾ Schirren I, no. 277.

aarlig Pension af 100 Daler.¹⁾ Det er allerede omtalt, hvorledes Behr fulgte den til ham rettede Opfordring og overtog Befalingen paa Reval Slot. Efter dettes Indtagelse blev Øsel Samlingspunktet for det dansksindede Parti, hvis Opgave det nu blev, efterat Forhandlingerne med Ordenen syntes at være strandede, at bringe Øen i Danmarks Hænder. Kristoffer v. Munichhausens Ankomst bragte Vind i Sejlene og snart hedder det da, at Adelen i Wieck er god dansk, medens samtidig Beretninger fra Øsel vide at meddele om den travle og hemmelighedsfulde Virksomhed, som Bispen og hans Tilhængere udfolde.²⁾ Ved første aabne Vande afsendtes Munichhausen i April Maaned med vidtgaende Fuldmagt fra sin Broder til Danmark. Bispen mindede heri om den store Penge-sum, hvorfor han selv havde erhvervet Stiftet, og udtalte, at han hellere undte Kongen det end nogen Anden. Skjøndt han helst saa, at Kong Frederik sendte et Gesandtskab til ham for at afslutte Handelen, saa var han dog villig til at stadfæste Alt, hvad hans Broder kom overens med Kongen om.³⁾

Den 1ste Januar 1559 var Kong Kristian III død, men Tronskiftet medførte dog ingen Forandring i den hidtil ligeoverfor Lifland fulgte Politik. En ny Fuldmagt

¹⁾ Om Diderik Behr, hvis Slægt endnu blomstrer i Kurland, se Lisch, Urk. z. Gesch. d. Geschlechts Behr I, 21—23, og Danske Mag. 4 R. III, 79, anm. 1, hvoraf det ses, at han 1530 har været i dansk Tjeneste. Han var gift med en Søster til Munichhausen, se Treuer, Geschlechthistorie der Hern v. Munichhausen S. 53. Om Pensionen se ovenfor S. 74—75, anm. 2.

²⁾ Bienemann III, no. 553. Beretningen er fra Sommeren 1559.

³⁾ Fuldmagten er dat. Arensburg, Freitag p. Misericordias (14. April) 1559. Lifland 18. Smlgn. Schirren III, no. 345 og Renner S. 237.

afsendtes i Januar Maaned til Munichhausen, og strax efter den afdøde Konges Begravelse blev Sagen Gjenstand for Overvejelse mellem Frederik II og hans Raad. Munichhausen fik paany Befaling til at bringe Forhandlingerne om Salget af Øsel, Wieck og Stiftet Kurland til en endelig Afslutning.¹⁾ De danske Gesandter i Lifland havde gjentagne Gange tilraadet at besætte Øen, som man nu kunde faa for en ringe Udgift, idet de fremhævede dens vigtige Beliggenhed nærved Finland og ikke langt fra Gulland. Det vilde efter deres Mening være en stor Fejl at lade den komme i fremmede Hænder, især Kong Gustavs, som gjorde sig til af at have nærmere Ret dertil end Frederik II.²⁾ Imidlertid ankom Munichhausen til Danmark just som Krigen med Ditmarsken stod for Døren; han fulgte med Hæren under Felttoget³⁾, men desværre kjende vi Intet til de Forhandlinger, som maa være førte mellem Kongen og ham. Kun saameget fremgaar af det Følgende, at han maa have indrømmet Stiftets fuldstændige Overdragelse til Kongen mod en passende Pengesum.⁴⁾ Men hermed var endnu Intet afgjort; Munichhausen kunde kun optræde som Bispens eget

¹⁾ Resen, S. 2 og 5. Naar Resen smstds. beretter, at Hertug Magnus selv begav sig til Øsel ved Paasketid 1559 og forblev der, indtil Forhandlingerne vare tilendebragte, hvorpaa han vendte tilbage til sin Broders Kroning, modsiges dette af Regnskabet over Magnus Udgifter 16. Jan.—3. Aug. 1559 i Lifland 62 a (St. Saml.), hvoraf det ses, at han hele denne Tid har opholdt sig i Tydskland.

²⁾ Gesandterne til Fr. II. 10. Jan., 9. og 11. Febr. samt 19. Maj 1559 i Geh. Ark. Lifland 8, Rusland 3 a., Langebeks Diplomatar.

³⁾ Schirren III, no. 274. Fr. II anbefaler 19. Juni Kr. v. Munichh. til Hertug Georg af Braunschweig. Ausl. Reg.

⁴⁾ Renner S. 237 siger fejlagtig, at Kongen afslog Tilbudet.

Sendebud, han var ikke befuldmægtiget til at fatte nogen Beslutning paa Kapitlets og Stiftstændernes Vegne. Efterat derfor han havde banet Vejen, afsendtes først i Juni Maaned det officielle Gesandtskab, som bestod af Stiftets Raadsherrer, Klas Aderkas, Konrad Burmeister, Bispens Kansler, og Henrik Uexkull. Deres Fuldmagt er dateret den 12te Juni 1559 og undertegnet af Bispem og af Domprovsten, Arnold v. Vitinghof. I Indledningen mindedes om de gamle Forbindelser, som tidligere havde bestaaet mellem Danmark og Øsel, og der anvistes derpaa Gesandterne den Maade, hvorpaa de skulde føre Underhandlingerne. Først skulde de søge at opnaa Kongens Beskyttelse uden Betingelser; hvis dette, som meget rigtig forudsattes, ikke opnaaedes, skulde de erklære, at hvis Kongen vilde understøtte Stiftet imod Russerne, var Bispem og Ridderskabet villige til at yde ham Rusttjeneste imod Arvefjenden, eller hvem Kongen ellers vilde angribe i Lifland, og saaledes være den danske Krone underdanig. Gik Kongen heller ikke ind herpaa, skulde de indrømme ham Ret til efter Bispens Død at udnævne hans Efterfølger med Forpligtelse for Domkapitlet og Ridderskabet til at antage den af Kongen Valgte. Opnaaedes endelig heller ikke Beskyttelse paa denne Betingelse, skulde de tilbyde Kongen at overtage Stiftet efter Bispens Død og handle dermed efter eget Godtykke, dog med Forbehold af Kejserens og Rigets Indvilligelse og med Forpligtelse til at overholde Stiftstændernes Privilegier.¹⁾

Dette var et ganske andet Forslag end det, som tid-

¹⁾ Bienemann III, no. 447 a. (S. 253—256). Gesandternes Credents til Fr. II, forebragt i Kjøbenhavn 26. Juli 1559. Lifland 13.

ligere havde været paa Tale mellem Frederik II og Munichhausen. Her er ikke Tale om Kjøb og Salg eller om øjeblikkelig Overtagelse af Stiftet. Alt skal ifølge denne Fuldmagt afvente Bispens Død; først da indtræder Kongen i sine Rettigheder til Stiftet og det ovenikjøbet kun under Forudsætning af Kejsereus Samtykke. Det fremgaar heraf, at Biskop Johan har spillet et dobbelt Spil; ligeoverfor Ridderskabet og Stiftstænderne skulde Overdragelsen have Udseende af at være foregaaet under Iagttagelse af alle lovlige Former og kun sigtende til Stiftets egen Fordel, til dets Redning for Russernes Angreb; men samtidig havde hans ikke officielle Befuldmægtigede Tilladelse til at gaa ind paa ganske andre vidtgaaende Betingelser, hvor Hovedsynspunktet naturligvis var det at gjøre Overdragelsen saa fordelagtig for Bispem selv som mulig. Frederik II gennemskuede snart Døbeltheden heri; forgjæves vare derfor disse officielle Tilbud; Gesandterne bleve afviste med den Erklæring, at Bispem forud havde givet ganske andre Løfter. Samtidig med at de modtog deres Afsked, hvori Kongen udtalte, at han kun vilde modtage Stiftet paa den Betingelse, at han fik det strax, afgik en Skrivelse til Krist. v. Munichhausen, hvori det befaledes ham øjeblikkelig at begive sig til Kongen og medtage sin Fuldmagt til at afslutte Forhandlingerne, idet han tillige underrettedes om, at hans Broders Sendebud vare blevne afviste, fordi de ikke havde Befaling til at gaa ind paa de Forslag, som han havde bragt paa Bane.¹⁾ Med ham afsluttede Kongen den 26de

¹⁾ Fr. II til Biskop Johan. Holbæk 1. Septbr. 1559. Ausl. Reg. Fr. II t. Kr. v. Munichh. Copenh. 28. Aug. Ausl. Reg.: «demnach wir befinden, das sie (Gesandterne) nicht auf die mittel

September i Nyborg den Overenskomst, hvorved Præsentations- og Udnævnelsesretten til Stiftet Øsel og Wieck overdroges Kongen af Danmark. Ifølge denne Traktat, hvori paany fremhæves Danmarks gamle Rettigheder til Øsel, tager Kong Frederik paa egne og Efterkommeres Vegne Biskop Johan, Kapitlet og hele Stiftet i sin Beskyttelse paa den Betingelse, at Retten til at udnævne og præsentere Bisperne sammesteds nu og fremtidig overdrages ham og hans Efterfølgere paa Danmarks Throne, saa ofte Stiftet enten ved Bispens dødelige Afgang «eller paa anden Maade»¹⁾ bliver ledig. Kongen lover at overholde Stiftstændernes Privilegier og Rettigheder, men betinger sig at besætte Slottet Arensburg i sit Navn efter hver Biskops Død, indtil en ny bliver udnævnt. Endelig forpligter Krist. v. Munichhausen sig til at skaffe Bispens, Stiftstændernes og Kapitlets Stadfæstelse derpaa.²⁾ Denne Overenskomst faar dog imidlertid først sin rette Betydning ved at stilles sammen med en anden Traktat, som samme Dag blev undertegnet af Kongen og Munichhausen. Thi i dette Aktstykke, som foreløbig ikke synes at have været bestemt for Offentligheden³⁾, lover Biskop Johan at afstaa Øsel og Wieck til Hertug Magnus, saasnart Kong Frederik fordrer det, og tillige at overgive Fæstnin-

vnd wege dauon vns hiebeuor von dir bericht vnd meldung geschehen, beueleh haben, deshalben auch die handlung wegen deiner ankunft eine raume zeeit verschoben», befales han strax at begive sig til Kongen. Smlgn. Resen S. 33.

1) «oder sonst anderen abtritt, wie der Etwan zubeschen».

2) Fordraget er trykt hos Schirren III, no. 411. Originaldokument paa Pergament i Lifland 65 (St. Saml.).

3) Stiftstænderne klagede senere over, at de vare blevne holdte uvidende om denne Aftale, se nedenfor S. 110.

gen Arensburg i hans Hænder. Til Løn derfor modtager Bispen 30,000 Daler, som Kongen skal udbetale 2 Aar efter, at Overdragelsen har fundet Sted, og efterat Kapitlet og Stiftstænderne have kaaret og udvalgt Hertug Magnus til deres Biskop. En mindre Gjæld, som paahvilede Stiftet, lover Kongen at overtage imod at beholde det Inventarium, som findes paa Slottene og Fæstningerne.¹⁾

Det faldt naturligvis ikke Kr. v. Munichhausen vanskeligt at faa Sagen bragt til en endelig Afslutning. Allerede den 16de Oktober havde Biskop Johan udstædt Fuldmagt for nye Gesandter, denne Gang to erklærede Tilhængere af Foreningen med Danmark, Diderik Behr og Konrad Burmeister. De fik Befaling til at afslutte Overenskomsten med Frederik II paa Grundlag af Stiftets fuldstændige og øjeblikkelige Overdragelse til Kongen, og Fordraget af den 26de September blev ogsaa senere undertegnet af Konrad Burmeister i Henhold til hans Fuldmagt.²⁾ Med stor Snildhed havde Biskop Johan indtil det Sidste forstaaet at spille den tvetydige Rolle, som karakteriserede hans Optræden ved denne Lejlighed. Endnu to Dage efter Udstædelsen af den sidstnævnte Fuldmagt havde han ladet sine Gesandter hos Erkebispen af Riga klage over de haarde Betingelser, som Kongen havde stillet, og tillige meddele, at hans Sendebud nu vare i Danmark for at faa Kongens Beskyttelse paa

¹⁾ Fordraget af 26. Septbr. 1559. Original i Lifland 66 (St. Saml.), se Tillæg Nr. 3 til nærværende Skrift.

²⁾ Gesandternes Fuldmagt. Arensburg 16. Oktbr. 1559. Lifland 68 (St. Saml.). Det hedder heri: «dasz bemelter Stift Øzel vnd Wieck gontzlichen abzutretten, zuubergeben vnd einzureumen gelassen werden muge, hierüber brieff vnd siegel aufzurichten vnd den ganzen handel zuschlieszen».

billigere Vilkaar.¹⁾ Men ogsaa sine egne Stiftstænder havde han ført bag Lyset. De rejste senere en Klage imod ham, fordi han uden deres Vidende gjennem sin Broder havde forhandlet med Kongen om Stiftets Overdragelse; de beskyldte dem begge for kun at have seet paa egen Nytte og Fordel — «Hertug Magnus skulde være kommen meget billigere til Stiftet ad ordentlig Vej». I flere Aar førtes en Strid mellem Stænderne og Biskop Johan desangaaende for Rigs-kammerretten, ligesom de Førstnævnte ogsaa foresloge Kong Frederik at tilbageholde de Penge, som endnu vare ubetalte af Kjøbesummen, og meget hellere lade dem komme Hertug Magnus og Stiftet tilgode. Kongen synes ikke at have været utilbøjelig til at gaa ind paa dette Forslag og kaldte endog Bispen til Kjøbenhavn. Men dennes Forsvar maa være bleven fundet tilfredsstillende, thi hele Kjøbesummen blev udbetalt ham. Endnu findes Kvitteringerne for de modtagne Penge, og det fremgaar af disse, at Biskop Johan har modtaget 30,000 Daler, nemlig 15,000 den 16de Juni 1560 og Resten den 8de Juli 1562.²⁾

¹⁾ Instr. og Memor. f. Biskop Johans Gesandter t. Erkebisen af Riga (Claes v. Ungern, Henrik Uexkull og Herman Schneider). Arensburg 18. Oktober 1559. Lifland 13.

²⁾ Capitel, rethe vnd gemeiner adel des Stifts Øzel vnd Wiecke an dem König v. Dennemark. Hapsel 9. Juni 1561. Lifland 15 a. En udat. Fuldmagt f. Heinrich Fahrensbach og Johan Szoige til Fr. II. Lifland 16. Begge indeholde Stiftstændernes Klage. Fr. II t. Joh. v. Munichh. Cophg. 27. Aug. 1561. Ausl. Reg. Joh. v. Munichhausens Modskrift, udat., men sandsynligvis fra Slutningen af 1561. Lifland 15 a. Smlgn. Treuer, Geschlechtsbuch der Hern v. Munichhausen S. 52 f. — Kvitteringerne i Lifland 73 og 74 (St. Saml.). Den hos næsten alle liflandske Krønikeskrivere forekommende Bemærkning, at Dron-

Den Mand, som bestemtes til at varetage de danske Interesser i hine Egne, var Kongens yngre Broder, Hertug Magnus. Født paa Kjøbenhavns Slot, Torsdagen den 26de August 1540¹⁾, var Magnus kun 19 Aar gammel, da han blev kaldet til at overtage en vanskelig og farlig Stilling, som krævede en moden Mands fulde Kraft og Omsigt. Om hans Ungdom vide vi kun lidt; han har vel i Lighed med andre unge Fyrster paa den Tid faaet en væsenlig theologisk Opdragelse. Som Lære- og Tugtemestre for ham, hans yngre Broder Johannes og den unge Grev Johan af Oldenburg, nævnes først Hollænderen Paulus Noviomagus (fra Nymwegen), Kristian III's og Dronning Dorotheas bekjendte tydske Hofprædikant; derpaa Kaspar Mule, som senere blev Domprovst i Ribe. Som Undertugtemester anføres Lukas Bacmeister, siden theologisk Professor i Rostock.²⁾ Han blev holdt under streng Tugt af sin Moder, hvem Formynderskabet over Børnene paahvilede indtil deres tyvende Aar.³⁾ Liffandske

ning Dorothea udbetalte Pengene, er urigtig. Udgiften er indført i Kongens Regnskaber. Grundtvig, Fr. II's Statshusholdning S. LXX.

- 1) Hvitfeld S. 1512. Kr. III t. Hertuginde af Preussen 6. Septbr. 1540: Dronningen har Torsdagen e. Bartholomæi født en Søn «wollgestalter gliedmasz vnd one wandel.» Ausl. Reg. Smlgn. Molbeck, Historiske Aarbøger I, 134, anm. 15.
- 2) Hamsfort kalder Noviomagus Læremester 1545. Rørdam, Monumenta I, 701, smlgn. 714. Kaspar Mule Læremester 1553, ibid. S. 703. Han faar 2. Juli Brev paa et Kanikedom ved Ribe Domkirke. Langebeks Diplomatar., smlgn. 23. Novbr. 1553 og 15. Jan. 1554, hvor det siges, at der ved hans Bestilling «er paalagt stor Møje og Umage». Om Lukas Bacmeister se Ny kirkehist. Saml. V, 411 og anm. 1.
- 3) Dronning Dorothea t. Frederik 9. Oktbr. 1556: «Und ist noch, wils Gott, uhm vier Jahre zuthun, das unser gelieptter sohn

Forfattere have senere givet overdrevne og hæslige Skildringer af hans Ydre, som ikke kunne skjænkes Tiltro. ¹⁾ Det vides kun, at han i sit andet Aar mistede det ene Øje, efterat hans Faster, Hertug Albrecht af Preussens Gemalinde, forgjæves havde tilbudt en dygtig Øjnlæges Understøttelse. ²⁾ Da Hertug August af Sachsen og hans Gemalinde Anna, Kong Kristians Datter, 1557 gjæstede Danmark, blev Magnus sendt med dem til Tydskland for i Lighed med andre unge Fyrster at lære fine Sæder og Skikke ved et fremmed Hof. ³⁾ Den betydelige Stilling, som det nye sachsiske Fyrstehus indtog i Tydskland, gjorde særlig dette Hof skikket til Opholdssted for unge Fyrster. Saavel Magnus som hans Broder Frederik have opholdt sig der i længere Tid. Allerede nu fremtræder de Hovedsvagheder i Hertug Magnus Karakter, som i ikke ringe Grad bidrog til hans senere ulykkelige Skjæbne: hans Letsindighed, Ødselhed og Sandselighed. Kong Kristian var ikke blind for Sønnens Fejl. Gjentagne Gange har han bedet Kurfyrstinden at opdrage ham med Straf og Tvang, «hvortil han højlig trænger», og paa mindet hende om, at han Intet giver ud uden Hovme-

herzog Magnus unther unser mutterlichen handt und zucht sein muss». Aarsberetn. fra Geheimearch. I, 73.

¹⁾ Dionysii Fabricii Livoniæ historiae compendiosa series i Scriptor. rer. Livonicar. II, 474, smlgn. ogsaa Spottedigtet over Hertug Magnus i Bunge, Archiv f. d. Gesch. Liv.- Est.- u. Kurlands III, 199.

²⁾ Dorothea af Brandenburg t. Kr. III 22. Aug. 1542. Königsberg. Afskr. VIII, 3771—72. Smlgn. Cal. of State Papers 1558—68 no. 306.

³⁾ Aarsberetn. fra Geheimearch. I, 74—75. Der blev ham medgivet 3000 Daler, «hvorfor ingen Kvittering gaves, hvilket er Kongen uvitterligt». Rentemester Regnsk. i Geh. Ark.

sterens Vidende og Villie: «Vi kjende ham, han er altfor ødsel og «furwitzig».»¹⁾ I Tydskland opholdt han sig sædvanlig i Dresden og Leipzig men ledsagede ofte Kurfyrsten paa dennes Rejser til Rigsdagene. Han har derimod ikke, som det berettes hos liflandske Forfattere, studeret eller af den Grund opholdt sig i Wittenberg.²⁾ Forøvrigt har Opholdet ved Hoffet i Dresden ikke været ham til Behag; gjentagne Gange har han ønsket at vende hjem igjen eller sendes et andet Sted hen, hvor han kunde bevæge sig med større Frihed, men saavel hans Fader og Moder som senere Kong Frederik ønskede, at han skulde blive dér, og han vendte først tilbage i Sommeren 1559, da han ledsagede Kurfyrst August til Kroningen i Kjøbenhavn.³⁾

Hertug Magnus var nu 19 Aar gammel, og efter Skik og Sædvane i Kongehuset kunde han da gjøre Krav

1) Kr. III t. Kurfyrstinden 1. Jan. 1558, 10. Jan. 1559. Ausl. Reg. Det sidste Brev er skrevet kort før Kongens Død og sendtes af Fr. II til Søsteren. I det Regnskab, som Hovmesteren, Birger Trolle, har ført over hans Udgifter, findes flere Vidnesbyrd om hans Udsvævelser. Lifland 62 b (St. Saml.). Et Brudstykke er trykt hos Sejdelin, Diplomatar. Flensborgense II, 1059—60; smlgn. 1030—40 og Aarsberetn. fra Gehejmearch. I, 77—79. Et andet Regnskab fra 16. Jan.—3. Aug. 1559 i Lifland 11. Efter Birger Trolle blev Hans Würgewitz Prindsens Hovmester. Bestallingsprotokol i Geh. Ark. 8. Jan. 1558, smlgn. Aarsberetn. I, 77, 78.

2) Saaledes hos Bienemann, Aus baltischer Vorzeit S. 120. 14. Marts 1558 er han med Hertugen tilstede i Frankfurt. Hoffmann, Samml. ungedr. Nachrichten I, 63, 65.

3) Kr. III t. Kurfyrstinde Anna 10. Jan. 1559: «wir wissen auch wohl, dasz er lieber hie oder derortt wehre, wo er freyer zu seyn, auct ist der jugendt nicht nutz eigens willens vnd gefallens zu leben». Ausl. Reg. Fr. II t. Anna 3. April 1559. Ausl. Reg. Resen S. 2 fejler, naar han sætter Magnus Hjemkomst til Jan. 1559.

paa en Part af den kongelige Del af Hertugdømmerne. Forat undgaa disse besværlige Delinger havde man gjen- tagne Gange søgt at skaffe de unge Kongesønner Besid- delser andetsteds. Kristian III's yngre Broder, Hertug Frederik, var bleven udnævnt til Biskop i Slesvig og Hildesheim ¹⁾, og allerede tidlig havde det været paa Tale at forsørge Hertug Magnus paa lignende Maade. Som allerede antydet ²⁾, var det ikke lykkedes at sætte hans Valg til Coadjutor i Riga Erkestift igjennem. Se- nere søgte Kristian III at skaffe ham Ventebrev paa Lübeck Stift, og Andreas Barby, Kongens tyske Kansler og Biskop sammesteds, lovede at ville udvirke hos Dom- kapitlet, at Hertug Magnus blev valgt til hans Efterfølger inden 1 Aar; han selv vilde da strax overdrage Magnus alle sine Rettigheder. ³⁾ Ogsaa denne Plan stødte paa Hindringer, og ikke heller lykkedes det at faa ham ud- nævnt til Erkebiskop i Bremen 1558, skjøndt Kurfyrst August ivrigt virkede for hans Valg, og Kongen selv ønskede det, for derved at kunne forhindre de store Rust- ninger, som foregik i Bremen under Erkebispens Beskyt- telse, og som ofte vare rettede mod Danmark. ⁴⁾ Det er saaledes let at forstaa, at Biskop Johans Tilbud ikke blev tilbagevist, og at Frederik II med stor Iver drev paa

¹⁾ Oplysninger om Hertug Frederiks Valg og en Samtidigs ungun- stige Dom om hans Karakter i Neues vaterl. Archiv, herausg. v. Spangenberg XI, 295—98 og XIX, 31—32.

²⁾ Se ovenfor S. 40—41.

³⁾ Andreas Barbys Forpligtelse, dat. Aalholm 16. Aug. 1556. Lif- land 12.

⁴⁾ Erkebispens døde 22. Jan. 1558. Breve fra Kr. III t. Kurfyrst August 14. Febr., 13. Marts og 11. April. Ausl. Reg. Smlgn. den fejlagtige Aarbogsberetning i Rørdam, Monumenta I, 567. Bispen af Minden blev valgt til Erkebiskop.

Sagen og fremfor Alt ønskede, at Overdragelsen skulde foregaa strax. Under Kroningshøjtidelighederne i Kjøbenhavn indgik nu Kongen og Hertug Magnus gjensidige Overenskomster og Forpligtelser under Forudsætning af, at Underhandlingerne med Bispen af Øsel førte til et heldigt Resultat. Den 31te August udstædte Hertugen det saakaldte «betingede Afkald», i hvilket han med sin Moders Samtykke og under Forudsætning af, at han bliver valgt til Biskop af Øsel, aftræder til Kong Frederik sin Andel i Fædrearven og hvad der ifølge Ret og Sædvane tilkommer ham eller vil tilfalde ham saavel nu som i Fremtiden af Fyrstendømmerne Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken. Tillige opgiver han alle Fordringer paa gejstlige eller verdslige Rettigheder, som tilkommer den Mindreaarige i Hertugdømmerne, og forpligter sig til ogsaa at erkjende dette Afkald for gyldigt, hvis Kongen skaffer ham et andet Stift. To Dage før havde Frederik II udstædt et Forsikkringsbrev til Hertugen, hvori det lovedes, at dennes Andel i Hertugdømmerne skulde staa ham aaben, hvis han imod Forventning ikke blev udnævnt til Biskop i Øsel eller et andet Sted.¹⁾ Samtidig skiftede Ejler Hardenberg, Johan Friis og Otto Krumpen paa Kongens Vegne med Enkedronningen og hans Brødre alt Sølv, Guld, Rosenobler, Klenodier og Klæder, som havde tilhørt Faderen.²⁾

¹⁾ Stemann, Gesch. d. öffentl. und Privatrechts des Herzogthums Schleswig III, Urk. S. 245—46. Kongens Forsikkring, dat. Coph. 29. Aug. 1559. Lifland 63 (St. Saml.).

²⁾ Ejler Hardenberg, Johan Friis og Otto Krumpen til Fr. H. Kiöbenhaffn 31. Aug. 1559. Danske Kongers Hist. 25. Hertug Johan den Yngres Kvittering af 29. Aug. Slesvig, 22de Skab

Det er allerede fortalt, hvorledes Underhandlingerne med Biskop Johan havde ført til en Afslutning, som ihvorvel den ikke kunde siges at være fuld retsgyldig, dog var tilstrækkelig til, at Kongen og Hertugen paa Grundlag af den turde vove at sætte sig i Besiddelse af Stiftet. De mange Krogveje, som Bispen havde gaaet, de Ulovligheder, som herved vare blevne begaaede, idet Bispen tværtimod sine Forpligtelser havde handlet bag Stiftstændernes Ryg og endog undladt at indhente det Forbunds Samtykke, til hvilket han hørte, vare Omstændigheder, som under de daværende Opløsningsforhold i Lifland ikke kunde vække synderlige Betæneligheder i Danmark. Efterat Diderik Behr og Konrad Burmeister i November Maaned havde underskrevet Overenskomsten, tog Kongen strax kraftige Forholdsregler til at sætte Magnus i virkelig Besiddelse af Stiftet. Mogens Gyldenstjerne, Statholder paa Kjøbenhavns Slot, fik Befaling til at udruste og til-
 takle 3 Skibe, som skulde føre Hertugen over til Øsel, samt indskibe 300 Landsknegte til at besætte Stiftets faste Slotte med. Tillige skulde han forsyne Hertugen med en fyrstelig Husholdning, Mad og Drikke, Klæder og Vaaben.¹⁾ Kongen nærrede vel nogen Betænelighed ved at tillade ham at rejse strax, saameget mere som

no. 125. Hertug Magnus har ikke kvitteret, da hans Arvepart maa være tilfalden Kongen. Allerede 26. Jan. 1559 i Kolding kundgjør Dronning Dorothea at have delt paa sine to yngre Sønners Vegne med Kong Frederik hvad Sølv, der fandtes paa Koldinghus, saaledes at der faldt paa hvers Part 192 Mark, 13 Lod forgyldt og uforgyldt Sølv, foruden Kongens Klæder, Silkegevandter og Zobelskind. Slesvig, 22de Skab no. 124.

¹⁾ Kr. III t. Mogens Gyldenstjerne 29. og 30. Novbr. og 9. Decbr. 1559. Tegn. over alle Lande VI.

der just da syntes at være Udsigt til ogsaa at faa Hertugen valgt til Biskop i Hildesheim¹⁾, men den unge Fyrste brændte af Utaalmodighed efter at tage sine nye Besiddelser i Ojesyn. Efterat han den 10de December havde udstædt et «ubetinget Afkald» paa sin Part i Hertugdømmerne og af Kongen modtaget 7000 Daler til at lønne Knegtene med paa Arensburg²⁾, afrejste han faa Dage efter fra Nyborg til Kjøbenhavn for selv at drive paa Udrustningen af de Skibe og Knegte, som skulde ledsage ham. Samtidig underrettede Kongen Magthaverne i Lifland, Ordensmesteren og Erkebispem af Riga, og tillige Hertugen af Preussen om hans Valg. De danske Rigsraader Lave Brade og Klas Urne, hvilken sidste i Sommeren 1559 var vendt tilbage fra sin Gesandtskabsrejse til Lifland og Rusland, fik Befaling til at ledsage ham som Raadgivere. Flere yngre Adelsmænd, saaledes Henrik Gyldenstjerne, en Søn af Mogens Gyldenstjerne, Verner Parsberg, Torben Daa, Johan Venstermand, David Bryske og flere fulgte med ham, vel dels af Lyst til Æventyr, dels af Hengivenhed for den unge Prinds, hvis Jevnaldaldrende de vare.³⁾ Kristian III's tyske Hofprædikant,

¹⁾ Resen S. 37. Breve herom i Ausl. Reg. 1559 Jan.—Marts.

²⁾ Stemann, l. c. III, Urk. S. 248—50. Grundtvig, l. c., S. LXX. 13. Decbr. 1555, Nyborg, kvitterer Magnus for modtagne 4000 Daler til at lønne de Krigsfolk med, som »von negstuerflossen ostern an . . auf das haus Arnsburg im stift Øzel gelegen verwissen, dasselbig bis auf fernern bescheidt d. K. W. zu Denemarcken in besatzung zu halten, in dem sich dieselbige willferig erzeigt vnd gemeltes haus Arnsburg bisdoher, das vns solchs nebem dem gantzen stift Øzell vnd Wieck abgetretten vnd eingereumbt worden, getreulich verhüttett vnd erhalten vnd derwegen ire dienst mit geburlich besoldung billich zuerkennen». Lifland 70 (Store Samling).

³⁾ Notifikations skrivelser i Monum. Liv. antiquæ V, 583 og i Ausl

Henrik v. Bruchhofen, ledsagede ham efter Dronningens Ønske som Sjælesørger, medens Krist. v. Munichhausen fulgte med Toget som dets egentlige Leder.¹⁾

Ved sin Ankomst til Kjøbenhavn fandt Hertugen ikke Alt i Orden, han kom endog i Strid med Mogens Gyldenstjerne angaaende Udstyrelsen af Skibene og afrejste derfor strax til Sølvitsborg for at oppebie Flaadens Ankomst. Storm og Uvejr forhindrede imidlertid denne i at løbe ud, og den utaalmodige Ungersvend maatte derfor paany vende tilbage til Kjøbenhavn. Først efter gjentagne mislykkede Forsøg lykkedes det ham at komme til Gulland i Slutningen af Februar 1560. Atter her blev han opholdt i over 6 Uger af Is og Storm, indtil Isen endelig i Begyndelsen af April brød op. Den 16de April steg Hertugen i Land ved Slottet Arensburg paa Øsel, ledsaget af 400 Knegte.²⁾ Der blev øjeblikkelig truffet

Reg. 9. Decbr. 1559. Fr. II t. Klas Urne og Lave Brade 8. og 11. Decbr. 1559. Tegn. over alle Lande VI. Klas Urne ønskede sig fritagen, men fik en stræng Ordre til at lyde Kongens Befaling. 31. Januar 1560. *ibid.* Paa Grund af Sygdom vendte han tilbage i Begyndelsen af April 1560. Aarsberetn. fra Geh. Arch. I, 89. Om de unge Adelsmænd se Magnus t. Fr. II. 18. Decbr. 1559, 9. Jan. 1560. Lifand 20. Henrik Gyldenstjerne til sin Fader 26. Juni og 23. Septbr. 1560. Danske Adels Breve 27. Smlgn. Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—76, S. 152—153.

¹⁾ Om Henrik v. Bruchhofen se *Dänische Bibliothek* IV, 162 ff. Resen S. 37. *Monum. Hist. Dan.* I, 714. Han vendte allerede tilbage i Maj 1560. Lifand 9. Smlgn. den haanlige Yttring om ham i *Danske Mag.* 3. Række, III, S. 303.

²⁾ Renner S. 300. *Monum. Livoniae antiquae* V, 602. Talrige Breve om Magnus' Rejse i Geh. Ark., se ogsaa Aarsberetn. fra Geh. Arch. V, Tillæg S. 9. Fr. II klager 21. Febr. 1560 over, at Hertugen har taget flere Tropper med, end han havde Tilladelse til. Tegn. over alle Lande VII.

Anstalter til, at Valget kunde foregaa saa hurtig som muligt. Biskop Johan tilskrev Domkapitlet, Raadet og Ridderskabet i Wieck om at møde i Arensburg og overgav strax Slottet i Hertugens Hænder —, dets Besætning havde allerede i et Aar staaet i dansk Tjeneste.¹⁾ Den 13de Maj foregik den højtidelige Handling, ved hvilken Bispen i Hertugens Nærværelse overgav Stiftet i Domkapitlets Hænder, fritog sine Undersaatter for Edspligten og opfordrede dem til at skride til Valget af en ny Herre. Domkapitlet forsamlede sig derpaa i Slotskapellet og valgte «frivillig og uden Tvang» Hertug Magnus til Biskop. De have dernæst med tilbørlig «Solemnitet» ført ham fra Slottet ned i Kirken og efter endt Prædiken offentlig fra Prædikestolen udraabt ham til Biskop og derpaa afsunget et Te Deum. Efter Tilbagekomsten til Slottet overrakte de ham foran dette Nøglerne og Sværdet som Tegn paa hans Myndighed, førte ham til hans Gemak og aflagde her Hylding og Ed til ham som deres Biskop og Herre. Faa Dage efter stadfæstede han Stiftsadelens og Stændernes Privilegier, medens disses Stadfæstelse af Nyborgerfordraget først blev udstædt den 17de August.²⁾ Kort efter drog Biskop Johan til Tydskland, hvor han

¹⁾ Se ovenfor S. 117, anm. 2.

²⁾ Magnus t. Fr. II. 21. April, 18. og 20. Maj 1560. Lifland 19. Decretum electionis Magni. Arensburg 13. Maj. Orig. i Lifland 71 (St. Saml.). Privilegium confirmator. Magni 17. Maj. Busse, l. c., S. 3, anm. 1. Stændernes Ratifikation. Hapsal 17. Aug. Lifland 75 (St. Saml.). Paa Kongens Klage over denne Forsinkelse svarede Stænderne, at de vare holdte uvidende om, hvad Kr. v. Munichhausen havde forpligtet sig til at bringe dem til at gaa ind paa. Se Klageskriftet og Fr. II t. Stænderne 21. Febr. 1561. Ausl. Reg.

«ophævede sin Stand» og giftede sig. Han havde iforvejen sørget for, at han ikke skulde komme til at drage bort med tomme Lommer. Stiftstænderne beskyldte ham i deres Klageskrift for at have bortført adskilligt af Stiftets Guld, Sølv og «andet Forraad», som han havde forefundet ved sin Ankomst til Øsel og derfor havde været uberettiget til at medtage.¹⁾

¹⁾ Han ligger begravet i Verden, Renner S. 305-6

IV.

Magnus Ankomst til Osel vakte de største Forhaabninger i Lifland. «Da begyndte den store Tryghed», siger Krønikeskriveren Russow, «og alle troede nu, at man var bleven befriet fra enhver Ulykke». Og intet Under, thi Lifland befandt sig da i samme Tilstand som en Mand, der fra det synkende Skib griber efter et Halmstraa.¹⁾ Vel havde Ketlers Underhandlinger med Kong Sigismund ført til et Resultat. Den 30te August og 15de September 1559 havde han paa Ordenens Vegne og Sendebud paa Erkebispens af Rigas Vegne i Wilna afsluttet de to Fordrag, ved hvilke den polske Konge anerkjendtes for Skytsherre over hele Ordensstaten og som saadan lovede at hjælpe den i Kampen mod Rusland. Til Erstatning overdroges Kongen omtrent en Sjettedel af Landet som Pant med Ret for Ordenen og Erkebispens til at indløse det efter Krigen med 600,000 Gylden —, Summens Størrelse viser imidlertid, at Pantsættelsen i Virke-

¹⁾ Balthasar Russow, *Chronica der Prouintz Lyfflandt i Scriptor. rer. Livonicar.* II, 59: «do begunde de grote sekerheit sick weder anthofangende unde meyneden nicht anders, denn dat se dem ungelüke alle entronnen weren». Rutenberg, *Gesch. d. Ostseeprovinzen Liv.- Est.- u. Kurland* II, 484.

ligheden betød det samme som Afstaaelse.¹⁾ Men medens Kongen hurtig nok tog sit nye Pant i Besiddelse, ventede Lifland forgjæves paa Hjælpen. Polen vedblev at være rolig Tilskuer til den ulige Kamp i den sikke Forventning, at Ordensstaten tilsidst vilde blive dets visse Bytte. Fra det tyske Rige hentedes kun Løfter, som ikke bleve opfyldte, og kejserlige Skrivelser til Nabo-staterne om at komme den betrængte Koloni til Hjælp. Ikke engang den lovede Pengeunderstøttelse blev tilveje-bragt — Kejser Ferdinand var desuden meget utilfreds med, at Ketler imod hans Villie havde indgaaet Forbun-det i Wilna.²⁾ Underhandlinger med Sverig om Penge-hjælp førte heller ikke til noget Resultat, saalænge Gustav Vasa levede. Gesandtskaber kom og gik, men Kong Gustavs Mistillid til Ordenen forhindrede enhver Overens-komst.³⁾ Og da nu endelig den med Rusland afsluttede Vaabenstilstand var udløben, brød en mægtig Hær under Anførsel af Czarens dygtigste Feltherrer ind i Landet, hærgede og brændte uden at møde nogen synderlig Mod-stand. Hertil bidrog i høj Grad den indre Uenighed, som indtil det sidste plagede det ulykkelige Land. Efter sin Tilbagekomst fra Wilna i Midten af September 1559 havde Ketler paa Landdagen i Wenden forelagt Ordenskapit-let Fordraget med Polen og erklæret, at Kongen kun vilde yde Ordenen Bistand, hvis den gamle Ordensmester ned-

¹⁾ Renner S. 252—57. Schirren III, no. 398. Smlgn. Russische Revue XI, 388—89.

²⁾ E. Reimann, Das Verhalten des Reiches gegen Livland in den Jahren 1559—61 i Sybels Histor. Zeitschrift. Bd. 35. S. 346—80. Smlgn. Renner S. 263—65.

³⁾ Annerstedt, l. c., S. 16—21.

lagde sit Embede. Tvungen af Nødvendigheden overgav da Wilhelm Fürstenberg Regeringen i Ketlers Hænder, men forbeholdt sig Ret til at udsætte det endelige Afkald indtil videre. Han var ingenlunde tilsinds at vige Pladsen for sin unge, ulige dygtigere, men ogsaa mere beregnende og egoistiske Efterfølger. Længe fortsatte han sin Modstand understøttet af Alle, som vare misfornøjede med Forbundet med Polen. Tilstanden var endog saa forviklet, at Ketler mistvivlede om at kunne hævde sin Stilling og truede med at nedlægge Regeringen. En Landdag holdtes derfor i Marts og April 1560 i Riga for at bilægge Uenigheden, og her opgav da endelig Fürstenberg sin Modstand, overgav Ordensinsignierne i Ketlers Hænder og trak sig tilbage til det faste Slot Fellin, efter først at have løst Undersaatterne fra deres Troskabsed. Man forudsaa nu tydelig, at Opløsningen sent eller tidlig maatte komme, og søgte at indrette sig derefter. Paa Landdagen i Riga har Gothard Ketler gjort de foreløbige Skridt til at iværksætte sine Sækularisationsplaner, som gik ud paa at gjøre Ordensstaten til et verdsligt arveligt Fyrstendømme i Lighed med Preussen under Polens Overhøjhed. Hovedgevinsten, den fyrstelige Værdighed, skulde tilfalde ham selv, men ogsaa de andre Ordensmedlemmer skulde have Erstatning hver efter sin Stand.¹⁾

Det maa erkjendes, at det var vanskelige Forhold, under hvilke Hertug Magnus holdt sit Indtog i Lifland, saameget vanskeligere, som hans Stilling til den danske Krone ingenlunde var ordnet paa en tydelig og bestemt

¹⁾ Renner S. 260, 289—296. Smlgn. Bienemanns Fremstilling af Ketlers Politik i Russische Revue XI, S. 386 ff. og i Aus baltischer Vorzeit S. 118—119.

Maade. Vel havde Kong Frederik ved Fordraget i Nyborg taget Stiftet Øsel i sin Beskyttelse og saaledes forpligtet sig til at staa Hertugen bi, men hvorvidt denne Forpligtelse strakte sig, var intetsteds blevet fastslaaet. Alt stod hen i det uvisse og usikre, ligesom der heller ingen Bestemmelse var tagen om Hertugens retslige og politiske Forhold til den danske Stat. Denne Uklarhed i Forholdet mellem Kongen og Hertugen bidrog i Forening med den unge Biskops ubesindige Optræden til hurtig at fremkalde Farer og Forviklinger, som han og hans Raadgivere ikke vare istand til at overvinde. Alle-rede de første Dages Begivenheder skulde vise, hvilken ringe Dygtighed han og hans Hjælpere raadede over. Fra alle Sider strømmede Folk til ham, Lejetropper, som ikke kunde faa deres Betaling hos Ordenen, liflandske Adelsmænd, hvis Ejendomme vare ødelagte af Russerne, og som nu stillede sig til dens Raadighed, hvor der var mest Fordel at vinde. Iblandt disse fik især de fordrevne Raader fra Dorpat en stor og, som det fortælles ¹⁾, uheldig Indflydelse paa Hertugen. Han modtog Alle med aabne Arme trods de store Udgifter, han derved kom i, og som han senere var aldeles ude af Stand til at udrede. Derimod bleve de danske Raadsherrer og Adelsmænd, som havde ledsaget ham til Øsel, snart forbittrede over den hensynsløse Maade, hvorpaa den unge Biskop behandlede dem, og droge næsten alle tilbage i Løbet af et Par Maaneder. ²⁾ Hertugen viste ingen Evne til at

¹⁾ Russow i Script. rer. Livonicar. II, 60.

²⁾ Fr. II t. Magnus 28. Juni 1560: «E. L. haben über vielfeltig ungebührliche ertzeigung unserer verordente rethe vnd diener zum theil auch mit schimpf vnd an dem vnleidlichen verwiesen

vinde sine Omgivelser; de Forhaabninger, hvormed han var bleven modtaget, skuffedes snart, og af alle de Mænd, som have spillet en Rolle i Liflands Opløsningshistorie, er der Ingen, hvis Navn er bleven mere forhadet og hvis Person mere foragtet end Hertug Magnus.

Med Ordensmesteren udspandt der sig strax de alvorligste Stridigheder. Allerede i Maj 1559 havde Fürstenberg, opkræmmet af Rygterne om Krist. v. Munichhausens Foretagender i Danmark, taget Forholdsregler til at modarbejde Biskop Johans Planer. Igjennem Henrik Wulff, Foged paa Slottet Sonnenburg paa Osel ¹⁾, der tilhørte Ordenen, var han bleven underrettet om, hvad der foregik, og det har vel heller ikke kunnet blive upaaagtet af ham, at de Landsknegte paa Reval Slot, som vare blevne den danske Sag tro, senere vare blevne indlagte paa Bispens faste Slot Arensburg og her vedbleve at staa i dansk Sold. ²⁾ Han befalede derfor Fogden at forhandle med Stiftsadelen paa Osel og bevæge den til at bringe Slottet i Ordenens Hænder eller i alle Tilfælde at forhindre, at de, som paa Bispens og Munichhausens Opfordringer vilde søge at sætte sig fast dér, satte deres Planer igjennem. Hvis dette skete, vilde Landet forst blive bragt til Undergangens Rand. To af Ordenens Tilhængere, Robert v. Gilsen og Frants Kerbel, fik endog Fuldmagt til at overtage Befalingen paa Arensburg Slot for at hindre Munichhausens «højest besværlige og usomme-

vnd jegen dieselbigen fast befrembdliche handlung unnterfangen». Ausl. Reg. Henrik Gyldenstjerne klager 26. Juni over Hertugens Opførsel; 23. Septbr. 1560 fortæller han, at Hertugen har jaget 4 Herremænd af sin Tjeneste. Danske Adels Breve 27.

¹⁾ Til Slottet hørte et Landdistrikt, som omfattede $\frac{1}{3}$ Del af Øen.

²⁾ Bienemann III, no. 553. Smlgn. ovenfor S. 117, anm. 2.

lige Anslag». Denne Plan lykkedes imidlertid ikke, men saavel Fürstenberg som Ketler have stadig opfordret Fogden til at være paapasselig og at meddele dem nøjagtige Efterretninger om, hvad der foregik paa Øen.¹⁾ Det er sikkert, at de begge højst ugjerne have erfaret Hertug Magnus Valg, og især Ketler maa være bleven bestyrtet ved at se Danmarks Indflydelse befæstet paa et Tidspunkt, da han selv havde begyndt at virkeliggjøre sin Plan at bringe hele Lifland under Polens Overhøjhed. Hertugen erfarede ved sin Ankomst til Øsel, at det havde været Ketlers Hensigt at spærre ham Vejen dertil, men at han ved sin Hurtighed havde undgaaet denne Fare. Nu vilde Ketler i det Mindste, saaledes fortalte man, besætte Wieck, den Del af Fastlandet, som hørte til Stiftet, og han skulde endog allerede have taget Eggen omkring Hapsal i Øjesyn, forat udvælge det gunstigste Sted til at foretage et Angreb paa denne Stad. Krist. v. Munichhausen blev øjeblikkelig sendt med nogle Faner Knegte og Ryttere til Wieck for at hindre denne Plans Iværksættelse og for tillige at bevæge Kapitlet og Stænderne til at hylde Hertugen. Samtidig antog denne en Hob Lejeknegte i sin Tjeneste, som havde gjort sig skyldige i Forræderi mod Ordenen. Da de i længere Tid ikke havde faaet udbetalt deres Sold, vare de dragne bort fra deres Kvarterer, og i Nærheden af Pernau havde de opsnapet Ordensfogden paa Sonnenburg, Henrik Wulff, som var paa Tilbagevejen fra Riga til Sonnenburg, forat benytte ham

¹⁾ Ordensm. t. Fogden paa Sonnenburg 6. Maj 1559. Lifland 19. Samme t. Samme 24. Decbr. 1559, 15. Febr. 1560. Lifland 20 b. Samme t. Robert v. Gilsen og Frants Kerbel. 6. Maj 1559. Lifland 20 b.

som et Slags Pant for deres Tilgodehavende. Ved Efterretningen om Hertug Magnus Ankomst droge de til Arensburg, tilbøde ham deres Tjeneste og overgave Fogden i hans Forvaring. Hertugen var uforsigtig nok til at gaa ind paa deres Tilbud, tog dem foreløbig indtil St. Hansdag i sin Tjeneste og indespærrede Fogden paa Slottet.¹⁾

Ketler havde imidlertid begivet sig til Reval²⁾, som han maatte anse for mest truet, hvis Hertugen, som han rigtig formodede, strax vilde benytte Lejligheden til at udvide sit Herredømme. Her modtog han en Skrivelse fra Magnus, affattet i de mest uforsigtige, ungdommelige Udtryk. Han bebrejder heri Ketler, at denne har villet spærre ham Vejen til Øsel, men trøster sig med, at Munnichhausens Ankomst til Wieck har hindret Ordensmesteren i at sætte sig i Besiddelse af denne Landstrækning. Hertugen stoler paa sin gode Ret og paa sine mange gode Venner, han haaber desuden at han har blandet Kortene saaledes, at Spillet skal blive Ordensmesteren vel broget, og raader ham derfor til at lade den Sten ligge, som han ikke selv anden eller tredje, langt mindre alene, vil kunne løfte. Til Slutning tilbyder han at ville mægle

¹⁾ Richter I, 2, S. 349 og Busse, S. 4 tage Fejl, naar de fortælle, at Sonnenburg ved denne Lejlighed kom i Magnus' Hænder; det skete først senere. Annerstedt, l. c., S. 24, anm. 1, formoder allerede, at der i Beretningen hos Russow S. 60 foreligger en Forveksling med Aaret 1562. Se forøvrigt Schirren V, no. 577. Hertug Magnus skriver 30. April 1560 t. Fr. II, at han har opfordret Soldrytterne til at sende sig 500 Heste, og har ladet forhandle med dem om Ventepenge indtil St. Hansdag forat kunne modstaa Angreb fra Ketlers Side. Liffand 16; smlgn. Renner S. 301:

²⁾ Renner S. 302: 23. April drog Hermesteren fra Pernau til Reval.

imellem de oprørske Soldater og Ordenen. Ketler, som allerede tidligere havde erklæret Rygtet om hans Anslag imod Øsel for usandt¹⁾, afsendte nu et Gesandtskab til Magnus. I Instruksen udtales, at det først havde været hans Hensigt at sende dette Gesandtskab med en Lykønskning til Hertugen i Anledning af hans Ankomst til Lifland, men at den Skrivelse, han nu havde modtaget, og hvori han saa uretfærdig var bleven anklaget, maatte forandre dets Karakter. Han benægter at have villet hindre Hertugens Ankomst og bebrejder denne, at han strax lytter til onde Tunger og Misundere.²⁾ Han minder om hvor nødvendig Enighed er ligeoverfor den fra Rusland truende Fare, og opfordrer ham til Slutning til at løslade Fogden paa Sonnenburg. Hertugens Svar var alt Andet end imødekommende; han vilde aldeles ikke tro paa Ketlers Uskyldighed, beraabte sig tvertimod paa Breve, som vare fundne hos den fangne Foged og som tydelig viste, hvilke Planer Ordensmesteren gik svanger med.³⁾ Han nægtede at løslade Fogden og mindede endelig om, at Stiftet stod under Kongen af Danmarks Beskyttelse, hvorfor Ordensmesteren gjorde klogest i at afholde sig fra alle Praktiker og Anslag.⁴⁾

1) Ketler til Erkebiskop Wilhelm 30. April. Schirren V, no. 572.

2) Herved sigtes til Munichhausen, Ketlers Fjende, om hvis Planer denne havde faaet Underretning gjennem et af ham opsnappet Brev fra Munichhausen t. Fr. II. Kr. v. Munichhausen t. Fr. II. 20. April. Bienemann III. no. 388. Magnus skriver samme Dag t. Fr. II, at Munichhausens Brev er blevet frataget Budet, afskrevet og sendt til Ketler. Lifland 16. Smlgn. Schirren V. no. 593.

3) Nemlig de ovenfor S. 120, anm. 1 anførte Breve.

4) Magnus t. Ketler 2. Maj 1560. Schirren V, no. 577. Instr. for Robert v. Gilsen. Gerhard Nolde, Lorenz Ermis, Michael

Dette var Indledningen til en Strid, som snart antog et større Omfang, da Magnus, tilskyndet af den Jubel, hvormed han var bleven modtaget, begyndte at gribe om sig paa alle Kanter. Naturligvis maatte hans Opmærksomhed først henledes paa Reval, hvor det danske Parti i Lifland allerede havde talrige Forbindelser. Paa Rejsen til sit Stift havde han og Krist. v. Munichhausen udkastet Planer til at bevæge Reval, Harrien og Wirland til at stille sig under dansk Beskyttelse, men Frederik II ønskede ikke noget overilet Foretagende; han vilde, at man først skulde oppebie, hvorledes Hertugen blev modtaget i Lifland, og tilraadede dem derfor at afvente nærmere Befalinger.¹⁾ Ikkedestomindre gjorde Magnus strax et Forsøg paa at vinde Reval, idet han opfordrede Staden og Landskabet til at stille sig under ham. Ketler opholdt sig just da i Reval, og i hans Nærværelse vovede man ikke, selv om man havde villet, at give noget imødekommande Svar. Ordensmesterens Gesandter skulde ogsaa paa Stadens Vegne tilbagevise Hertugens Opfordring.²⁾ Imidlertid lykkedes det dog Magnus at skaffe sig Indfly-

Brugkner og Johan Schmedemann. Reval. Mitw. n. Jubilate (8. Maj) 1560. Lifland 14, smlgn. Schirren no. 593. Hertugens Svar. Arensburg 18. Maj. Lifland 14.

¹⁾ Magnus t. Fr. II. Aarhus 13. Febr. 1560. Lifland 20. Kr. v. Munichhausen t. Fr. II. 13. Febr. Lifland 16. Munichhausen haaber endog, at Riga vil stille sig under dansk Beskyttelse. Fr. II t. Magnus 21. Febr. Ausl. Reg.

²⁾ Schirren V, no. 593. Reval og Ridderskabet i Harrien og Wirland skriver herom til Fr. II. 5. Maj 1560. Lifland 71: «wolte vnsz auch noch zur ungebür vorweiszlich seyn, ja zu hochster vorweitz abgenommen werden, wanner wir eigenes vernemmens ethwas vor vns solte attentiren. Besondern sol vns aller schutz vnd trost hertzlich liep seyn, woher der auch mit consent vnser gnodigen herschafft befördert mogen werden».

delse i Reval ad en anden Vej. Han indledede Underhandling med Biskop Mourits Wrangel, som førte til, at denne afstod ham Administrationen over Reval Stift. Aftrædelsen gik for sig i Hapsal Domkirke i Begyndelsen af Juni 1560, og det var nu Hertugens Hensigt i Spidsen for sit Krigsfolk at begive sig til Estland og lade sig hylde af Stiftets Undersaatter «for saaledes at faa en Fod med i Reval». ¹⁾ Dette var en aaben Krænkelse af Ordenens Rettigheder. Reval Stift var nemlig ikke som de andre liflandske Bispedømmer grundet paa Territorialmagt, og Udnævnelsesretten, som de danske Konger i Middelalderen havde besiddet, var ved Estlands Overdragelse til Ordenen gaaet over til denne. ²⁾ Nu lod ogsaa det dansk-sindede Parti i Harrien og Wirland høre fra sig. Hertug Magnus kunde i Juni Maaned melde sin Broder, at Gesandter fra Adelen i Estland, Reinhold Rosen, Ewert Wrangel og Herman Nierodt havde været hos ham i Lode og klaget over, at Ordenen ikke længere kunde yde dem Hjælp mod Russerne, ja endog havde i Sinde at afstaa Landskabet til Sverig. De vare derfor villige til at søge Beskyttelse hos Kongen af Danmark og til at an-

¹⁾ Russow, l. c., S. 60. Renner S. 311. Nyenstädt, Livländ. Chronik i Mon. Livon. ant. II, 61. Magnus t. Fr. II. 31. Maj 1560. Lifland 19: Han agter Tirsdag i Pindsen at drage til Wieck, «vnd ferner mit vnserm kriegsfolck vff des itzigen bischoff von Reuel resignation, so bei unser thumbkircken zu Habsell geschehen soll, von dar ab vnsern zugk nach Reuel zunemen vnd berurte stifts Reuel vnderthonen vnd eingesesessen vns huldigen vnd schweren zu lassen, damit wir also vnsern fusz mit in die stadt Reuel kriegen müssen, daraus dan kunftig mehr zu gedei vnd vortheil kommen vnd erfolgen kont.»

²⁾ Bunge, Das Herzogth. Esthland S. 180—87, smilgn. Busse l. c., S. 5, anm. 1.

tage Hertugen for deres Herre. Magnus lovede dem beredvillig sin Hjælp og antog sig dem til Kongens og den danske Krones Bedste.¹⁾

Men endnu videre greb den unge Biskop om sig. Han gjorde Fordring paa det til Reval Stift hørende Abbedi Padis, som Ordensmesteren havde taget i Besiddelse, og som en liflandsk Forfatter har kaldet «Nøglen til Reval». ²⁾ Endvidere paa Slottene Leal og Pernau, som fordem havde hørt til Øsel Stift, men allerede for lang Tid siden vare komne i Ordenens Hænder. Han lagde en Besætning i Leal, og lod forfatte en Fortegnelse over Alt, hvad der fandtes paa Slottet. ³⁾ Med Hensyn til Administrationen af Kurland, som allerede tidligere var tilsikkert Domprovsten sammesteds, Ulrik Behr, efter Biskop Johans Død, var Intet bestemt i Fordraget i Nyborg. Imod en Sum af 9,200 Daler fik Magnus imidlertid Ret til at udløse Ulrik Behr, der strax optraadte som Hertugens Partigænger; men ogsaa herved kom han i Strid med Ordensmesteren, som hævdede Præsensationsretten dertil. ⁴⁾ Sonnenburg havde han ligeledes sin

¹⁾ Magnus t. Fr. II. Lode 12. Juni. Lifland 19. Russow, I. c., S. 65. Henning S. 234. Schirren V, no. 656, 660.

²⁾ 6. Jan. 1559 tager Ordensm. og Ketler Abbediet i Beskyttelse og indlægger en Høvidsmand med flere Roder Knegte derpaa. Langebeks Diplomatar. 5. Oktober 1559 tager Ketler det efter Abbedens Aftrædelse i Besiddelse. Napierky, Index II, no. 3575. Hjörn, Est.,- Lyf.,- Letlaend. Gesch. i Monum. Livon. ant. I, 237. Schirren V, no. 646.

³⁾ Renner S. 303—304.

⁴⁾ 20 Maj 1560 skriver Magnus, at han er bleven hyldet af de tilstedeværende Medlemmer af Kurlands Domkapitel, og har sendt sine Bud til Stiftet for at besætte den ham tilkommende Tredjedel deraf. Lifland 19. 3. Juni meddeler han Fr. II. at han paa Grund af Stiftet Øsels ringe Indtægter er kommet overens med

Opmærksomhed henvendt paa, men da Slottet endnu var i Ordenens Hænder, kunde det kun faas gjennem Underhandling eller med Vaabenmagt.

Det var et Forsøg paa at gjenoprette det gamle Hertugdømme Estland kun i en endnu mere udvidet Form, end man før fra dansk Side havde tilstræbt. At imidlertid alle disse Planer manglede en fast Grundvold, saalænge Hertugen ikke var i Besiddelse af de fornødne Pengemidler eller med Kraft understøttedes fra Danmark, skulde snart blive aabenbart. Men foreløbig vakte den Dristighed, hvormed han optraadte, og den Virksomhed, hans Tilhængere udfoldede, almindelig Bestyrtelse og Skræk. Han havde indledet en fuldstændig Krigstilstand med Ordensmesteren paa et Tidspunkt, da Faren for et nyt Angreb fra Russerne var mere overhængende end nogensinde, og lammede saaledes den hele Krigsførelse. De i hans Sold staaende Lejetropper tillode sig det ene Overgreb efter det andet, indtog og plyndrede Ordenens faste Slotte og Gaarde, ja truede endog med at angribe Pernau. Hans Skibe beslaglagde Ordenens, og Ketler klagede senere over, at Hertugen havde ladet alle Veje og Pas spærre og derved hindret ham i at optræde med Kraft imod Fjenden.¹⁾ Ordensmesteren ønskede naturlig-

Bispen og Coadjutoren Ulrik Behr om, at Førstnævnte skal have 9,200 Daler i Erstatning og Behr beholde Domprovstiet og have to Godser i Afstaaelsessum. Lifland 19. Smlgn. Schirren V, no. 660. Mitth. aus dem Geb. der Gesch. Liv.,- Est.- u. Curlands IV, 459. Den 16de Januar 1561 i Pernau overdrager Magnus til Ulrik Behr Godserne Erdwahlen og Schleck imod Afstaaelse af Coadjutoratet. Lifland 37.

¹⁾ Henning S. 234. Renner S. 310, 312—13, 316, smlgn. Schirren V, no. 628, 640, 646, 650, 660 etc.

vis at undgaa aaben Krig og bevægede derfor Erkebispem af Riga og dennes Coadjutor, Hertug Kristoffer af Meklenburg, til at tilbyde deres Mægling. Ikkedestomindre vægrede Magnus sig ved at møde til den først aftalte Tid i Riga. En ny Sammenkomst mellem begge Parters Sendebud fandt Sted i Pernau den 27de Juni. Men Hertugens overdrevne Fordringer umuliggjorde enhver Overenskomst. Han forlangte ikke mindre end Harrien og Wirland, Padis, Pernau, Leal og Sonnenburg; man enedes derfor kun om en Vaabenstilstand fra den 8de—22de Juli. Paa denne Dag skulde begge de stridende Parter tilligemed Mæglerne mødes i Pernau, men de Voldsomheder, som imidlertid bleve begaaede af Hertug Magnus' tøjlesløse Lejetropper, der ligesaa lidt fik deres Løn af ham som af Ordenen ¹⁾ og derfor toge sig selv tilrette, gjorde Ketler betænkelig ved at begive sig afsted. Først efterat have modtaget Lejde af Hertug Magnus, ankom han den 1ste August til Pernau. Der var dog kun liden Udsigt til en Overenskomst, Ordensmesteren vilde ikke afstaa en Fodsbred Jord til Magnus og tænkte allerede at paakalde Polens Hjælp imod denne nye Fjende. ²⁾ Da indtraf en Efterretning, som hurtig kjølnede de ophidsede Gemytter og bragte begge Parter til at mødes paa Halvvejen. Den 2den August var en stærk Afdeling liflandske Tropper bleven slaæet af Russerne i Nærheden af Slottet Ermes. Hvad der gjorde dette Nederlag saa føleligt var, at saamange af Ordenens høje Embedsmænd her faldt eller bleve tagne tilfange. Landmar-

¹⁾ Schirren V, no. 660, 675.

²⁾ Schirren V, no. 691.

skalken, Comthuren af Goldingen, to Ordensfogder foruden flere Befalingsmænd og 120 Riddere bleve førte til Rusland, hvor de lede Døden.¹⁾ Denne store Ulykke bragte de stridende Parter til Besindelse, og man kom overens om at slutte en Stilstand, som skulde vare til Pindsen 1561. Ordensmesteren indrømmede Magnus midlertidig Administrationen over Reval Stift, lovede at afskedige de Tropper, som laa paa Dombjerget i Reval, og tillige at overgive ham Abbediet Padis inden 1 Maaned, dog Ordenens Ret dertil uforkrænket; Hertugen forpligtede sig derimod til at opsigte de frafaldne Lejetropper sin Beskyttelse, løslade Fogden paa Sonnenburg samt tilbagegive Ordensmesteren de indtagne Slotte og Gaarde. Han lovede tillige at lade sine Folk slutte sig til Ordenens og saaledes bidrage til Landets Forsvar. De øvrige Stridspunkter henvistes til Voldgiftskjendelse af det romerske Riges Fyrster og Kurfyrster.²⁾

Skjøndt Lifland saaledes foreløbig forskaanedes for en indvortes Krig, var Forliget i Pernau dog ingenlunde i Stand til at bringe en varig og venskabelig Forbindelse tilveje mellem Hertugen og Ordensmesteren. Man havde forpligtet sig til mere, end man vilde og kunde holde, og Forliget blev i Virkeligheden heller ikke opfyldt af nogen af Parterne, men skulde tværtimod snart fremkalde nye Forviklinger. Rigtignok blev Henrik Wulff løsladt imod

¹⁾ Busse, l. c., S. 7—8. Renner S. 319—20, som siger, at Ordenen derved blev saa svækket «dat se na dem dage nicht mehr jegen den Russen to felde tehn können».

²⁾ Om Forhandlingerne mellem Ketler og Magnus se Renner S. 303 f., 309 f., 313, 316 ff., Schirren V, passim. Forliget af 6. August er trykt hos Renner S. 321—24, Schirren V, no. 715, Monumenta Livon. ant. V, 632.

Forpligtelse til at indstille sig igjen, naar og hvor Hertug Magnus ønskede det ¹⁾, men Ordensmesteren vilde ikke overgive Padis til den fastsatte Tid, fordi Hertugen ikke havde udleveret de Slotte og Gaarde, han havde frataget Ordenen. Heri kunde Magnus dog maaske have været undskyldt; thi Soldrytterne, i hvis Hænder de vare, adløde under den nuværende Lovløshedstilstand ligesaalidt hans som Ordensmesterens Befalinger, saameget mere som han jo ogsaa nu havde maattet forpligte sig til at opsigge dem sin Beskyttelse. Heller ikke holdt han sit Løfte om at komme Ordenen tilhjælp, hvortil han gjentagne Gange blev opfordret, og som han ogsaa nu havde særlig Grund til at opfylde. Russerne havde ikke anerkjendt den Neutralitet, hvori han troede at staa til dem. Efter Sejren ved Ermes havde de udbredt sig over hele Estland og i Slutningen af August indtaget det stærke Slot Fellin, ved hvilken Lejlighed den gamle Ordensmester Wilhelm Fürstenberg, som efter Nedlæggelsen af sit Embede havde faaet dette Slot til Underhold, blev tagen tilfange og ført til Rusland, hvor han senere døde. ²⁾ I Begyndelsen af September faldt de ogsaa ind i Wieck, hvorhen mange Liflændere vare flygtede med deres Gods og Ejendele i den Formening, at Stiftet vilde blive skaanet af Russerne, fordi det tilhørte Hertug Magnus. Det er ikke usand-

¹⁾ Fogdens Forpligtelse af 11. Septbr. 1560. Schirren V, no. 747. Saavel Ordensmesteren som Kejseren gjorde senere Indsigelse imod denne Forpligtelse, som forøvrigt stemmer overens med den Bestemmelse, der var taget desangaaende i Forliget i Pernau. Ordensmesterens Instr. f. Gesandterne t. Fr. II, 9. Jan. 1561. Lifland 14. Kejseren t. Ordensm. 24. Maj 1561. Biemann IV, no. 783.

²⁾ Renner S. 327—29.

synligt, at den russiske Statholder har faaet Nys om Forliget mellem Ketler og Magnus i Pernau og saaledes anset sig for berettiget til at angribe Hertugens Besiddelser; i det Mindste kastede Czaren senere Skylden for Angrebet over paa sin Feltherre. Hertugen, som dengang befandt sig i Hapsal, Stiftets Hovedstad, hvor han havde overværet en Bryllupsfest, lykkedes det at fly i en Baad over til Øsel; men Wieck blev plyndret af Russerne, som her fandt rige Forraad og stort Bytte.¹⁾ — Under al denne Nød og Elendighed vægrede Magnus sig stadig ved at komme Landet til Hjælp. Intet Under derfor, at de Forhaabninger, hvormed han var bleven modtaget, snart bristede, og at han blev Gjenstand for Folkets Foragt og Landsknegtenes Nidviser.²⁾ Hverken Sikkerhed mod Russernes Angreb, Pengebistand eller virksom Hjælp kunde han yde, og snart kom det ogsaa for Dagen, at han heller ingen Støtte havde i sin Broder, som endog i høj Grad misbilligede hans Optræden.

Det havde nemlig hurtig vist sig nødvendigt for Hertugen at søge Hjælp, nærmest Pengebistand, hos Kong Frederik. Faa Dage efter sin Ankomst maatte han allerede udbede sig et Laan af 12,000 Daler til at lønne 400 Lejeknegte med, som han ved sin Ankomst til Øsel havde taget i sin Tjeneste; men Kongen vægrede sig ved at understøtte ham og sendte endog sin Drabanthøvids-

¹⁾ Russow, l. c., S. 62. Renner S. 331, smlgn. S. 338.

²⁾ Allerede 5. August 1560 skriver Magnus t. Fr. II, at han af Frygt for at drage Angrebet over paa sig ikke vil komme Landet til Hjælp. Lifland 19. Hertug Kristoffer opfordrer ham 23. Aug. dertil. Lifland 71. Ketler t. Fr. II. 19. Septbr. Lifland 8. Spottedigt i Bunge, Archiv IH, 199.

mand Antonio v. Oldenburg til Øsel forat aftakke de Tropper, som Hertugen havde ført med sig fra Danmark.¹⁾ Tillige var Kongen utilfreds med det ovenomtalte Kjøb af det med Øsel Stift forbundne Kurland og vilde ingenlunde betale Biskop Johan en Erstatningssum for Aftrædelsen af Noget, som efter hans Mening tilhørte Hertug Magnus ifølge Overenskomsterne i Nyborg. Skjøndt denne Anskuelse ikke havde nogen virkelig Støtte i Salgsbrevet, hvori Kurland slet ikke nævnes, saa satte Kongen dog sin Villie igjennem, og Biskop Johan fik aldrig den Sum, som han og Broderen saa snildt havde forstaaet at aflokke Hertug Magnus Løfte om. Forøvrigt hævdede Kongen ogsaa, at Hertug Magnus havde faaet endog mere end der tilkom ham for Afstaaelsen af sin Tredjepart af Hertugdømmerne, og ønskede derfor at blive forskaanet for slige Fordringer, som han hverken var forpligtet eller tilbøjelig til at opfylde.²⁾

Men fremfor Alt misbilligede han Hertugens ubesindige Optræden ligeoverfor Ordensmesteren. Saavel Raadet i Reval som Ketler havde klaget til Kongen og tilsendt ham Afskrifter af Forhandlingerne med Magnus

¹⁾ Magnus t. Fr. II. 21. og 30. April 1560. Lifland 19 og 16. Fr. II's Memorial for Ant. v. Oldenburg 30. Juni 1560. Ausl. Reg. Hertug Magnus forpligter sig 24. Maj 1560 til at betale de Knegte, som i sin Tid vare paa Reval og efter Slottets Indtagelse have opholdt sig paa Hapsal, Lode og Arensburg deres resterende Sold inden St. Hansdag. Kopi i Lifland 37.

²⁾ Magnus t. Fr. II. 20. Maj og 3. Juni 1560. Lifland 19. Fr. II. t. Magnus 28. Juni 1560: «wir . . wolten, dasz E. L. vns mit dergleichen handlung verschonet, deren wir volge zu leisten nicht verhefftet viel weniger geneigt sind, in betrachtung dasz E. L. ohne das zur gebur mehr als genugsam bejegnet.» Ausl. Reg.

med Bøn om at formaa Broderen til at holde inde med sine ubeføjede Angreb og ikke at lade sig hidse af Urostiftere til at opvække Splid og Uenighed.¹⁾ Frederik II havde først anbefalet sin Broder Forsigtighed i Begyndelsen af hans Regjering, idet han dog tillige billigede, at Magnus paa tilbørlig Maade tilbagefordrede, hvad der med Rette tilhørte Stiftet. Nu erklærede han hans Opførsel for ubetænksom og usømmelig for hans høje Herkomst og bebrejdede ham, at han ikke var istand til at raade sig selv men lyttede til slette Raadgivere, som kun havde til Hensigt at føre ham i Fordærvelse.²⁾ For-gjæves sendte Magnus sin Sekretær, Herman Schneider, til Kongen for at forsvare sin Sag og anklage Ordensmesteren, som imod Overenskomsten i Pernau ikke havde villet udlevere Padis men ladet sin Befalingsmand, Engelbrecht v. d. Lippe, afvise Hertugen med haanske og spodske Ord. Brevene fra Reval, mente han, havde heller Intet at sige, de vare kun udfærdigede af 2 eller 3 Personer, som vare Ordensmesteren hengivne, medens Størsteparten

¹⁾ Reval t. Fr. II. 5. Maj 1560. Lifland 71. Ordensm. t. Fr. II. 4. Maj og 9. Juni. Lifland 14 og 8.

²⁾ Fr. II. t. Magnus. Odense 28. Juni. Ausl. Reg.: «vnd will E. L. im anfang irer regierung anderst nicht zu rethen sein, als das sie ire sachen zu auffrichtigen, bestendigen vnd gegrundten mittelen vnd souil muglich ohne einiges unbilliche verkurtzung zugeschehen, richten, ferner sich mit nichts vnderstehen mugen als zur gelegenheit nach aller seits orfurdernung mit guttem schein vnd grund auszufuren, wiewol E. L. das jenig, dazu Sie ires stifts halben vor alters hero oder sunst bestendiger weis befugt seindt, zur gebur vnd gelegenheit zufurdern haben.» Fr. II. t. Magnus 28. Juli. Ausl. Reg. Han finder, «dasz E. L. vnbedechtig genugsam sich disz fals eingelassen auch sonst die weitlenftigkeit gebraucht, welche E. L. irem hohen herkommen nach in solchen fallen nicht geziemet».

af Raadet ønskede at give sig under Danmark. Ligeledes forsvarede Domkapitlet Magnus og bad Kongen indstændig om Hjælp under Henvisning til den sørgelige Tilstand, hvori Landet befandt sig.¹⁾ Desuagtet spores der intet Tegn til, at Frederik II har gjort noget Skridt for at understøtte Broderen. Til Svogeren, Kurfyrst August, skrev han, at Hertugen maatte sejle sin egen Sø (doch vf S. L. abenteuer); han (Kongen) var ikke forpligtet til at hjælpe ham og vilde det heller ikke.²⁾

Under disse Omstændigheder blev Stillingen snart uholdbar for Magnus. I September Maaned maatte han afskedige en stor Del af sine Knegte, som derpaa toge Tjeneste i Reval; hans fornyede Opfordringer til denne Stad om at stille sig under hans og Kongen af Danmarks Beskyttelse bleve atter afslaaede. En S sammensværgelse blandt Besætningen paa Arensburg blev opdaget, og Hertugen maatte forat tilfredsstille Soldaterne overlade dem sit eget og Kirkens Sølvtoj. Pengenøden var stor, og da Høsten slog fejl, indtraadte der ogsaa Mangel paa Fødemidler.³⁾ Det er derfor ikke til at undres over, at Hertugen snart følte sig træt af sin nye Stilling. I Breve til Frederik II klager han over, at denne lader ham blive uden Raad og Trøst i den yderste Nød. Han faar aldrig Svar paa sine Anmodninger, medens Kongen derimod

1) Herman Schneider nævnes allerede 1553 som Sekretær hos Biskop Johan. Schirren, Verz., S. 34, no. 416. Magnus Instr. for Herman Schneider. Arensburg 19. Septbr. 1560. Lifland 19. Stiftskapitlet til Fr. II. Hapsal 28. Aug. Lifland 16.

2) Fr. II. til Kurfyrst August 16. Novbr. 1560. Ausl. Reg.

3) Renner S. 332. Schirren, Verz., no. 1071 og 1089. Reval t. Magnus 3. Oktbr. 1560. Lifland 71. Om Mytteriet findes en Beretning i Lifland 21.

tidt nok har sit Bud i Lifland hos Ordensmesteren. Hvis han ikke bliver hjulpen, maa han med Spot og Skam forlade sit Stift.¹⁾ Allerede i August Maaned havde han tænkt paa at drage tilbage til Danmark for mulig ved sin personlige Nærværelse at opnaa Hjælp. Han var nemlig selv overbevist om, at Forholdene havde været gunstige til at bringe en stor Del af Landet ind under dansk Herredømme, og han beklagede senere, at denne Lejlighed var gaaet tabt.²⁾ Frederik II ønskede imidlertid, at han skulde blive paa sin Post; men forinden denne Befaling naaede ham, var Hertugen i de første Dage af Februar 1561 afrejst fra Øsel. I Slutningen af Marts ankom han til Danmark med et stort Følge; dette blev i Kjøbenhavn, medens han selv begav sig til sin Moder i Kolding.³⁾

Kong Frederik blev yderst forbittret over at erfare Broderens Tilbagekomst og vægrede sig først ved at modtage ham. Det var kun Enkedronningens indtrængende Forestillinger, som bevægede ham til at forhandle med Magnus. Dronning Dorothea stillede sig bestandig mæglende mellem de to Brødre, hun indrømmede Hertugens

¹⁾ Magnus t. Fr. II. 13. Oktbr. Lifland 19. I mange Breve fra Magnus klages over den slette Høst, Mangel paa Levnetsmidler osv.

²⁾ Magnus t. Fr. II. 27. Aug. Lifland 19. Smlgn. Schirren, Verz., no. 1071. Magnus t. Fr. II. Pilten 27. Novbr. 1560: E. K. W. ist in warheit disen vergangenenen sommer ein groszer zutridt in dise lande offen gestanden, vnd hetten dieselbe, so Sic gewolt, mehrern theils der lande mogen ein herr sein; was bedenckens aber E. K. W. darin haben mogen, ist vns vnbewust. Lifland 19.

³⁾ Fr. II. t. Magnus 14. Decbr. 1560. Ausl. Reg. Magnus t. Fr. II. 3. Febr. 1561. Lifland 19.

Fejl, men ansaa det tillige for politisk rigtigt, at Kongen understøttede ham, forat han paany kunde vende tilbage til sit Stift, idet hun stadig fremhævede, at Kongen ogsaa var forpligtet dertil, da Broderen jo havde overladt ham sin Part af Fyrstendømmerne.¹⁾ Samtidig var der indtruffet Gesandter fra Ordensmesteren, som skulde klage over, at Magnus ikke havde opfyldt Overenskomsten i Pernau, samt hævde Ordenens Ret til Padis og tillige dens Udnævnelsesret til Stifterne Reval og Kurland.²⁾ Gesandtskabet fandt en meget velvillig Modtagelse i Danmark. Magnus maatte den 16de April undertegne et Dokument, hvori han gik ind paa en Forlængelse af Stilstanden med Ketler til Pindsen 1564³⁾, og Kongen skrev selv til Ordensmesteren, at Hertugen havde opført sig usømmeligt og ladet sig forlede af ubesindige Raadgivere, men at han nu var villig til at indgaa en Stilstand paa tre Aar, i hvilken Tid Stridspunkterne nærmere kunde blive forhandlede.⁴⁾

Allerede under Forhandlingerne med Ordenssendebudene, hvori der sikkert ikke er taget det mindste Hensyn til Hertugens Mening, træder den Mistillid frem, hvormed man i Danmark betragtede ham og hans Raad-

1) Enkedronning Dorotheas Breve i Aarsberetn. fra Geh. Arch. I, 97 ff.; smlgn. Resen S. 52 og Rørdam, Monumenta I, 715.

2) Ordensm.'s Instr. for Jørgen Siburg, Comthur af Dünaburg, og Michael Brückner, Candau 9. Jan. 1561. Lifland 14, smlgn. Schirren, Verzeichnis no. 1188. En lignende Instruktion udstædtes for Michael Brückner t. Hertug Philip af Pommern for at bede om hans Mægling i Striden. Mitth. a. dem Geb. d. Gesch. Liv.,- Est.- u. Curlands, S. 160—167.

3) Original i Geh. Ark. dat. Copenhagen 16. April 1561. Lifland 76 (St. Saml.).

4) Fr. II. t. Ordensm., Copenhagen 18. April 1561. Ausl. Reg.

givere. Men endnu tydeligere skulde denne vise sig, da man tog fat paa det vigtige Punkt, at ordne Hertugens Stilling til det danske Rige. Medens man det foregaaende Aar havde ladet dette Spørgsmaal saa godt som uberørt, saa indsaa man nu, at den eneste Redning for Magnus og den eneste Mulighed til at vedligeholde den Indflydelse, som Danmark havde skaffet sig i Lifland, bestod i at knytte Øsel nærmere til Riget og at indskrænke Hertugens Myndighed. Enkedronningen ønskede, at han skulde tage sit Stift til Len af den danske Konge dog paa den Betingelse, at han fik Tilladelse til at gifte sig, hvad hun betragtede som aldeles nødvendigt for hans Sjæls Frelse og Befrielse fra de Synder, hvormed han allerede havde besmittet sig.¹⁾ Dette var imidlertid det Samme som at gjøre Øsel til et arveligt Len af Danmark, og herpaa vilde Kong Frederik ikke gaa ind. Han opgav jo paa den Maade den Ret, som ifølge Overenskomsten i Nyborg tilkom ham, at vælge en ny Biskop, saa ofte Stiftet blev ledigt. I alle Tilfælde synes han kun at have villet gaa ind paa Enkedronningens Tanke under Forudsætning af, at Lenet faldt tilbage igjen til Kronen ved Hertugens Død. Resultatet af Overvejelserne, paa hvilke Magnus selv ikke synes at have havt nogen Indflydelse, foreligger i et Forpligtelsesbrev, som han den 4de Maj 1561 maatte underskrive, og hvorved han næsten berøvedes al selvstændig Magt. Hovedpunkterne heri vare følgende: Paa Moderens Forbøn tillader Kong Frederik Hertug Magnus at vende tilbage til Øsel dog kun paa den Betingelse, at han ikke oftere forlader Lan-

¹⁾ Aarsberetn. fra Geh. Arch. I, 98—100, 102 f.

det uden Kongens Samtykke og ikke paa længere Tid end to Maaneder. Afgjørelsen af alle vigtige Beslutninger skulde fremtidig lægges i en Statholders Haand, som udnævnedes af Kongen. Alle Slotte og Fæstninger skulde staa aabne for ham, medens Besætningerne kun maatte antages i Kongens Navn og holdes saalænge, indtil Kongen tog anden Bestemmelse derom. Statholderen skulde have fuld Raadighed og Myndighed over Krigsfolket, Proviant, Ammunition osv. og tillige være den øverste og eneste Befalingsmand paa Arensburg. Ingen Sag maatte forhandles af Stiftets Kapittel og Raad uden i hans Nærværelse, og Afgjørelser kunde kun træffes med hans Samtykke. Tillige forpligtede Hertugen sig til ikke at indlade sig i Forbund eller Krig med andre Fyrster uden Kongens Indvilligelse, som skulde indhentes gennem Statholderen. Heller ikke maatte han gifte sig uden at have hørt og modtaget Kongens Raad. Endelig indeholdt Brevet nogle nærmere Bestemmelser sigtende til at ophjælpe Stiftets Finantser, som ved Hertugens slette Husholdning vare komne i den største Uorden. Men ikke alene maatte Magnus gaa ind paa Forpligtelser, som indskrænkede saavel hans politiske som hans personlige Magtomraade, idet endog Størrelsen af hans Hofholdning blev bestemt, — ogsaa hans biskoppelige Myndighed agtede man at indskrænke ved en Superintendent, som Kongen vilde sende over til Stiftet forat udrydde alle papistiske Misbrug, der endnu fandt Sted. Dog forekommer der intet Vidnesbyrd om, at denne Beslutning virkelig er bleven bragt til Udførelse.¹⁾

¹⁾ Hertzog Magni Obligation. Copenhagen, Sontag Cantate (4.

Efterat Hertug Magnus havde sat sit Navn og Segl under dette Brev, havde han med det Samme anerkjendt sin egen fuldstændige Uformuenhed til at styre sit Stift, og Magten var fra nu af lagt i den af den danske Konge valgte Statholders Haand. I Virkeligheden førte Hertugen fremdeles kun en Skintilværelse som selvstændig Fyrste, og lidt efter lidt gik Stiftet ogsaa over til at blive en umiddelbar Provinds af Danmark. Den Mand, som havde lagt Grunden til den danske Indflydelse i hine Egne, Kristoffer v. Munichhausen, havde nu ogsaa udspillet sin Rolle. Det var utvivlsomt ham, som havde været Sjælen i alle de Foretagender, for hvis uheldige Udfald nu baade han og hans Herre maatte bøde. Ikke mange Maaneder efter blev han afsat fra sin Post som Stiftsfoged i Wieck; de Godser, hvormed Magnus saarigeligt havde belønnet ham for hans Tjenester, bleve ham fratagne. Han fik Skylden for den store Gjæld, hvori Hertugen var kommen, og han anklagedes for at have handlet uredeligt med de Penge, som vare ham betroede til at udrede Lønningerne til Soldaterne, ligesom han ogsaa beskyldtes for at have udsuget Bønderne, ødelagt Landet og derved berøvet Stiftet dets vigtigste Indtægter. Vel lykkedes det ham senere paany at blive udsonet med Kongen og Hertugen, og han fik endog en Del af sine Besiddelser tilbage, men nogen politisk Indflydelse opnaaede han ikke mere. Da Enkedronning Dorothea nogle Aar senere bebrejdede Fr. II, at han ikke havde ladet nogle gamle og forstandige Folk ledsage

Maj) 1561. Lifband 77 (St. Saml.), smlgn. Resen S. 52. Renner S. 332 har en Bemærkning om det papistiske Uvæsen paa Øsel.

Hertug Magnus til Øsel, tilføjede hun spydig: Hans Kjærlighed havde i Sandhed dengang nogle fine Raadgi-vere, saasom Hr. Ulrik Behr, Kristoffer v. Munichhausen og andre lignende Herrer, som vel vare istand til at for-tære et helt Kejserdømme. ¹⁾

Den allerede flere Gange nævnte Diderik Behr blev af Kongen udset til at beklæde Statholderposten. I Aaret 1560 havde han været i Danmark, hvor han havde vundet saavel Kongens som Enkedronningens Tillid; nu kaldtes han i Slutningen af Marts til Kjøbenhavn for at over-tage den vigtige Stilling. ²⁾ Ogsaa Kristoffer Valkendorf, hvis Energi og Dygtighed allerede var tilstrækkelig be-kjendt fra hans Embedsførelse i Norge, samt Rigsraadet og Admiralen Vincens Juel fik Befaling til at følge Her-tug Magnus til Lifland, vel nærmest forat danne en Mod-vægt mod hans øselske Raadsherrer og for stadig at vare-tage de danske Interesser. ³⁾ Forinden sin Afrejse mod-

¹⁾ Hertugens samt Kapitlets og Raadets Klageskrifter mod Kr. v. Munichhausen og dennes Forsvarsskrift findes i Lifland 20 b. — 5. Decbr. 1562 udstæder Fr. II en Anbefalingsskrivelse for ham til Hertug Magnus og Kapitlet. Ausl. Reg. 25. Juli 1563 erklærer Hertug Magnus, at han har forligt sig med Munichhausen. Lifland 46. Dorotheas Brev af 8. Maj 1566 i Aarsberetn. fra Geh. Arch. I, 210.

²⁾ Aarsberetn. fra Geh. Arch. I, 98. Fr. II t. D. Behr. 23. Marts 1561. Ausl. Reg. Fr. II til Ordensm., 3. Maj 1561: Kongen har befalet D. Behr «im hochged. vnsers brudern herschafft zu erhaltung allerseits richtigkeit vnd gebur auffacht zu haben, vnd was sonnst in gemein oder sonderheit vns zum theil oder in alles betreffendt der örter vorfallen wirdt, vnsert wegen zu richten vnd habenden beuelich nach zuuervalten. Han opfordrer Ordensmesteren til at anerkjende D. Behr «als vnserm beuhelhaber». Ausl. Reg.

³⁾ Fr. II t. Krist. Valkendorf og Vincens Juel. Nyborg, 3. April. Danske Kongers Hist. 35.

tog Hertugen 10,000 Daler til Laan af Kongen foruden 3000 Daler som Gave, og velforsynet med Levnetsmidler og Ammunition forlod han Kjøbenhavn den 10de Maj og landede 8 Dage efter i Arensburg.¹⁾

Efterat saaledes Hertugens Forhold til Danmark var ordnet, og Kongen derved havde vist sig villig til at paa-tage sig Følgerne af Beskyttelsen, blev ogsaa Stiftets politiske Forhold til Nabomagterne taget under Overvejelse. Diderik Behr fik Befaling til at vedligeholde Venskabet med Ordensmesteren og formaa denne til at udvexle Stiftet Kurland for Slottet Sonnenburg, hvorved Stiftet Øsels Besiddelser vilde blive mere afrundede. I alle Tilfælde skulde han sørge for, at Slottet ikke kom i fremmede Hænder. Dernæst skulde han hemmelig fornye Underhandlingerne med Reval om at stille sig under dansk Beskyttelse. Hans Hovedopgave blev dog at indlede et venskabeligt Forhold til Rusland og at formaa Czaren til at erkjende Danmarks Fordringer paa Harrien, Wirland og Reval. Kong Frederik var endog villig til at ophæve Forbudet mod Sejladsen paa Narwa, som han havde udstædt efter indtrængende Opfordringer af Ordensmesteren, Reval og Kejseren, hvis Czaren vilde gaa ind paa at afslutte en evig Fred og sikre Hertugens Besiddelser Neutralitet i Krigen mod Lifland.²⁾ Det var øjensynligt, at

1) Rentemesterregnskaber i Geh. Ark. Smlgn. Grundtvig, Frederik II's Statshusholdning S. LXXII f., hvor Laanet fejlagtig er angivet til 13,900 Daler. Hertug Magnus Forpligtelsesbrev for Laanet paa 10,000 Daler. Cophgn. 8. Maj 1561. Kopi i Lifland 37. Hertugens og Domkapitlets Løfte om at tilbagebetale Laanet inden 5 Aar. Hapsal 13. Juni 1561. Lifland 71.

2) Credits for D. Behr t. Czar Iwan. 5. Maj 1561. Ausl. Reg. Memorial af samme Dato. Lifland 46. Jeronimus Thenner t.

man i Danmark begyndte at indse Vigtigheden af at indtage en stærkere Stilling i Østen, og hertil bidrog først og fremmest den Udvikling, som Forholdene i Lifland og særlig Sverigs Bestræbelser paa at sætte sig fast dér havde taget.

Den Ulyst, som Gustav Vasa hidtil havde vist til at tage virksom Del i den liflandske Krig, havde i hans sidste Regeringsaar undergaaet en væsenlig Forandring. Stærkt tilskyndet af begge Sønderne, Erik og Johan, som havde indgaaet en Forening imod Faderen til Fremme af gjensidige Planer, og sandsynligvis ogsaa paavirket af Forholdenes Udvikling i Lifland, synes Hertug Magnus' Optræden paa Øsel og Frygten for, at det skulde lykkes Danmark at komme i Besiddelse af Reval, endelig at have bevæget den gamle Konge til at blande sig i Sagen. Med stor Iver søgte han at mægle Fred mellem Storfyrsten og Lifland, Bestræbelser, som imidlertid bleve uden Frugt paa Grund af de urimelige Betingelser, der opstilledes af Ketler, og som meget lignede de Forslag, de danske Gesandter i 1559 havde forebragt i Rusland. Af større Betydning var det dog, at Tanken om at bemægtige sig Reval nu ogsaa slog Rod i Sverig. Allerede Sommeren 1560 havde det svenske Rigsraad paa en Forespørgsel af Kongen svaret, at man burde underhandle med Staden, forat «den kunde blive Kongelig Majestæt noget bevaagen, skulde man end offre noget derpaa.» Kongen skal da ogsaa have ladet Raadet i Reval med-

D. Behr, 16. Maj. Ausl. Reg. Instruktionen til Ordensmesteren og Reval findes ikke, men Indholdet fremgaar af det Følgende. Om Narwafarten se S. 148.

dele, at han ikke vilde taale nogen ny Potentat som sin Nabo, skulde han end derfor sætte sit Kongerige paa Spil.¹⁾ Forholdene førte imidlertid til, at Staden selv blev tvungen til at søge Hjælp i Sverig.

Ved Russernes Erobring af Narwa havde Reval lidt et Tab, som det aldrig forvandt. Den russiske Handel, som efter Nowgorods Fald var gaaet over til de liflandske Stæder og særlig til Reval, fandt nu en lettere og mindre trykkende Adgang i Narwa, og med Sorg maatte de revalske Kjøbmænd se de fremmede Skibe sejle deres Havn forbi. Lübeckerne gjorde sig ingen Skrupler ved at bringe Varer og Krigsfornødenheder til en Havn, som tilbød dem ulige større Fordele end den gamle Handel over Reval, der altid havde været dem en Torn i Øjet paa Grund af den Fordel, de revalske Kjøbmænd havde vidst at skaffe sig, da de opstillede og gennemførte den Handelsgrundsætning, at «Gjæst ikke maa handle med Gjæst». Det er derfor let at forstaa, at Reval søgte at hindre denne Sejlads, men en Gang begyndt var den vanskelig at standse. Det var forgjæves, at Ordensmesteren og Reval klagede hos Kejseren; denne udstædte vel Mandater, som forbød Lübeck og alle andre Søstater at bringe Russerne Tilførsel —, men de bleve ikke adlydte, og Reval tog sig da selv tilrette. Snart krydsede dets Kapere i de russiske Farvande og opsnappede ethvert Skib, Ven eller Fjende, som forsøgte at sejle paa Narwa. Fremfor alt bidrog Forbittrelsen over denne Adfærd til, at Lifland stod saa ene i Kampen mod Rusland. Lübeck, som erklærede at intet Skib fra dets Havn

¹⁾ Annerstedt, l. c., S. 28—29.

havde bragt Krigsfornødenheder til Russerne, vægrede sig ved at yde Bistand og truede endog med at tage Re-pressalier. Fra Danmark lød gjentagne Gange Klager over, at Reval havde opbragt danske Skibe; men især vare Klagerne højrostede fra Sverig. Saavel Kong Gustav som Erik XIV gjorde Fordring paa Erstatning hos Ordensmesteren, som havde udstedt Kaperbrevene og derfor blev den, til hvem Klagerne og Fordringerne rettedes. Da Erik senere søgte en Anledning til Krig med Ordenen, blev netop Erstatningsspørgsmaalet anvendt dertil.¹⁾

Medens Reval saaledes forgjæves søgte at tvinge Handelen tilbage i sin gamle Gænge, forøgedes Faren for dets Selvstændighed stadig mere og mere. Vel var det lykkedes Borgerne at befæste Byen saa godt, at de haabede med Hjælp fra Ordenens Side at kunne udholde en længere Belejring. Men de store Nederlag, som Russerne 1560 tilføjede Lifland, viste dem tilstrækkelig, hvor ringe Udsigt der var til nogen virksom Hjælp. Og da nu ogsaa Polen begyndte at strække Haanden ud efter «finske Bugtens Perle», maatte Reval søge Hjælpen andetsteds. Ketler havde nemlig paany maattet give efter for Polens Indflydelse og indrømmet det Ret til at lægge Besætninger i flere liflandske Fæstninger. Frygten for at denne Skjæbne ogsaa skulde ramme Reval, bragte Raadet

¹⁾ Om Revals Tilbagegang og Narwafarten se Wurm. Eine deutsche Colonie und deren Abfall. Schmidts Allgem. Zeitschr. f. Gesch. VI, 420—25 smlgn. S. 400. Bienemann, Aus baltischer Vorzeit S. 120 f. Annerstedt, l. c., S. 27—28. Kejseren t. Fr. II. 26. Novbr. 1560. Geh. Ark. Kong Sigismund t. Fr. II. 16. Marts 1560. Polen 2. Fr. II. t. Reval 5. Juni 1560. Ausl. Reg. Raadet i Reval til Hertug Magnus 21. Maj 1560. Lifland 19.

til at søge Hjælp i Sverig. I September 1560 gik dets Sendebud til Sverig for dels at søge et Pengelaan, dels at forespørge, hvorledes man burde forholde sig, naar Ordenen ikke længere var istand til at forsvare Staden. Gustav Vasas Død afbrød de Underhandlinger, som allerede vare indledte, men Erik XIV greb Sagen an paa en hel ny og uventet Maade. Med den Energi og Hensynsløshed, som fra det første Øjeblik han optræder paa den politiske Skueplads er ejendommelig for ham, tog han strax Sagerne i sin Haand. Ved Gustavs Død befandt de revalske Sendebud tilligemed Gesandter fra Ordensmesteren, som skulde søge et Pengelaan, sig i Sverig. De sidste fik kun et lidet venligt Svar, han tilbød et ringe Laan imod Pant i Pernau, men truede med alvorlige Forholdsregler, hvis Ordensmesteren ikke inden Paa-ske skaffede de svenske Undersaatter Erstatning for det Gods, som Ordenens Udliggere havde berøvet dem. Derimod erklærede han ligeoverfor de revalske Sendebud, at hvis deres Stad vilde give sig under Sverigs Krone, vilde han beskytte dem imod enhver Fjende og opretholde deres Privilegier og Friheder. Samtidig sendte han Klas Horn, en af Sverigs ypperste Statsmænd, til Reval forat indlede Underhandlinger paa Grundlag af Stadens og Landskabets Indlemmelse i Sverig.

Ved sin Ankomst til Reval den 25de Marts 1561 fandt Horn Forholdene her meget indviklede. Paa det befæstede Dombjerg laa tyske Lejeknegte, som stode i Ordenens Sold, medens polske Tropper i Løbet af Vinteren hemmelig vare indlagte paa Slottet, hvor den tappre Kaspar v. Oldenbockum førte Kommandoen. De tyske Knegte vare forbittrede over, at Polakkerne havde for-

drevet dem fra Slottet, som Ordensmesteren havde givet dem i Pant for deres tilgodehavende Sold. Staden selv var uvillig til at stille sig under polsk Beskyttelse, men havde dog endnu ikke besluttet sig til at forenes med Sverig. Raadet frygtede nemlig for, at Kong Frederik i saa Tilfælde skulde skade dets Handel ved at lukke Sundet, en Forholdsregel, som Hertug Magnus allerede det foregaaende Aar havde truet med.¹⁾ Imellem alle disse forvirrede Forhold bevægede Horn sig sikkert og bestemt. Uagtet han var alene og ikke havde medbragt Tropper eller Penge, forstod han dog ved sin energiske Optræden at bringe Raadet til at give efter for de svenske Fordringer. Allerede i Begyndelsen af April sendte det Gesandtter til Ordensmesteren for at fordre et bestemt Svar paa, om han vilde og kunde beskytte Staden. Men endnu førend Svaret var indtruffet, erklærede det sig beredt til at give sig under Sverig, opsagde Ordensmesteren Huldskab og Troskab, og efter fornyede Underhandlinger hyldede Reval tilligemed Harrien og Wirland den 4de og 6te Juni 1561 Kong Erik. Endnu stod tilbage at erobre Slottet, men efterat Horn den 16de Maj havde taget Knegtene paa Dombjerget i svensk Tjeneste, og der faa Dage efter var indtruffet betydelige Forstærkninger fra Sverig, begyndte han en regelmæssig Belejring, som endte med, at Kaspar v. Oldenbockum den 23de Juni 1561 overgav Slottet imod Udbetaling af en Pengesum og fri Afmarsch for sig og sine Tropper.²⁾ — Fra nu af

1) At der endnu fandtes et dansksindet Parti i Reval synes af Bienemann IV, no. 476.

2) Annerstedt S. 37—39, hvis fortrinlige, paa utrykte Aktstykker grundede Fremstilling her er fulgt. Smlgn. Renner S. 340—46.

kaldte Erik sig: «Sveriges, Götas, Wendes samt flere dess tilbehörings Konung, herre öfver de liflandske landsänder och öfver Refle.¹⁾ Hermed var Sverig umiddelbart indblandet i de liflandske Stridigheder, idet Reval jo nu var bleven en svensk Stad. Men forat beholde, hvad Tidens Gunst og en dygtig Benyttelse af Forholdene havde givet i dets Haand, maatte Sverig fortsætte som det havde begyndt. Og hermed var ogsaa Indledningen givet til en Erobringspolitik, som skulde føre Sverig til Ære og Berømmelse, men tillige i Fremtiden udvikle og nære en Stormagtspolitik, som det ifølge sin Beliggenhed og materielle Hjælpemidler ikke var istand til at gennemføre.

Revals Besættelse var et saavel mod Danmark som mod Ordenen rettet Stød, og det skulde ogsaa snart hidføre Forviklinger, som kun kunde løses ved Sværdets Hjælp. Det er utvivlsomt, at man i Danmark ligesaavel nu som i det 15de Aarhundrede maatte betragte Reval som en god Udfaldsport mod Sverig; nu var denne Port lukket og istedetfor bleven et farligt Udgangspunkt for mulige Angreb paa de danske Besiddelser i Lifland. Johan Friis havde Ret, da han klagede over, at man ikke i sin Tid tog imod de Tilbud, som bleve gjorte af Reval og Ordensmesteren — den danske Politik var jo nu bleven overfløjet ved Eriks energiske og dristige Handlemaade.²⁾ Hvilket stærkt Indtryk Revals Erobring gjorde

¹⁾ Geijer, Sv. folkets historia II, 181.

²⁾ Naar man som Bomansson. Hertug Johan och hans tid, Helsingfors 1862, S. 5 eller Droysen, i Archiv f. sächs. Gesch. II, vil lade Eriks Handlemaade udspringe af en dyb politisk Tanke eller en Anelse om Sverigs fremtidige Storhed, saa kan imod

i Danmark fremgaar af en Skrivelse fra Frederik II til Diderik Behr af 4de Juli 1561. Statholderen fik Befaling til saavel i Reval som i Riga at nedlægge Protest paa Kongen af Danmarks Vegne og til at erklære, at Overdragelsen, som man dengang antog var sket med Ordensmesterens Samtykke ¹⁾, stred imod den Højhedsret, som fra gammel Tid tilkom de danske Konger, og som disse bestandig havde udøvet, ligesom Kong Frederik heller ikke var tilsinds at opgive denne Ret ved i Tausched at se til. Protesten blev offentlig forkyndt i Reval den 30te Juli, hvor den fremkaldte en Modprotest fra Raadets og Ridderskabets Side, og i Riga den 19de August. ²⁾ Foreløbig lod Kongen sig nøje hermed, men Begivenhedernes videre Udvikling i Lifland medførte snart Forhold, som ikke mindst skulde bidrage til, at den længe nærrede Forbittrelse mellem Nabofolkene brød ud i aaben Strid.

I Forening med den nye Statholder, Diderik Behr, var Hertug Magnus den 18de Maj ankommen til Arensburg og havde ved Efterretningen om, hvad der gik for sig i Reval, hurtig skikket Breve og Sendebud til Staden for endnu engang at søge at bevæge den til at stille sig under den danske Krone. Men det var forsilde, allerede

denne Opfattelse henvises til en mærkelig Yttring af Erik selv, citeret hos Annerstedt, l. c., S. 17 og en Samtidigs interessante Dom over ham hos Droysen, Gustaf Adolf I. 15.

¹⁾ Klas Horn havde ligeledes ladet udsprede det Rygte, at Erik handlede i nøje Overensstemmelse med Kong Frederik.

²⁾ Fr. II. t. D. Behr. 4. og 8. Juli, 16. Aug. Ausl. Reg. Notarialinstrument af 30. Juli ang. Protesten i Reval, Lifland 16, og af 19. Aug. i Riga, Lifland 45. Smlgn. Modprotesten hos Biennemann IV, no. 806. Ordgns. t. Fr. II, 20. Aug. Lifland 45.

forinden Fr. Grosz, Hertugens Sekretær, var naaet dertil, kunde han fra Lode meddele Statholderen, at man nu maatte have andre Instruktioner fra Danmark, da baade Staden og Ridderskabet havde hyldet Kong Erik af Sverige.¹⁾ Magnus sendte nu et Gesandtskab, som skulde hævde hans Rettigheder som Biskop af Reval og særlig paatale, at Svenskerne havde besat Domen, som tilhørte Stiftet og ikke Staden, og benyttet det Skyts, som fandtes derpaa. Klas Horn henviste til Krigstilstanden og hævdede paa sin Side, at saavel Domen som Staden og Slottet maatte forblive i Kongens Besiddelse. Forøvrigt vilde man ikke gaa Hertugens Rettigheder for nær.²⁾ Hvormeget dette Løfte havde at sige, skulde snart vise sig. Ved Forliget i Pernau havde Ordensmesteren indrømmet Hertug Magnus Klostret Padis, men endnu ikke udleveret det. Som hørende til Stiftet Reval maatte dets Besiddelse være af Vigtighed for Horn, saameget mere som det befæstede Kloster ogsaa havde militær Betydning. Trods Indsigelser saavel fra Ketlers som fra Magnus' Side gjorde Svenskerne et Angreb og indtog let Klostret, som kun havde en ringe Besætning. Ketler havde netop samtidig givet Befaling til at overgive det i Hertugens Hænder, men paany kom man for sent; Svenskerne handlede som de i alle Henseender mere fremsy-

¹⁾ Fr. Grosz t. D. Behr, Lode 8. Juni. Det hedder heri, at Syndicus i Reval havde spurgt, om Hertug Magnus havde bragt Penge med fra Danmark og tilføjet: «er mag ein bar thunne butter gebracht haben, die wirdt baldt schmelzen». Lifland 46.

²⁾ Hertug Magnus' Instr. f. Andreas Friderich, Domherre, Otto v. Gilsen og Heinrich Fahrensbach. Arensburg 12. Juni 1561. Lifland 71. Horns Svar, Reval 21. Juni. Sverig 228.

nede og virksomme Modstandere. Forgjæves vare Magnus' Klager og Indvendinger; han fik kun det Svar, at Padis tilhørte Ordenen, da det jo havde været besat af Ordens-tropper og endnu stadig blev fordret tilbage af Ordensmestere. Pernauerforliget var ikke blevet udført og vedkom derfor ikke Sverig, som førte Krig med Ordenen paa Grund af dens Optræden ligeoverfor svenske Undersaattere. ¹⁾ Ligesaa lidt var Erik XIV villig til at anerkjende ham som Biskop i Reval, og da Magnus fordrede Ret til at slaa Mynt i Stiftet og at nyde andre biskoppelige Rettigheder, bleve hans Fordringer afslaaede, og Erik skrev selv haanligt til Horn, at han jo nok kunde faa Raad til at bygge Magnus en Domkirke udenfor Staden, «ther han må sjunge en wisse, som honom bäst synes». ²⁾ I Virkeligheden kom Hertugen aldrig mere i Besiddelse af Reval Stift. ³⁾

Men endnu mere, Erik optraadte ogsaa ligeoverfor Hertug Magnus som en lokkende Frister. Han havde allerede i Juli Maaned tænkt at benytte sig af Hertugens stadige Pengeforlegenhed til at afkjøbe ham Wieck. ⁴⁾ I September Maaned, kort efterat hans Feltherre havde erobret Padis, sendte han Anders Person og Kristoffer

¹⁾ Magnus' Instr. f. Andreas Friederich, Winrich og Heinrich Fahrensbach, udat., og den svenske Statholders Svar, Reval 12. Oktober. Sverig 228. Smlgn. Annerstedt, l. c., S. 49. Schirren, Verz., no. 1406. Om Padis' Betydning se Monum. Livoniae ant. I, 237.

²⁾ Annerstedt, l. c., S. 51.

³⁾ Enkedronning Dorothea mente, at Hertugen hellere maatte opgive Reval Stift end med Vold blive trængt derfra. Aarsberetn. fra Geh. Arch. I, 114.

⁴⁾ Annerstedt, l. c., S. 51.

Schiefer til Øsel forat udforske Hertugens Sindelag. De skulde gjøre ham opmærksom paa, hvor lidt Hjælp og Fortrøstning han hidtil havde havt af andre Fyrster, og til hvor stor Nytte det vilde være for ham at indgaa et Forbund med den svenske Konge eller i alle Tilfælde slutte sig til det gamle Forbund, som bestod mellem Danmark og Sverig. Men tillige skulde Gesandterne henstille til Hertugen, om han ikke ansaa det for en større Sikkerhed for sig selv og sit Land at stille sig under Eriks Beskyttelse. Viste Hertugen sig villig til at gaa ind paa Forhandlinger herom, skulde de tilbyde ham en Sum af 40,000 Daler, hvis han vilde hylde den svenske Konge og udstæde en Forsikkring om, at Stiftet efter hans Død skulde tilfalde Sverig. Magnus' Svar var ikke saa afvisende, som man senere gav det Udseende af. Om han end ikke gik ind paa Tilbudet, saa gjorde han dog Alt for i sit Svar at antyde, hvor ubekvent det var at skulle søge sin Broders Hjælp paa Grund af den lange Afstand, som skilte Danmark fra Øsel, medens Sverigs nære Beliggenhed gjorde det let at bringe Hjælpen i rette Tid. Som det andetsteds¹⁾ er blevet bemærket, ere Udtrykkene saa ubestemte og Meningen saa indviklet som i nogen diplomatisk Skrivelse.²⁾ Kong Frederik synes heller ikke at have været ganske

¹⁾ Annerstedt S. 50.

²⁾ Eriks Instr. af 1. Septbr. for Anders Person (Liljehök) og Kristoffer Schiefer. Lifland 85 a. og b. (St. Saml.). Magnus Svar af 26. Oktbr. Lifland 20. Om Forbundet i Brömsebro siges heri: «ist uns als einem jungen fürsten, was einhaltes die sei, vnd ob dieselbe auch vns mit betrefte, weiniger dan gar nichts bewust». Smlgn. Schirren, Verz., no. 1372—75. 1417. Russow S. 66. Resen S. 53. Annerstedt S. 50—51.

tilfreds med Svaret ¹⁾; men endnu større var naturligvis Forbittrelsen mod Kong Erik, og med Rette svarede man de svenske Gesandter, som i Januar 1562 vare i Danmark og forklarede Tilbudet som en Tjeneste, man havde villet yde Kongens Broder, «at der var stor Forskjel paa at vise en Mands Ven en Tjeneste og at friste samme Ven til Frafald». ²⁾

Det kan ikke nægtes, at den danske Politik ved Sverigs Besættelse af Reval og derpaa følgende Erobring af Estland havde lidt et føleligt Nederlag, idet Haabet om paany at knytte denne Provinds til Riget — et Haab, som man endnu i Foraaret 1561 havde næret, — nu fuldstændig var glippet. Forat danne en Modvægt mod Sverigs voxende Indflydelse blev det endnu mere nødvendigt end før at sikkre Øsel ved at forene den Del af Øen, som endnu stod under Ordenens Herredømme, med Stiftet. Det havde altid været Ordenens Politik, under dens stadige Forsøg paa at bringe Bispedømmerne ind under sin Overhøjhed, at sprede sine Besiddelser og anlægge befæstede Borge over hele Landet, for derved at kunne øve en overvejende Indflydelse og muliggjøre Foreningen af hele Lifland under dens Banner. Det faste Ordensslot Sonnenburg med sit store Tilliggende, der omfattede en Tredjedel af Øsel, havde derfor altid været en Torn i Øjet paa Stiftets Bisper, og mere end nogen Anden maatte

¹⁾ Fr. II. t. Magnus, Cophg. 14. Marts 1562: «Was Schweden betrifft, werden E. L. vor sich selbst, was derselbigen auf beschehen ansuchen vnd vorgeschlagene mittel deszfals zuhandlen geburen wolle, bedencken, vnd achten nicht, dasz E. L. in dem vnsers rat oder erinnerung bedurftig sein». Ausl. Reg.

²⁾ Tegel, Erik XIV's Historia S. 50, 51.

Hertug Magnus under den uheldige, isolerede Stilling, han indtog, føle det Ubekvemme ved dette Naboskab. Fra mange Sider havde man Øjnene henvendt paa denne Borg. Mellem Sverig og Ordenen havde der ofte siden Krigens Begyndelse været ført Underhandlinger om Afstaaelse eller Pantsættelse af den for en betydelig Pengesum, ligesom saavel Erik XIV som Hertug Johan havde gjort Ordensfogden paa Slottet, den allerede flere Gange omtalte Henrik Wulff kaldet Ludinghausen, de mest fristende Tilbud om hemmeligt at overdrage dem Borgen. Samtidig ønskede Ketler, efterhaanden som hans Forhandlinger med Polen skrede fremad, at faa indlagt en polsk Besætning paa Slottet i Lighed med, hvad der allerede var sket i de fleste andre af Ordenens Borge. Men ligesom Henrik Wulff modstod de fristende Tilbud fra Sverig, saaledes modsatte han sig ogsaa Ordensmesterens Fordringer. Han betragtede — betegnende nok for den daværende Tilstand i Liffland — Slottet som sin personlige Eiendom, hvilken det gjaldt om at gjøre saa frugtbringende som muligt, og ingenlunde vilde han lade sig nøje med, at Ordensmesteren høstede hele Fordelen.¹⁾ Det var øjensynligt, at Slottet maatte have størst Betydning for Danmark — i en anden Magts Hænder, t. Ex. Sverigs, vilde det naturligen blive et bekvemt Udgangs-

¹⁾ Fr. Grosz t. Hieronymus Thenner. 25. April 1562. Fogden har udtalt, «das er seines Gebiets sowol als der Her Meister der ganzen Lande mechtig, vnd wuste wol, das sich sein eidspflicht nicht vff den Herrn Meister sondern vf den Orden, welcher nun mher bis vff seine person gar abgelegt vnd vfgehoben, erstreckte, dadurch ihme, dasz er des seinen auch wahrnehme, nicht zuuerdencken, vnd durfte der Her Meister, das er gleichs den andern sich wolt todt essen, nicht im sinn nemen». Liffland 20 b.

punkt for Erobringen af hele Øen — og derfor afventede Ordensfogden rolig de danske Tilbud, som sikkert ikke vilde udeblive.

Førend Hertug Magnus og Diderik Behrs Afrejse fra Danmark var det blevet bestemt, at Statholderen skulde søge at bringe Sonnenburg i danske Hænder, dels ved Underhandlinger med Ordensmesteren angaaende Udvexlingen af Slottet mod det med Øsel forbundne Stift Kurland, hvortil dengang hørte en Tredjedel af Landskabet af samme Navn, dels ved at knytte Forbindelser med selve Ordensfogden. Den store Betydning, som Frederik II tillagde Borgen fremgaar deraf, at han endog befalede Diderik Behr hellere at indtage Slottet med Magt og nedrive det til Grunden end tillade, at Sverig eller Polen kom i Besiddelse deraf. Den førstnævnte Plan stødte imidlertid paa Modstand saavel hos Hertug Magnus som hos Stiftstænderne, der nødig vilde opgive Forbindelsen mellem de to Stifter og desuden ansaa Kurland for mere værd end Sonnenburg. Vel førtes der Underhandlinger saavel 1561 med Ketler som det følgende Aar, efterat Ordensstatens Opløsning havde fundet Sted, med Polen, idet endog et dansk Gesandtskab med Herluf Trolle i Spidsen indfandt sig i Lifland. Men ingen Overenskomst kom istand, dels paa Grund af den stærke Uvillie, som Stiftstænderne nærede derimod, dels som en Følge af de hemmelige Forhandlinger, som samtidig førtes med Henrik Wulff, der allerede i Juni Maaned 1561 havde givet Diderik Behr Løfte om, at Sonnenburg ikke skulde komme i nogen Andens Hænder end Frederik II's.¹⁾ Et

¹⁾ Smlgn. ovenfor S. 146. D. Behr t. Fr. II. 22. Juni 1561. Lifland 16. Fr. II. t. D. Behr 8. Juli 1561. Ausl. Reg. Magnus

vigtigt Resultat havde man dog allerede naaet i Januar 1562, idet Ketler i Forventning om, at Forhandlingerne om Udvexlingen skulde lykkes, havde gjort den Indrømmelse, at der maatte lægges en dansk Besætning paa Borgen.¹⁾ Hertil gav ogsaa Ordensfogden sin Indvilligelse, idet han samtidig stillede sig under Kong Frederiks Beskyttelse og lod sig udnævne til kongelig dansk Statholder paa Sonnenburg.²⁾ To Aar senere, 1564, overgav han endelig efter langvarige Underhandlinger Slottet i Kongens Hænder, mod en Sum af 15,000 Joachimdalere, en aarlig Pension af 500 Daler foruden Forlening med et Gods paa Øsel.³⁾ Det danske Herredømme strakte sig nu saaledes over hele Øsel, Wieck og Tredjedelen af Kurland.⁴⁾

Men imidlertid havde Ordenens sidste Time slaaet. Sandsynligvis ansporet af den Dristighed, hvormed Erik XIV var optraadt, tøvede Kong Sigismund ikke længere med

t. Fr. II. 25. Septbr. 1561. Liffand 20. Talrige Breve om disse Forhandlinger findes i Geh. Ark. I April 1562 var ligeledes en polsk Gesandt, Achatius v. Czema, i Danmark desangaaende. Polen 7, smlgn. Henning S. 240 og 244. Busse, l. c., S. 21—22 har en forvirret Fremstilling af det danske Gesandtskabs Forhandlinger i Liffand 1562.

¹⁾ Henning S. 243—44. Schirren, Verzeichnis, no. 1478, 1488. Den 28de Maj 1562 indlægges Høvidsmanden Joh. v. Köckeritz med et «Regiment» (?) paa Borgen. D. Fahrensbach t. Fr. II. 10. Juni 1562. Liffand 46.

²⁾ H. Wulf t. Fr. II. 19. Juni 1562. Han kalder sig her: «Kön. Mt. zu Dennemarcken Statthalter vff Sonnenburg».

³⁾ Overenskomsten er dateret Arensburg, 8. Januar 1564. Liffand 17.

⁴⁾ Kurland Stift, som senere kaldtes «Piltent Stift», har længe haft en egen Historie og en fra det øvrige Kurland afvigende Justits og Forvaltning. Rutenberg, Gesch. d. deutschen Ostseeprovinzen I, 139.

at afkaste den Maske, hvormed han hidtil havde skjult sine virkelige Hensigter ligeoverfor Ordensstaten. Istedetfor Beskyttelse fordrede han nu fuldstændig Underkastelse, og allerede den 6te Juli 1561 fik Storkansleren af Litthauen, Nicolaus Radziwil, Befaling til at bringe Underhandlingerne med Ordensstænderne til en endelig Afslutning. Efter foreløbige Forhandlinger i Riga, hvor Ketler saa sine Forhaabninger om Oprettelse af et Fyrstendømme Lifland i Lighed med Preussen under Polens Beskyttelse, tilintetgjorte, foregik den endelige Underkastelse den 28de November 1561 i Wilna. Ordenen ophørte at være til, Ketler fik Semgallen og Kurland som arveligt Fyrstendømme under Kong Sigismunds Beskyttelse, Resten kom umiddelbart under Polen, og Ketler blev Liflands første polske Statholder. Forgjæves havde Rigas Sendebud kjæmpet imod denne Overenskomst, idet de fremhævede, at man ikke uden videre kunde bryde den Forbindelse, hvori Landet havde staaet til det tyske Riga, og tillige advarede imod at binde sig, forinden de polske Stænders Indvilligelse var hentet.¹⁾ Deres Advarsler bleve frugtesløse, Løsenet i Wilna var, som det træffende er blevet sagt, det mere eller mindre hensynsløst udtalte *sauve qui peut*.²⁾ Den 28de November 1561 hyldede Ordensmesteren og Erkebispnen samt Udsendinge fra Ridderskabet Sigismund August i Wilna efter først at have faaet deres Privilegier bekræftede af Kongen. Kun

¹⁾ Det var kun som Storfyrste af Litthauen, at Sigismund i Wilna forhandlede med Lifland. De polske Stænders Indvilligelse indhentedes først 1569.

²⁾ Bienemann i *Russische Revue* XI, 416.

Rigas Sendebud vægrede sig haardnakket ved at aflægge Hyldingseden, men det følgende Aar maatte ogsaa denne Stad give efter, da Ketler den 5te Marts 1562 i Riga under dyb Bevægelse fra Alles Side overgav Ordenskorset, Privilegierne og Nøglerne til Staden og Slottet i Radziwils Hænder.¹⁾ — Efter en mere end 350aarig Tilværelse sank en Stat i Graven, til hvis utvivlsomme Fortjenester det turde regnes, at have udbredt Kulturen blandt barbariske Folk og i lang Tid at have været det kristne Europas Forpost imod Øst. Som det allerede i hine Tider blev udtalt, at dens Undergang væsenlig skyldtes Tvedragten mellem Ordenen og Bisperne, der forhindrede al enig Samvirken mod ydre Fjender, saaledes lyder endnu den samme Dom fra de liflandske Historieskrivere. De i den nyeste Tid fremdragne Kilder til Opløsningstidens Historie have tilstrækkelig godtgjort dette og tilige bidraget til at kaste et klart Lys over den Mands Handlemaade, som mere end nogen Anden fremkaldte Katastrofen. Ketler har fra sin første Optræden forudset Udgangen, han har haabet at kunne bevare Liflands Enhed ved at opgive dets Selvstændighed; men da dette Haab glippede, da Kong Sigismund fordrede fuldstændig Underkastelse og Landets Indlemmelse i Polen, da var han ikke længere istand til at føre sin Plan igjennem, men modtog selv den Løn, som blev ham tilbudt af Sejrherren.

Af den Opløsningstilstand, hvori Ordensstaten i fire Aar havde befundet sig, var der nu fremgaaet en ny Tingenes Tilstand, som blev af den største Betydning for

¹⁾ Richter, l. c., I, 2, S. 357 ff. Russische Revue XI.

de politiske Forholds fremtidige Udvikling i Norden. Paa Liflands Sletter havde alle nordiske Magter ligesom sat hverandre Stævne; hver havde faaet sin Part af Landet: Rusland den østlige Del, Danmark den nordvestlige, Sverig den nordlige og Polen den midterste og vestlige Del, idet Kurland, skjøndt selvstændigt Fyrstendømme, stod i Afhængighedsforhold til det¹⁾ Her mødtes selvfølgelig et Virvar af forskellige og hinanden modsatte Interesser, som først kunde udjævnes efter Aarhundreders blodige Kampe. For Danmark blev Hensynet til Sverigs stigende Magtudvikling det afgjørende Synspunkt. Fremfor Alt maatte dette blive klart, efterat Erik XIV i Aaret 1562 ved sit bekjendte Forbud mod Sejladsen paa Narwa havde lukket den østlige Del af Østersøen og støttet paa sine nye Besiddelser hinsides dette Hav, havde opkastet det store Stridsspørgmaal om Herredømmet over det baltiske Hav «dominium maris baltici»²⁾. Danmarks Politik var saaledes given, det maatte søge Forbund med Polen og Rusland og andre Østersøstater mod den, som havde gjort Ende paa den gamle danske Tradition om Højhedsretten over Estland og nu optraadte som dets Medbejler til Herredømmet paa Søen. Det skal her ikke være Opgaven at undersøge de nye Synspunkter, som nu bleve bestemmende for Danmarks Politik. Vi have fulgt denne indtil det Øjeblik, da Ordensstatens Opløsning lagde et nyt Tønder til den store Kamp, som vel endnu blev udsat i to Aar, men hvis Spirer vi allerede træffe her.

¹⁾ Rutenberg, l. c., I, 2, S. 363.

²⁾ Om Østersøspørgsmaalets Udvikling se J. A. Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie 1629—35. S. 4—15.

Tillæg.

I.

Beretning om den engelske Sejlads paa Ishavet.
c. 1556.

Ein engelischer kaufmann, vngefehr 23 jar alt, ist gegen der Wilde kommen vnd angezeigt, dass für einem jare drei schiffe auss Engelandt gesiegelt vnd in der Muscken ankommen, im sturm aber seint sie vorschlagen worden, vnd kommen von den zweien hoher an landt als das dritte, wol vmb ein hundert meilen vngeferlich, auf welchen beiden schiffen von wegen des bösen dunstes vnd nebels, so der ort aus deme mher gestigen, dass volck, nemlich 120 personen, alle gestorben, das dritte schif aber, darauf dieser junger Engelder gewesen, ist an ein gut landt getrieben worden. Da sie nun zu lande sindt, forschen sie nach irer gesellschaft vnd befindet sich entlich, dass inen also ergangen, wie vorgemeldet; was auf diese beiden schiffen von ware gewesen war, hette der Muschowider die, so im dritten schiff gewesen, nachdem er gesehen, dass es eine gesellschaft, zustellen lassen, die ware aber furnemlich ist gewesen, wie dieser sagt, zinn vnd

tuch; vnd als man ime gefragt, ob sie auch wol abgehe, antwurtet er, dass zinn wirdt gekaufft aber nit mit sonderlichen gewinn, dass tuch wolt nicht gelten, vnd weil sein herr nicht gewust, wo er mit hinauss soll, es auch nicht so schleunig verkauffen kundte, were er vorursacht wurden mit gemelter ware dahinten in der Muschaw zu bleiben, inen aber schickt er heim, das er sagen sollte, wie es inen ergangen. Habe auch etzliche brieffe gehabt von den Engelendern, so in der Muschen geblieben, an ire weiber vnd freunde, die ime doch an der grentzen genommen vnd alhier Kon. Mat. zugeschickt weren worden. Diesen bericht habe ich etzlich mall auss seinem munde gehort, nun hat man die brieue so lange erhalten, bis man die schwedische botschafft hat abfertigen sollen, da hat man sie all erbrochen vnd souiel darinne befunden, dass gemelte Engelender vorhabens sein, iren handel gantz vnd gar dahin zu schlagen, begeren man soll inen mehr ware zuschicken, vnd melden darneben von grossem nutz vnd gewinst, so sie darauss haben konten, dass man weitleufig abnemen kan, dass sie allewege mit 3 d sieben gewiennen, also wo sie 3 d furgeben, da nemen sie wider 10 auch 12 dafür.

Indlæg og Bilag til en Instruktion for Dr. Johan Hoffmann, Hertug Johan Albrecht af Meklenburgs Sekretær, til Kong Kristian III. Dat. Güstrow, 20. Juli 1556. In dorso: Bericht der Engelender Sigillation. Geh. Ark. Meklenburg no. 7.

II.

Kong Kristian III's Svar til de liflandske
Gesandter. 18. Septbr. 1558.

Wenn Kön. Mat. von dem Herrmeister vnd Orden die lande Harrjien vnd Wjirlandt mit dem gebiethe Vellin abgetretten vnd wircklich vberanthwortet werden, dan wollen Kon. Mat. zwenzig thausende thaler zum angriff zu des Herrn Meisters vnd Ordens besten erlegen lassen vnd den frieden durch die gesandten souil muglich bey den Russen lassen befurdern vnd das schloss Reuell vnd die vhesten besetzen.

So der frid bey den Russen durch die schickung nicht zuerhalten, dann wolt Kon. Mat. inn diesen krieg der Russen vf sechs monat jeden monat funffzehen thausende thaler dem Herrn Meister vnd Orden gegen die abtretunge bemeltter lander zuerlegen beschaffen, so der frid nicht mittler zeitt erlangt vnd erhalten wurden.

Vnnd wollen Kon. Mat. sich sonst freundlich vnd nachbarlich gegen dem Meister vnd Orden erzeigen.

Christiern.

Kopi i Geh. Ark. Lifland no. 8. In dorso: «Dis ist der entlich bescheidt, so ko. Matt. den Lifflandern zu Randerssen haben geben lassen den XVIII septembris anno 58.

III.

Overenskomst mellem Kong Kristian III og
Biskop Johan Munichhausen. Dat.

Nyborg, 26. Septbr. 1559.

Wir Fridrich der Ander etc. vnd von wegen des hochwirdigen fursten vnd hern, hern Johansen, bischoffen zu Øzel vnd Churlandt, meines gnedigen fürsten vnd hern, anders theils ich, Christoffer von Mönnickhausen, thun kundt vnd bekennen hiemit vor jedermeniglichen. Nachdem ich, Christoffer von Mönnickhausenn itz gemelt von hochgedachtem meynem gnedigen fursten vnd hern etc. mit credentz, vollmach vnd beuhel an den durchleuchtigsten, groszmechtigen hochgebornen fursten vnd hern, hern Fridrichen den Andern zu Dennemarck etc. meynen aller gnedigsten könnig vnd herrn, bin abgefertiget, bey Irer Königlichlichen Maiestat des stifts Øzel vnd Wyck halben, damit dasselbig durch seine Kon. Mat., deren solchs mit alter gerechtigkeit verwandt, in seiner furstlichen gnaden abnehmenden altter vnd zufelligen leibs vnvermuglicheit auch sonst in disem fast beschwerlichen zustandt in gutem fridlichen wesen zuerhalten, handlung vorzunhemem, welchs die Kon. Mat. auf mein vnderthenigst ersuchen gnedigst zugelassen, die dan durck vorleyhung des almechtigen mit hochgedachter Kon. Mat., meynem gnedigsten hern, nachfolgender weysz vnd meynung angestalt endlich beschlossen vnd vollenzogen. Anfenglich soll vnd will hochgedachter mein gnediger herr zu Ozel vnd Churlandt seiner Kon. Mat. freuntlichen geliebten bruder, dem durchleuchtigen, hochgebornen fursten vnd hern, hern Magnussen, erben zu Norwegen, hertzogen zu Schleswijk, Holstein, Stormarn etc.,

auch meynem gnedigen hern, itzo alsbaldt oder wen das von Irer Kon. Mat. erfordert, das ganze stiftt Øzel vnd Wycke sambt allen schlössern, stedten, hofen, vogteyen, landen, einkomen vnd nutzungen, herrlicheitten vnd gerechtigkeiten, so darzu gehörig, in massen solchs alles biszdaher von S. F. G. in gebrauch gehabt vnd besessen, frey, ohne eynige vorgemachte vnbezaltte schuldt oder auch verpfandung, bestendiglich vnd vnwiderrufflich abtretten, einreumen vnd vbergeben, wie Ich, gesandter vnd vollmechtiger obgemeltt, krafft meynes beuelichs dasselbig alles wie obgemeltt der Kon. Mat. vnd hertzog Magnussen etc., meynen gnedigsten vnd gnedigen hern etc., hiermit bestendiglich abtrette, weiche, vbergebe vnd einreume. Auch soll vnd will hochgedachter mein gnediger herr zu Øzel, also baldt auff der Kon. Mat. erfurderung, das haus Arensburg in Irer Kon. Mat. besatzung vnd gewalt vberliffen, vnd neben dem beschaffen, das hochgedachter mein gnediger herr, hertzog Magnus etc., in S. F. G. gelegen ankunfft daselbst zu einem bischof vnd hern des stiftts Øzel vnd Wyck von desselbigen capittel, rethe, ritterschafft, eingesessenen vnd vnderthanen angenhomen vnd ohn alle hinderung zu gemelttenn stiftts regierung vnd administration gelassen vnd verstadtet werden, vnd sich benente stende alsdan gegen S. F. G. mit eydt vnd pflicht, wie solchs geburt, auch sonst mit allem gehorsam vnd vnderthenigkeit wie getrewe underthanen gegen ire obrigkeitt zuthun schuldig, allenthalben erzeigen solle. Und wir Fridrich etc. geloben vnd versprechen hinwiderumb bey vnser Kon. Wirden vnd gutten glauben, da, in masszen obgesetzt, gemelttter stiftt Øsel vnd Wyck mit allen seinen zugehörungen etc. vns vnd vnserem freundlichen lieben bruder, hert-

zog Magnussen etc., auff vnser erforderung alsbaldt abgetretten vnd eingereumbt, S. L. auch vom capittel, rheten, ritterschafft vnd stenden daselbs zu irem hern vnd bischoff mit leystung gebhurlicher eydespflicht auff vnd angenhomen wirdt, auff den vhall wollen wir hochemeltem vnserm besondern lieben freundt, bischoffen zu Øzel vnd Churlandt oder seinen erben in den negstuolgenden zweyen jharen von der zeit an, da gemeltes stifts haus Arnsburg in vnser besatzung gebracht vnd vnser freundlicher geliebter bruder vom capittel vnd stenden etc., wie obgemelt, zur regierung angenhomen, anzurechnen, in alles dreyssig tausendt thaler, jedes jar funffzehen tausendt thaler, vnweygerlich erlegen vnd bezalen lassen, das daran kein seumbnuss zubefinden. Weyl aber dreytausent thaler schuldt auff gemeltem stift Øzel liggend sein sollen, die wir obgesatzer meynung sonst zubezalen nicht schuldig, wollen wir gerurtte drey taussent thaler gegen den vorrhadt, so auff des stifts heusern vnd aembtern nach der abtretung verlassen vnd zubefinden, sofern sich derselbig nach gebhurlicher werdierung erstreckt, zubezalen angenhomen haben, aber auch ferner was vbrig haben wir vns derwegen mitt S. L. auf andere gelegenheit der gebhur nach zuuer gleichen. Alles vnd jedes wie obgemelt mit allen puncten vnd artickulen gereden wir Fridrich etc. vnd ich Christoffer von Mönnickhausen obgemelt in nhamen des hochwirdigen fursten vnd hern, hern Johansen, bischoffen etc. auch capittel vnd stende des vilgemelten stifts Øzel vnd derselbigen nachkomen, steht, vest, vnuerbrochen vnd wol zu haltten. Es soll auch hochgedachter mein gnediger herr zu Øzel etc. vnd dieses stifts capittel vnd stende darauff zum vberflusz besondere ratification verfert-

tigen vnd hochgedachter Kon. Mat. vnther irer gnaden vnd irer inen ingesiegeln schierst, wan das erfordert wird, vberreichen vnd zustellen lassen. Dass ich gesandter vnd vollmechtiger also zugesעהenn beschaffen will, vnd wir Fridrich etc. vor vns vnd vnser nachkomen, vnd nheben vns des hochwirdigen in Gott fursten vnd hern, hern Johansen, bischoff, capittell und stenden dess stifts Øzel etc. gesandter ich, Christoffer von Mønckhausen, in krafft meynes habenden beuelchs, von wegen Irer F. G. vnd des stifts stenden vnd derselbigen nachkomen, haben disen recessz, der gezwifacht, eins lautts verfertigt, derselben ein bey vns Fridrich etc. geplieben, vnd der auder in nhamen hochgedachtes hern, bischoffen, capittel und stende des stifts Øzel von mir vorgemeltten gesandten angenhomen mit vnserem könniglichen vnd mein des gesandten angebornen sigeln bekrefftiget vnd besiegelt. Geschehen vnd gegeben auff vnser Könnig Fridrichs schlossz Nyburg den sechs vnd zwantzigen monatstag Septembris anno etc. der mindern zal im neun vnd funffzigsten.

Friderich.

Crystoffer van Monckhusen
myne egen handt.

Vnd ich Conradt Baurmeister krafft meiner jungern abfertigung vnd habende volmacht hab diesze obgeschriebene handlung gleichsals angenumen, bewilligt, mit eigen handt vnder-schrieben vnd vorsziegelt..

Original paa Pergament med tre Segl i Geh. Ark. Lifland 66.
(Store Samling).

Tilføjelser og Berigtigelser.

- S. 5. L. 13 f. o.: Narva l. Narwa.
» 7. » 8 f. n.: dets l. dens.
» 37. » 13 f. n.: Mecklenburg l. Meklenburg.
» 42. » 12 f. o.: 1510 l. 1519. Kristian III l. Kristiern II.
» 43. » 3 f. o.: 1501 l. 1521.
» » » 1 f. n.: Tilføj: Kolck blev senere opbrændt og ødelagt af Russerne. Schirren I, no. 289. Renner S. 208.
-